

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**Ο μύθος του Φιλοκτήτη στους τρεις μείζονες τραγικούς
ποιητές με ιδιαίτερη έμφαση στον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή.**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Κωνσταντίνας Κ. Ντανάκα

Διπλωματούχου Τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ, 1991

Επιβλέπων Καθηγητής:

Μαρκαντωνάτος Ανδρέας, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Φιλολογίας
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες:

Ξανθάκη-Καραμάνου Γεωργία, Ομότιμη Καθηγήτρια Τμήματος Φιλολογίας
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου,

Φουντουλάκης Ανδρέας, Αναπληρωτής Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος
Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης.

Καλαμάτα, Απρίλιος 2016

Θα ήθελα θερμότατα να ευχαριστήσω την τριμελή επιτροπή, την επιφορτισμένη με την ευθύνη της εκπόνησης της μεταπτυχιακής μου εργασίας.

Ιδιαίτερω, όμως, οφείλω να εκφράσω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα Καθηγητή, κο Ανδρέα Μαρκαντωνάτο, Πρόεδρο του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Είναι απολύτως βέβαιο, ότι η παρούσα εργασία, δεν θα είχε ολοκληρωθεί, εάν απουσίαζε η πολύτιμη συμπαράσταση και η ενδελεχής παρακολούθηση του κου Μαρκαντωνάτου. Οι συμβουλές, οι κατευθύνσεις, οι γόνιμες υποδείξεις, η ακαταπόνητη βοήθειά του και γενικότερα η στήριξή του υπήρξαν για μένα και για την ευόδωση της διπλωματικής μου πραγματικοί οδηγοί.

Γι' αυτό, οι ευχαριστίες μου είναι ολόψυχες και ευγνώμονες.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
Κεφάλαιο 1: Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ.....	8
Κεφάλαιο 2. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗ ΣΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΤΡΑΓΙΚΟΥΣ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΟΥ 5 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ (από τα αποσπάσματα)	13
2.1: Ο <i>Φιλοκτήτης</i> του Αισχύλου	13
2.2. Ο <i>Φιλοκτήτης</i> του Ευριπίδη	20
2.3. <i>Φιλοκτήτης ό έν Τροία</i>	31
Κεφάλαιο 3. Ο <i>ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ</i> ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ.....	32
3.1. Γενικές Παρατηρήσεις.....	32
3.1.1. Η σκηνική παρουσίαση.....	34
3.1.2. Η υπόθεση του έργου.....	35
3.1.3. Το διάγραμμα της τραγωδίας	36
3.1.4. Τα πρόσωπα του έργου	36
3.1.5. Συνοπτική θεώρηση της δράσης.....	37
3.2. Το δραματικό κείμενο του Σοφοκλή	41
Κεφάλαιο 4. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ.....	78
4.1. Οι καινοτομίες του Σοφοκλή στον <i>Φιλοκτήτη</i>	78
4.2. Η πολιτική αλληγορία στον <i>Φιλοκτήτη</i>	82
4.3. Το παιδευτικό πρόβλημα	84
4.4. Το ηθικοκοινωνικό πρόβλημα στον <i>Φιλοκτήτη</i>	92
4.5. Η αριστοτελική θεωρία της α μ α ρ τ ί α ς.....	94
4.6. Ο χρησμός του Έλενου και η θεολογική ερμηνεία στον <i>Φιλοκτήτη</i>	97
4.7. Ο ρόλος του τόπου στον <i>Φιλοκτήτη</i>	102
4.8. Τα κύρια πρόσωπα της τραγωδίας.....	105
4.8.1. <i>Φιλοκτήτης</i>	106
4.8.2. Νεοπτόλεμος	109
4.8.3. Οδυσσέας	114
Κεφάλαιο 5 : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	119
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	123

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κύριο στόχο της εργασίας αποτελεί η πραγμάτευση του Φιλοκτήτειου μύθου στους τρεις μεγάλους δραματικούς ποιητές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Στην προσπάθειά μας αυτή και συγκεκριμένα στο 1^ο κεφάλαιο αξιοποιούνται τα στοιχεία εκείνα που φειδωλά προσφέρει η επική παράδοση, όπως έχουν σωθεί από μεταγενέστερες πηγές. Γιατί ακριβώς η αξιοποίηση των επικών στοιχείων μέσα στη δραματική ποίηση δίνει το πρώτο δημιουργικό έναυσμα στον ποιητή προκειμένου να ξεδιπλώσει την πλοκή της δικής του ιστορίας ενταγμένης βέβαια στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής του.

Στο 2^ο κεφάλαιο αναφέρονται οι τρεις μεγάλοι τραγικοί ποιητές που ασχολήθηκαν με τον μύθο του περίφημου και ξακουστού τοξότη Φιλοκτήτη αλλά δυστυχώς σώζεται ολόκληρη μόνο η τραγωδία του Σοφοκλή. Τα άλλα δύο έργα, του Αισχύλου και του Ευριπίδη, τα γνωρίζουμε μόνο από έναν μικρό αριθμό αποσπασμάτων που έχουν διασωθεί στο πέρασμα των αιώνων. Στον Ευριπίδη έχουμε σταθεί λίγο περισσότερο τυχεροί καθώς ο ρήτορας και νεοσοφιστής Δίων ο Χρυσόστομος (1^{ος} αι. μ.Χ) εκτός από τη σύγκριση των τριών ομώνυμων τραγωδιών μας παρέχει και μια παράφραση του Προλόγου του. Ο Δίων ασχολείται περισσότερο με την τραγωδία του Σοφοκλή και τη θεωρεί ανώτερη των άλλων δύο. (Λογ. 52.15). Αυτό μας στερεί τη δυνατότητα να συλλέξουμε περισσότερα στοιχεία για τις τραγωδίες του Αισχύλου και του Ευριπίδη. Επίσης, ο Δίων, επικεντρώνεται περισσότερο στους κύριους χαρακτήρες των έργων και στο ύφος και δεν αναφέρει με λεπτομέρειες την πλοκή των έργων κάτι που θα αποδεικνύονταν εξαιρετικά χρήσιμο για τους νεώτερους μελετητές.

Με βάση τα αποσπάσματα των δύο τραγωδιών επιχειρείται μία ανασύνταξη της τραγωδίας του Αισχύλου όπου γίνεται αναφορά αρχικά στον τόπο, στον χρόνο, στα πρόσωπα και βέβαια στην πλοκή της τραγωδίας· στη συνέχεια αναλύεται – όσο επιτρέπουν οι ελάχιστοι διασωθέντες στίχοι και η παράφραση του Προλόγου – η τραγωδία του Ευριπίδη. Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας ολοκληρώνεται με την τραγωδία του Σοφοκλή με τίτλο: «Φιλοκτήτης ὁ ἐν Τροία». Για το έργο αυτό του μεγάλου δραματουργού μπορούμε να κάνουμε μόνο υποθέσεις, επειδή έχουμε στη διάθεσή μας ελάχιστα σπαράγματα.

Το τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας αναφέρεται στον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή. Κατ' αρχάς επισημαίνονται γενικές παρατηρήσεις που αφορούν στο δράμα. Ακολούθως, αναλύεται το δραματικό κείμενο του μεγάλου ποιητή μέσα από την προβολή των χαρακτηριστικών του (σκηνική παρουσίαση, υπόθεση, διάγραμμα, πρόσωπα). Η εν λόγω προσέγγιση του κειμένου έχει ως στόχο την παρακολούθηση της δράσης του έργου και όχι την εξαντλητική ερμηνεία του. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται και οι βασικοί προβληματισμοί που απασχόλησαν την κριτική.

Τα πιο σημαντικά ζητήματα όμως που σχετίζονται με την ερμηνεία της τραγωδίας τίθενται στο τέταρτο κεφάλαιο όπου γίνεται μια προσπάθεια ένταξης της τραγωδίας στον χρόνο και στον τόπο παρουσιάσής της αλλά και αποτύπωσης των ιδιαίτερων πολιτικών, κοινωνικών, πνευματικών και παιδαγωγικών αντιλήψεων της εποχής.

Στο 5^ο κεφάλαιο (Συμπεράσματα) επιχειρείται μια σύγκριση ανάμεσα στους τρεις δραματουργούς. Βέβαια, η αποσπασματική μορφή των τραγωδιών του Αισχύλου και του Ευριπίδη δεν επιτρέπει την αναλυτική εξαγωγή των συμπερασμάτων αλλά περιορίζεται αυστηρά σε μια γενική ανακεφαλαίωση των τριών έργων.

Καταληκτική θέση στην εργασία έχει η βιβλιογραφία.

Κεφάλαιο 1: Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Στα ομηρικά έπη απαντούν οι πρώτες αναφορές σχετικά με τον μύθο του Φιλοκτήτη. Έτσι, στον γνωστό Ομηρικό Κατάλογο της *Ιλιάδας* (Β 484 κεξ.), αφού ο ποιητής παρουσιάζει τις πόλεις όπου κυβερνούσε ο Φιλοκτήτης,

*«Οἱ δ' ἄρα Μηθώνην καὶ Θαυμακίην ἐνέμοντο
καὶ Μελίβοιαν ἔχον καὶ Ὀλιζῶνα τρηγεῖαν,»* (Β 716-7)

ακολουθούν μερικές σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και την τύχη του ήρωα:

*«τῶν δὲ Φιλοκτῆτης ἦρχεν τόξων εὖ εἰδῶς
ἐπτά νεῶν· ἐρέται δ' ἐν ἐκάστη πενήκοντα
ἐμβέβασαν τόξων εὖ εἰδότες Ἴφι μάχεσθαι. 720
Ἄλλ' ὁ μὲν ἐν νήσῳ κεῖτο κρατέρ' ἄλγεα πάσχων
Λήμνῳ ἐν ἠγαθέῃ, ὅθι μιν λίπον υἴες Ἀχαιῶν
ἔλκει μοχθίζοντα κακῶ ὀλοόφρονος ὕδρου·
ἐνθ' ὃ γε κεῖτ' ἀχέων· τάχα δὲ μνήσεσθαι ἔμελλον
Ἀργεῖοι παρὰ νησι Φιλοκτῆται ἄνακτος.»* (Β 718-725)

Από το συγκεκριμένο απόσπασμα της *Ιλιάδας* μπορούμε να αντλήσουμε τα παρακάτω συμπεράσματα:

α) Ο Φιλοκτήτης, ο οποίος ήταν άριστος τοξότης, είχε πάρει μέρος στην εκστρατεία εναντίον της Τροίας όντας επικεφαλής επτά πλοίων. Το κάθε πλοίο του ήταν επανδρωμένο με πενήντα εμπειροπόλεμους τοξότες.

β) Οι Αργεῖοι τον εγκατέλειψαν στη νήσο Λήμνο εξαιτίας μιας αγιάτρευτης πληγής που του προκάλεσε το δάγκωμα ενός νερόφιδου.

γ) Στη Λήμνο ο Φιλοκτήτης υπέφερε υπομένοντας φοβερές οδύνες.

δ) Οι Αργεῖοι πολύ γρήγορα επρόκειτο να ξαναθυμηθούν τον Φιλοκτήτη¹.

Αναφορά στον Φιλοκτήτη γίνεται και στην *Οδύσσεια* δύο φορές. Στη ραψ. γ (στ. 190) πληροφορούμαστε ότι μετά την εκπόρθηση της Τροίας επιστρέφει υγιής στην

---

¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 18

πατρίδα του (*εὖ δὲ Φιλοκτῆτην, Ποιάντιον ἀγλαὸν υἱόν*) και στη ραψ. θ (στ. 219-20) καθώς ο Οδυσσεύς βρίσκεται στο νησί των Φαίακων ενημερώνει τους Φαίακες για την ξεχωριστή ικανότητα του Φιλοκτῆτη στη χρήση του δοξαριού, καθώς ήταν ο μόνος που μπορούσε να τον νικήσει τον ήρωα της Ιθάκης (*οἷος δὴ με Φιλοκτῆτης ἀπεκαίνυτο τόξω*)².

Οι πηγές μας αναφορικά με την υπόλοιπη επική παράδοση είναι πολύ μεταγενέστερες. Τα *Κύπρια Ἐπη*, που αποδίδονται στον Στασίνο τον Κύπριο (αρχές του 8^{ου} αιώνα π.Χ.) και η *Μικρὴ Ἰλιάδα*, που με μεγαλύτερη αβεβαιότητα αποδίδεται στον Λέσχη από τη Μυτιλήνη (γύρω στο 700 π.Χ.), μας σώζονται σε μορφή επιτομῆς της *Χρηστομάθειας* του Πρόκλου (5ος αιώνας μ.Χ.), όπως μεταγράφηκε τον 9ο αιώνα μ.Χ. από τον πατριάρχη Φώτιο στη *Βιβλιοθήκη* του. Ἦδη ανάμεσα στα πρωτότυπα ἔπη και την επιτομή τους από τον Πρόκλο μεσολαβούν αρκετοί αιώνας. Στους αιώνας αυτούς τοποθετείται η γέννηση και η διαμόρφωση της τραγωδίας (που είναι παραπάνω από πιθανό ότι επηρέασε ή και επιβλήθηκε στην παράδοση του ἔπους), η σταδιακή μεταμόρφωση του θεατρικού χώρου και η μετεξέλιξη της θεατρικής πράξης και της αφήγησης που οδήγησε στους Λατίνους ποιητές και το ρωμαϊκό μίμο³.

Μπορούμε να καταφύγουμε στις περιλήψεις των *Κυκλίων Ἐπῶν* για το περίγραμμα της ιστορίας του Φιλοκτῆτη. Τα *Κύπρια Ἐπη* αναφέρονται σε γεγονότα που προηγούνται της Ἰλιάδας. Μετά τη θυσία της Ιφιγένειας οι Ἕλληνες ἐπλευσαν στην Τένεδο. Η περίληψη συνεχίζει: *και εὐωχομένων αὐτῶν Φιλοκτῆτης ὑφ' ὕδρου πληγεῖς διὰ τὴν δυσσομίαν ἐν Λήμνῳ κατελείφθει*⁴. Η αφήγηση πρέπει να εἶχε περισσότερες λεπτομέρειες στο ποίημα και τουλάχιστον ο τόπος της *εὐωχίας*, το νησί Χρῦση κοντὰ στη Λήμνο, πρέπει να αναφερόταν και μπορούμε να υποθέσουμε ότι η *εὐωχία* συνδεόταν με θυσία στη Νύμφη Χρῦση.⁵ Ο Φιλοκτῆτης εγκαταλείπεται στη Λήμνο από τους συντρόφους του για εννέα χρόνια, καθώς η δυσσομία από την πληγή που του ἄφησε το δάγκωμα του φιδιού (ὑδρου) γίνεται πλέον ανυπόφορη.

Η δεύτερη φάση της ιστορίας προέρχεται από τη *Μικρὰ Ἰλιάδα* του Λέσχη, η οποία αρχίζει μετά τον θάνατο του Αχιλλέως κατά τις τελευταίες φάσεις του Τρωικού πολέμου, δέκα χρόνια αργότερα.⁶ Ο Κάλχας, ο μάντης των Αχαιῶν, φανέρωσε στον Οδυσσεά ότι ο μόνος που γνώριζε τους χρησμούς για την ἄλωση της Τροίας ήταν ο

² Μαρκαντωνάτος (1990) 18

³ Καλογεροπούλου (2009) 8

⁴ Severyns (1963) 144-6

⁵ Webster (1985) 21

⁶ Μαρκαντωνάτος (1990) 20

Έλενος, ο γιός του Πριάμου με τις μαντικές ικανότητες. Ο Οδυσσέας αιχμαλωτίζει τον Έλενο ο οποίος αναγκάζεται να τους αποκαλύψει πως το Ίλιο θα κατακτηθεί από τους Αχαιούς μόνο αν αυτοί έπαιρναν μαζί τους το τόξο και τα αλάθευτα βέλη του Ηρακλή τα οποία κατείχε ο Φιλοκτήτης. Έτσι, ο Διομήδης αναλαμβάνει να μεταφέρει τον Φιλοκτήτη στην Τροία με την υπόσχεση να τον θεραπεύσουν οι γιατροί του στρατοπέδου⁷.

Ο Φιλοκτήτης υπάκουσε και όταν έφτασε στο στρατόπεδο των Αχαιών ο γιατρός Μαχάων έκοψε από τις πληγές τη δύσοσμη σάρκα. Μόλις κατόρθωσε να σταθεί στα πόδια του, ο ήρωας κάλεσε τον Πάρη σε μονομαχία με τα τόξα και τον πλήγωσε θανάσιμα. Ο Έλενος και ο Δηίφοβος φιλονίκησαν έπειτα για την Ελένη αλλά ο Πριάμος υποστήριξε τον Δηίφοβο ο οποίος τελικά παντρεύεται τη χήρα του αδελφού του⁸.

Οι λυρικοί ποιητές παραμένουν πιστοί στην επική παράδοση. Ο Πίνδαρος σ' έναν Πυθιονικό του αναφερόμενος στον ήρωα αυτόν παρατηρεί:

*«Φαντί δε Λαμνόθεν ἔλκει
Τειρόμενον μεταβάσσοντας ἔλθεῖν
ἥρωας ἀντιθέους Ποίαντος υἷον τοξόταν·
ὃς Πριάμοιο πόλιν πέρσεν, τελεύτα-
σέν τε πόνους Δαναοῖς,
ἀσθενεῖ μὲν χρωτί βαίνων, ἀλλά μοιρίδιον ἦν».*

(Πυθ. Ι, 100 κεξ., οξφορδ. Εκδ. M. C. Bowra)

Οι στίχοι αυτοί του Πίνδαρου δεν προσθέτουν ουσιώδεις πληροφορίες στην ιστορία του Φιλοκτήτη πέρα από εκείνες που περιέχονται στα ομηρικά έπη. Το ίδιο θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει και για τον χαμένο διθύραμβο του Βακχυλίδη, καθώς τουλάχιστον αφήνει να εννοηθεί ο αρχαίος σχολιαστής. Ο Βακχυλίδης έκανε αναφορά ειδικότερα στη γνωστή προφητεία του Έλενου- ως βασική αιτία που παρακίνησε τους Αχαιούς να πραγματοποιήσουν ναυτική αποστολή για τη μεταγωγή του Φιλοκτήτη από τη Λήμνο στην Τροία.⁹

⁷ Κακριδής (1986) 132

⁸ Γκρεϊβς (1998) 434

⁹ Μαρκαντωνάτος (1990) 19

Έτσι λοιπόν το υλικό της επικής παράδοσης περιείχε τα εξής τρία βασικά στοιχεία:

α) Την εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη στη Λήμνο μετά το δάγκωμα του φιδιού στην Ίμβρο ή στην Τένεδο,

β) τη μαντεία του Έλενου, ο οποίος προφήτευσε ότι για την άλωση της Τροίας ήταν απαραίτητη η συμμετοχή στον αγώνα των Ελλήνων δύο πολεμιστών: του γιου του Αχιλλέα Νεοπτόλεμου, που βρισκόταν στην Σκύρο, και του Φιλοκτήτη, που βρίσκονταν στην Λήμνο και κατείχε το αλάθητο τόξο του Ηρακλή, και

γ) τη μεταγωγή και των δύο στην Τροία, του πρώτου από τον Οδυσσέα και του δεύτερου από τον Διομήδη¹⁰. Στην Τροία ο Φιλοκτήτης θεραπεύεται από τον γιατρό Μαχάονα και έτσι ο ήρωας κατορθώνει να πάρει μέρος στις μάχες. Σχετικά με τη θεραπεία αυτή διηγούνται πως ο Απόλλωνας είχε βυθίσει τον Φιλοκτήτη σε βαθύ ύπνο την ώρα που ο Μαχάονας είχε καθετηριάσει την πληγή και είχε αφαιρέσει με μαχαίρι τις νεκρές σάρκες. Έπειτα έπλυνε την πληγή με κρασί, προτού βάλει επάνω της ένα φυτό, του οποίου το μυστικό είχε μάθει ο Ασκληπιός από τον Κένταυρο Χείρωνα. Έτσι ο Φιλοκτήτης είναι το πρώτο παράδειγμα χειρουργικής επέμβασης με αναισθησία¹¹.

Σύμφωνα λοιπόν με τις πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από την επική παράδοση, ο μύθος του μεγάλου ήρωα Φιλοκτήτη δεν συγκροτείται σε μια ενιαία μορφή, αλλά υπάρχουν διαφοροποιήσεις και κενά. Αρχικά στην *Ιλιάδα* αναφέρεται μόνο ως ικανός τοξότης (B 718): *Φιλοκτήτης ἤρχεν τόξων ἐῦ εἰδῶς* και δεν γίνεται καμία αναφορά στο περίφημο τόξο του Ηρακλή. Ο Φιλοκτήτης απλώς χαρακτηρίζεται από τον Όμηρο ως «ικανός τοξομάχος» (μετ. Κακριδῆ-Καζαντζάκη). Το αλάθητο όμως τόξο αποτελεί το πιο σημαντικό εργαλείο στην αρχαία ελληνική τραγωδία¹². Συμπληρωματικά, πρέπει να αναφερθεί ότι στα *Κύπρια Έπη* ο Φιλοκτήτης δεν χαρακτηρίζεται ούτε καν ως τοξότης. Στη *Μικρή Ιλιάδα* ο χρησμός του Έλενου γίνεται η αιτία να μεταφερθεί ο Φιλοκτήτης στην Τροία. Η πληροφορία όμως αυτή αναφέρεται υπαινικτικά χωρίς να επιβεβαιώνεται στην *Ιλιάδα* όπου: «τάχα δὲ μνήσεσθαι ἔμελλον / Ἀργεῖοι παρὰ νηυσὶ Φιλοκτήηταο ἄνακτος» (B 724-5)¹³. Στο ίδιο έργο πληροφορούμαστε ότι ο Πάρις σκοτώνεται από τον Φιλοκτήτη σε μονομαχία και όχι κατ' ανάγκη με βέλη. Το επεισόδιο όμως αυτό έρχεται σε αντίθεση

¹⁰ Βουρβέρης (1963) 24

¹¹ Grimal (1991) 68

¹² Taplin (2003) 89

¹³ Erbse (1969) 327

με την ιστορία της προφητείας του Έλενου, γιατί ο Έλενος αιχμαλωτίστηκε, όπως έλεγαν, ύστερα από το θάνατο του Πάρη. Για να εξαλείψουν τη δυσκολία αυτή, διηγούνταν πως η προφητεία, που υποχρέωνε τον Φιλοκτήτη να μεταφερθεί από τη Λήμνο στην Τροία, ήταν του Κάλχα και όχι του Έλενου και πως κατά συνέπεια ο ερχομός του προηγούνταν από το θάνατο του Πάρη.¹⁴

Η αρχαία παράδοση παρουσιάζει τον μύθο του Φιλοκτήτη με τέτοιο τρόπο, ώστε να γεννιούνται απορίες και ερωτηματικά. Ο μύθος όμως καθρεφτίζει πάντα τη θεωρία της εποχής που τον δημιουργεί. Υπάρχει μια σταθερή αρμονία ανάμεσα στην παράδοση και στην αντίληψη που έχει ο δημιουργός της για τον κόσμο. Όμως η αντίληψη του κόσμου αλλάζει στο μεταξύ και ο καινούργιος ποιητής συχνά θα δει πως η παράδοση δεν συμβιβάζεται με τη δική του πίστη, δεν μπορεί να γίνει το όργανο για να εκφράσει τον κόσμο των δικών του ιδεών. Η παλιά αρμονία έχει καταστραφεί.¹⁵ Για τους αρχαίους συγγραφείς αυτοί οι μύθοι αποτελούσαν στοιχείο πρόκλησης και τους παρείχαν τις ευκαιρίες που ζητούσαν. Η κύρια πρόκληση ήταν να παρουσιάσουν τη βασική ιστορία με τρόπο που θα προκαλούσε το ενδιαφέρον και θα ήταν παράλληλα πειστικός.¹⁶

---

¹⁴ Grimal (1991) 685

¹⁵ Κακριδής (1980) 17

¹⁶ Roisman (2005) 25

Κεφάλαιο 2. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗ ΣΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΤΡΑΓΙΚΟΥΣ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΟΥ 5^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ (από τα αποσπάσματα)

2.1: Ο Φιλοκτήτης του Αισχύλου

Οι γνώσεις μας αναφορικά με τον *Φιλοκτήτη* του Αισχύλου είναι αποσπασματικές και αυτό γιατί ελάχιστοι στίχοι έχουν διασωθεί (TrGF 249- 257 R). Περισσότερες πληροφορίες αντλούμε από το έργο του νεοσοφιστή και ρήτορα Δίωνα του Χρυσοστόμου ο οποίος το β' ήμισυ του 1^{ου} αιώνα μ.Χ παραδίδει μια σύγκριση ανάμεσα στα έργα των τριών μεγάλων τραγικών του 5^{ου} αι. που πραγματεύονται τον μύθο του Φιλοκτήτη με τίτλο: *περί Αίσχύλου και Σοφοκλέους και Εuryπίδου ἢ περὶ τῶν Φιλοκτῆτου τόξων*. (Λόγος 52). Ο Δίων αναφέρεται σε αναγνώστες που γνωρίζουν καλά το θέμα. Βέβαια δεν πρέπει να λησμονούμε την υποκειμενική ματιά με την οποία ασκεί λογοτεχνική κριτική ο συγγραφέας που παρόλα αυτά παραμένει κατατοπιστική.¹⁷

Ο Δίων περιγράφει ότι πέρασε ένα καλοκαιρινό απόγευμα μελετώντας την ιστορία του Φιλοκτήτη όπως αυτή παρουσιαζόταν στον Αισχύλο, στον Σοφοκλή και στον Ευριπίδη. Παρόλο που καταφεύγει σε έναν αναλυτικό πρόλογο είναι μάλλον απογοητευτικό το γεγονός ότι δεν μας λέει περισσότερα για τα δύο έργα που έχουν χαθεί¹⁸. Συγκρίνοντας αυτά τα τρία έργα εκφράζει τον μεγάλο του θαυμασμό για το μεγαλείο και την απλότητα του Αισχύλου. Αυτή η ένδεια αγχίνουας ταιριάζει καλά με την ηρωική ατμόσφαιρα¹⁹.

Δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία για να τοποθετήσουμε χρονικά την πρώτη παράσταση του *Φιλοκτήτη* του Αισχύλου. Ο Jebb αναφέρει ότι γράφτηκε σαράντα περίπου χρόνια πριν την ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη, γύρω στο 471 π.Χ.²⁰. Ο Calder υποστηρίζει πως ο Αισχύλος παρουσιάζει τον *Φιλοκτήτη* με δύο υποκριτές,

---

¹⁷ Roisman (2005) 33

¹⁸ Jebb (1898) xvi

¹⁹ Murray (1989)148

²⁰ Jebb (1898) xv

γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως παραστάθηκε πριν την εισαγωγή του τρίτου υποκριτή στην αρχαία ελληνική τραγωδία. Όπως παραδίδει ο Αριστοτέλης (*Ποιητική* 1449α 18-19) η εισαγωγή του τρίτου υποκριτή προήλθε από τον Σοφοκλή. Με αυτό το δεδομένο μπορούμε να εικάσουμε ότι η εμφάνιση του τρίτου υποκριτή λαμβάνει χώρα στο διάστημα από την πρώτη εμφάνιση του Σοφοκλή 468 π.Χ. έως το 458 π.Χ. όταν ο Αισχύλος παρουσιάζει την *Ορέστεια* με τρεις υποκριτές. Επιπρόσθετα, η απουσία Προλόγου μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για έργο πρώιμης περιόδου. Η τραγωδία δεν αποτελεί μέρος μιας συνδεδεμένης θεματικά τριλογίας, αλλά ανήκει στην εποχή που ο Αισχύλος προτιμά τα ανεξάρτητα θέματα στις τριλογίες του. Έτσι το έργο τοποθετείται χρονικά μετά την πρώτη νίκη του Αισχύλου 485-4 π.Χ., μεταξύ του 484-473 π.Χ.²¹ Διαφοροποιημένος είναι στον ισχυρισμό του ο Jouan, ο οποίος χρονολογεί την τραγωδία²² γύρω στα 470 π.Χ.

Ο Δίων ο Χρυσόστομος μας δίνει πληροφορίες αναφορικά με τον τόπο και τον χρόνο του δράματος του Αισχύλου. Ο ήρωας διαμένει στη Λήμνο, κοντά στην ακτή. Βρίσκεται εκεί για περίπου δέκα χρόνια, όσο διαρκεί δηλαδή ο πόλεμος στην Τροία. Αναγνωρίζουμε δύο τουλάχιστον δραματικούς χαρακτήρες, τον Φιλοκτήτη φυσικά, τον ομώνυμο ήρωα και τον Οδυσσέα, ο οποίος αντικατέστησε το Διομήδη κατά παράβαση της επικής εκδοχής (*Δίων* 52.5 *ἐπεὶ τοι καὶ τὸν Ὀδυσσεῖα εἰσήγε*). Ασφαλώς, δεν θα ήταν δυνατόν να παρουσιάζονταν μόνο οι δύο αυτοί δραματικοί χαρακτήρες²³. Το παπυρικό απόσπασμα POxy.2256 fr.5²⁴, αναφέρει το όνομα του Νεοπτόλεμου στην *υπόθεση* του έργου. Εάν οι χαρακτήρες παρουσιάζονται με τη σειρά εμφάνισης, τότε ο Νεοπτόλεμος, εμφανιζόταν στον Πρόλογο. Η Στ. Κοσσυφοπούλου (*Ελληνικά* 14 (1955/56) 449) υπέδειξε τη δυνατότητα μιας συμπλήρωσης, που τονίζει ακριβώς την απουσία αυτού του προσώπου από το έργο του Αισχύλου²⁵. Έχουν διατυπωθεί έντονες διαφωνίες ανάμεσα στους μελετητές για τα δραματικά πρόσωπα του έργου. Ο Welcker²⁶, ο Hermann²⁷ και ο Bergk²⁸ υποστηρίζουν ότι υπάρχει τρίτο δραματικό πρόσωπο και αυτό είναι η θεά Αθηνά. Αντίθετα ο Jebb²⁹ διαφωνεί ως προς το επιπλέον δραματικό πρόσωπο επειδή δε

²¹ Calder (1970)178-9.

²² Jouan (2002) 272, υπ.7

²³ Galder (1970) 171

²⁴ Snell, (1953) 439.

²⁵ Lesky (1997) 398

²⁶ Welcker (1861) 183

²⁷ Hermann (1828) 116

²⁸ Bergk (1884) 426

²⁹ Jebb (1898) xv

δέχεται τη χρήση του από μηχανής θεού και του συνεργού. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ούτε ο Δίων αναφέρει κάποιο θεϊκό πρόσωπο. Ο Χορός όπως μαθαίνουμε από τον Δίωνα (52.7), αποτελούνταν από δώδεκα άντρες, κατοίκους της Λήμνου. Έτσι λοιπόν τα δραματικά πρόσωπα στον *Φιλοκτήτη* του Αισχύλου (με πιθανή σειρά εμφάνισης) είναι τα εξής:

Ο Φιλοκτήτης

Ο Οδυσσέας

Μία θεά;

Ο Χορός των ανδρών της Λήμνου.

Άλλο ένα θέμα που διχάζει τους επιστήμονες είναι η ύπαρξη ή όχι Προλόγου στον *Φιλοκτήτη* του Αισχύλου. Το απόσπασμα 249 R (*Σπερχειέ ποταμέ βούνομοί τ' επιστροφαί*) θεωρείται ότι αναφερόταν στον Πρόλογο από τον Φιλοκτήτη. Ο Leo υποστήριξε ότι έτσι ξεκινούσε η τραγωδία³⁰.

Στην ύπαρξη Προλόγου συμφωνούσαν και ο Wilamowitz³¹ και ο Mette³². Για να ενισχύσουν αυτή την άποψη χρησιμοποίησαν δύο επιχειρήματα:

1) Ο Αριστοφάνης στους *Βατράχους* (στ.1383) και στον περίφημο αγώνα ανάμεσα στον Αισχύλο και τον Ευριπίδη αναφορικά με την κρίση για το ποιος από τους δύο δραματικούς ποιητές είναι καλύτερος χρησιμοποιεί ακριβώς αυτό το στίχο του Αισχύλου ως απάντηση στον πρώτο στίχο της *Μήδειας* του Ευριπίδη. Εάν η τραγωδία δεν ξεκινούσε με τον Πρόλογο αλλά με την Πάροδο του Χορού τότε ο Αισχύλος θα έπρεπε να απαντήσει στον πρώτο στίχο του Ευριπίδη με μετρική αντιστοιχία.

2) Οι υποστηρικτές της ύπαρξης του Προλόγου θεωρούν ότι το έργο ξεκινούσε με τον μονόλογο του Φιλοκτήτη για τον πρόσθετο λόγο ότι γίνεται αναφορά στον Σπερχειό ποταμό ο οποίος βρίσκεται κοντά στην πατρίδα του Φιλοκτήτη. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι και ο Φιλοκτήτης στο ομώνυμο έργο του Σοφοκλή αναφέρεται στον Σπερχειό ποταμό (στ. 492)³³.

Από την άλλη πλευρά, με την υπόθεση του Φιλοκτήτη είχε ασχοληθεί και ο Ρωμαίος τραγικός ποιητής Accius ή Attius. Οι Hermann, (*op.cit. supra*, n.12 III.113ff.) και Welcker (*KS III.180ff*) υποστήριξαν ότι ο Accius είχε ακολουθήσει την τραγωδία του Αισχύλου. Στο συγκεκριμένο έργο ο τραγικός ποιητής ξεκινά με

³⁰ Leo (1913) 396

³¹ Wilamowitz *GrTr* IV.9 n.2.

³² Mette (1955) 103.

³³ Calder (1970) 173-4

την Πάροδο. Εφόσον λοιπόν ο Accius ο οποίος αντιγράφει τον Αισχύλο επιλέγει την Πάροδο καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο Αισχύλος όπως ακριβώς στους *Πέρσες* και στις *Ικέτιδες* επιλέγει την Πάροδο του Χορού³⁴. Η παρουσία του Χορού με την Πάροδο επίσης εξυπηρετούσε τις ανάγκες του δράματος, διότι εάν ο Φιλοκτήτης ήταν παρών ο Οδυσσεύς δεν θα μπορούσε να αποκαλύψει την ταυτότητά του και οι θεατές δεν θα είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν τον Οδυσσεύα. Αναφορικά με αυτό έχουμε και την μαρτυρία του Δίωνα (52.5-6) ότι ο Φιλοκτήτης δεν ήταν σε θέση να αναγνωρίσει τον Οδυσσεύα καθώς είχαν περάσει δέκα χρόνια.

Ο Χορός στον *Φιλοκτήτη* του Αισχύλου, όπως άλλωστε και στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη αποτελείται από άντρες Λημνίους όπως παραδίδει ο Δίων (52.7): *ἄμφω γὰρ ἐκ τῶν Λημνίων ἐποίησαν τὸν χορόν*). Ο Χορός των Λημνίων αντρών επισκέπτεται πρώτη φορά τον Φιλοκτήτη, (52.9):

«τὸ διηγείσθαι πρὸς τὸν χορὸν ὡς ἀγνοοῦντα τὰ περὶ τὴν ἀπόλειψιν τὴν τῶν Ἀχαιῶν καὶ τὰ καθόλου συμβαίοντα αὐτῶ».

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα ως προς την παρουσίαση της δραματικής πλοκής της τραγωδίας.

Τα ελάχιστα αποσπάσματα που έχουμε στη διάθεσή μας δεν βοηθούν σε αυτή την προσπάθεια πόσο μάλλον το γεγονός ότι οι διασωθέντες στίχοι αποδίδονται στον Φιλοκτήτη. Η υπάρχουσα αδυναμία να καταλήξουμε στην ύπαρξη ή όχι του τρίτου δραματικού προσώπου και στην ταυτότητά του δημιουργεί μια ασαφή και νεφελώδη εικόνα. Τέλος, η λογοτεχνική κριτική του Δίωνα δεν αφήνει αρκετά περιθώρια κατανόησης της τραγωδίας.

Η τραγωδία ξεκινούσε με την Πάροδο του Χορού. Έτσι ίσως να δινόταν και η ευκαιρία να φτάσει από τη θάλασσα η ελληνική αποστολή³⁵. Στο πρώτο επεισόδιο πρέπει να εμφανίζεται ο πρωταγωνιστής Φιλοκτήτης και όχι στον Πρόλογο όπως ήδη έχει επισημανθεί. Ο ήρωας κάνει αναφορά στην πατρίδα του και σύμφωνα με τον Δίωνα (52.9) συνεχίζει να εξηγεί στον Χορό τη δυσμενή θέση, στην οποία έχει περιέλθει. Στο πρώτο επεισόδιο πρέπει να ανήκουν τα παρακάτω αποσπάσματα 249 (*Σπερχειὲ ποταμὲ βούνομοί τ' ἐπιστροφαι*) 250 (ΦΙΛ. *ἐνθ' οὔτε μίμνειν ἄνεμος οὔτ' ἐκπλεῖν ἐῶ*), 251 (*κρεμάσας <_> τόξον πίτυος ἐκ μελανδρύου*) και 253 (ΦΙΛ.

³⁴ Calder (1970) 173-4

³⁵ Jouan (2002) 273

φαγέδαινα<·>, ἥ μου σάρκας ἐσθίει ποδός). Τον συγκεκριμένο στίχο διασκεύασε ο Ευριπίδης (*TrGF* F792 φαγέδαιν' αἰεί μου σάρκα θοινᾶται ποδός) αντικαθιστώντας το «ἐσθίει» με το πιο ποιητικό «θοινᾶται». (Αριστ. *Ποιητ.* 1458b23). Το πρώτο επεισόδιο τελειώνει με την ανακοίνωση του Χορού στο Φιλοκτήτη ότι οι Έλληνες έχουν φτάσει. Ο Φιλοκτήτης φαίνεται ότι απομακρύνεται από τη σκηνή³⁶.

Στο δεύτερο επεισόδιο ο Αισχύλος εισάγει τον Οδυσσέα. Ο ήρωας έρχεται από την ακτή και συναντά τον Φιλοκτήτη ο οποίος δεν τον αναγνωρίζει καθώς έχουν περάσει περίπου δέκα χρόνια (Δίων 52.10):

«καὶ τὸ ἀπαγγέλλειν δὲ τὰς τῶν Ἀχαιῶν συμφορὰς καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα τεθνηκότα καὶ τὸν Ὀδυσσεῆ ἐπ' αἰτίαι ὡς οἷόν τε αἰσχίστη καὶ καθόλου τὸ στρατεύμα διεφθαρμένον οὐ μόνον χρήσιμον ὥστε εὐφρᾶναι τὸν Φιλοκτήτην καὶ προσδέξασθαι μᾶλλον τὴν τοῦ Ὀδυσσεῶς ὁμιλίαν, ἀλλ' οὐδ' ἀπίθανα τρόπον τινὰ διὰ τὸ μῆκος τῆς στρατείας καὶ διὰ τὰ συμβεβηκότα οὐ πάλα κατὰ τὴν ὀργὴν τοῦ Ἀχιλλέως, ὅθ' Ἐκτωρ παρὰ σμικρὸν ἦλθεν ἐμπρήσαι τὸν ναύσταθμον».

Ο Οδυσσέας αφηγείται στον Φιλοκτήτη μια ψεύτικη ιστορία για τις συμφορές των Ελλήνων: ο Αγαμέμνων είχε πεθάνει, ο Οδυσσέας είχε θανατωθεί ως ένοχος σοβαρής κατηγορίας, ο στρατός αντιμετώπιζε οδυνηρές δυσχέρειες. Ο Οδυσσέας εξαπατά τον Φιλοκτήτη παρουσιάζοντας του ψευδείς ειδήσεις. Αυτό προφανώς έγινε για να κερδίσει την εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη³⁷.

Δεν έχουμε στοιχεία για το στάσιμο που ακολουθεί το πρώτο επεισόδιο. Ίσως το παπυρικό απόσπασμα POXY., 2256, fr 71, να προέρχεται από το συγκεκριμένο στάσιμο, δεν είναι εύκολο όμως να αποδειχτεί μια τέτοια εκδοχή³⁸.

Το τρίτο επεισόδιο πρέπει να περιείχε τις πιο συνταραχτικές και δραματικές σκηνές του έργου, σύμφωνα με τη γνώμη του Wilamowitz. Σε αυτό το επεισόδιο θα έλαβε χώρα ο παροξυσμός του Φιλοκτήτη παρόντος του Οδυσσέα. Από το συγκεκριμένο σημείο του δράματος πρέπει να προέρχονται τα εξής αποσπάσματα: 254 N2 (ΦΙΛ. ὦ πούς, ἀφήσω σε;) 255 N2 (<ΦΙΛ.> ὦ θάνατε παιῶν, μή μ' ἀτιμάσης μολεῖν· /μόνος <γὰρ> εἶ σὺ τῶν ἀνηκέστων κακῶν/ ἰατρός, ἄλγος δ' οὐδὲν ἄπτεται νεκροῦ). Ο ήρωας αντιμετώπος με τον οξύ πόνο ζητούσε τη σωτηρία του με

³⁶ Calger (1970) 175

³⁷ Webster (1985) 22.

³⁸ Jouan (2002) 275

οποιοδήποτε τίμημα . Ήταν τόσο δεινή η θέση του που δε θα δίσταζε να κόψει το πόδι του ή αναζητούσε τη λύτρωση ακόμα και μέσω του θανάτου³⁹. Ο Σοφοκλής μιμήθηκε στο δικό του *Φιλοκτήτη* τη σκηνή του παροξυσμού (στ. 797- 798). Κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης ο Οδυσσεάς φαίνεται να αρπάζει το περίφημο τόξο. Η αρπαγή του τόξου του Φιλοκτήτη συναντάται τόσο στην τραγωδία του Ευριπίδη όσο και σε αυτή του Σοφοκλή. Ωστόσο, το περιστατικό διέφερε βέβαια ως προς τον δράστη. Στον Ευριπίδη ο ήρωας που αρπάζει το τόξο του Φιλοκτήτη ήταν ο Διομήδης, ενώ στο Σοφοκλή ο Νεοπτόλεμος. Έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η σκηνή της κρίσης του Φιλοκτήτη ήταν κοινή και για τις τρεις ομώνυμες τραγωδίες.

Για την έξοδο δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο παρά μόνο ότι ο Φιλοκτήτης υποχρεώνεται να ακολουθήσει τον Οδυσσεά με ή χωρίς τη θέλησή του (Δίων 52.2 *τὸ μὲν πλέον ἄκων, τὸ δέ τι καὶ πειθοῖ ἀναγκαῖα, ἐπειδὴ τῶν ὄπλων ἐστέρητο*). Δεν έχουμε στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι ο Οδυσσεάς ή ο Χορός προσπάθησαν να πείσουν τον Φιλοκτήτη να μεταβεί στην Τροία ή εάν εμφανίστηκε κάποια θεά⁴⁰. Ο Οδυσσεάς του Αισχύλου στο τέλος πρέπει να αποκαλύφθηκε και να κέρδισε πραγματικά τη συγχώρεση του παλιού του συντρόφου. Ήταν δύσκολο θέμα· αλλά ο Δίων υποστηρίζει πως το έργο του Αισχύλου κρίθηκε πως περιείχε δύσκολο θέμα, χωρίς να εφεύρει κανένα τέχνασμα να το κάνει πιθανό, ενώ οι διάδοχοι του Αισχύλου επινόησαν τεχνάσματα αρκετά. Αξίζει να θυμηθούμε πως δύο τουλάχιστον γνωστές τριλογίες του Αισχύλου τελειώνουν με συμφιλίωση των εχθρών⁴¹.

Έχουμε ελάχιστα στοιχεία για την πλοκή της τραγωδίας του Αισχύλου. Φαίνεται, ότι η ζωντανή αναπαράσταση του έντονου πόνου του ήρωα, τα συναισθήματα του Φιλοκτήτη και η εστίαση του δημιουργού στη σύγκρουση ανάμεσα στον Φιλοκτήτη και στον Οδυσσεά αποτελούν τις μεγαλύτερες καινοτομίες στο δράμα⁴².

Ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης ακολούθησαν τον Αισχύλο στα βασικά σημεία του δράματος: ο τόπος και ο χρόνος της δράσης είναι ο ίδιος, η μεταμφίεση ή η απόκρυψη του Οδυσσεά, η κλοπή ή η αρπαγή του τόξου κατά τη διάρκεια ή εξαιτίας μιας κρίσης και τέλος το ταξίδι στην Τροία. Η γνώμη του Δίωνα αναφορικά με το έργο του Αισχύλου είναι πολύ ασαφής για να είναι χρήσιμη. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η αναφορά του στον Οδυσσεά (Δίων 52.4) όπου τον αποκαλεί ως *δριμύν* και *δόλιον*, χαρακτηρισμοί που συμβαδίζουν και επιβεβαιώνονται από το δράμα. Ο

³⁹ Calder (1970) 177.

⁴⁰ Calder (1970) 177.

⁴¹ Murray (1993) 149

⁴² Schein(2013) 4

Οδυσσέας εξαπατά τον Φιλοκτήτη χρησιμοποιώντας κραυγαλέα ψέματα παρά την πειθώ ή τη κεκαλυμμένη αλήθεια⁴³.

Ο Αισχύλος καινοτομεί έναντι της επικής παράδοσης και τοποθετεί τον Οδυσσέα στη θέση του Διομήδη. Η επιλογή αυτή αποτελεί το κλειδί της δράσης. Ο Οδυσσέας ήταν το πρόσωπο εκείνο που ο Φιλοκτήτης απεχθάνονταν περισσότερο από τον οποιονδήποτε. Ήταν ο κύριος υπεύθυνος για τις συμφορές του. Αντικειμενικά δεν θα υπήρχε πιο αποκρουστικό πρόσωπο για τον Φιλοκτήτη προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως απεσταλμένος του στρατού των Αχαιών για να πειστεί να βοηθήσει στην προσπάθεια άλωσης της Τροίας.

Επιλέγοντας ο ποιητής τον Οδυσσέα προσανατολίζει τον θεατή προς τη σκέψη ότι η πονηριά και η δόλια στρατηγική θα αποτελέσουν τα κύρια όπλα σε αυτήν την αποστολή. Ο Αισχύλος είχε την τόλμη να φέρει τον Φιλοκτήτη πρόσωπο με πρόσωπο με τον Οδυσσέα και απαιτούσε από τους θεατές να δεχτούν ότι ο Φιλοκτήτης δεν αναγνώρισε τον παλιό του εχθρό. Η ιδέα αυτή στηρίχτηκε όχι τόσο στην αλλαγή της εμφάνισης του Οδυσσέα όσο στην αδύναμη μνήμη του Φιλοκτήτη ύστερα από δέκα χρόνια ασύλληπτης ταλαιπωρίας και ανείπωτων κακουχιών. Δεδομένης της μη αναγνώρισης δίνεται η ευκαιρία στον πανούργο Οδυσσέα να προχωρήσει στο δόλιο σχέδιό του⁴⁴.

Τα κυριότερα σημεία του *Φιλοκτήτη* του Αισχύλου συνοψίζονται στα εξής:

α) στη Λήμνο στέλνεται προκειμένου να οδηγήσει στην Τροία τον Φιλοκτήτη όχι ο Διομήδης, όπως παραδίδει η επική παράδοση, αλλά ο ίδιος ο Οδυσσέας·

β) ο Οδυσσέας, ενώ δεν παρουσιάζεται μεταμφιεσμένος, δεν αναγνωρίζεται από τον Φιλοκτήτη· τα χρόνια και οι κακουχίες έχουν εξασθενήσει υποτίθεται τη μνήμη του ήρωα· άλλωστε και ο Οδυσσέας είχε εν τω μεταξύ αλλάξει σημαντικά·

γ) η Λήμνος εμφανίζεται κατοικημένη από ανθρώπους και όχι έρημη, όπως στο δράμα του Σοφοκλή·

δ) ο Χορός της τραγωδίας απαρτίζεται από άντρες Λημνίους.

ε) ο Φιλοκτήτης υφίσταται προσβολή από τη φοβερή αρρώστια του, οπότε βρίσκει την ευκαιρία ο Οδυσσέας και του αρπάζει τα τόξα· ύστερα αφού του αποκαλύψει την πραγματική του ταυτότητα τον πειθαναγκάζει να τον ακολουθήσει στην Τροία⁴⁵.

---

⁴³ Calder (1970) 177

⁴⁴ Jebb (1898) xvi- xvii

⁴⁵ Μαρκαντωνάτος (1990) 21

Η γενική εντύπωση που απεκόμισε ο Δίων από την τραγωδία του Αισχύλου ήταν αυτή της απλότητας και της αξιοπρέπειας (52.4) που ταίριαζε απόλυτα με την ιδανική τραγωδία. Χαρακτηριζόταν από λιτή μεγαλοπρέπεια και έδενε απόλυτα με τους συγκεκριμένους ηρωικούς χαρακτήρες⁴⁶.

2.2. Ο Φιλοκτήτης του Ευριπίδη

Ο Ευριπίδης παρουσίασε τον *Φιλοκτήτη* το 431 π.Χ., την ίδια χρονιά με τις τραγωδίες *Μήδεια* και *Δίκτυς* (απ. 787-803 Ν.). Η τετραλογία περιελάμβανε και το σατυρικό δράμα *Θερισταί*. Νικητής τη χρονιά εκείνη αναδείχτηκε ο Ευφορίων, ο γιος του Αισχύλου, πιθανότατα επαναλαμβάνοντας κάποια έργα του πατέρα του. Ο Σοφοκλής σε αυτόν τον αγώνα κέρδισε το δεύτερο βραβείο, εμείς όμως σήμερα δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αυτή την τριλογία. Ο Ευριπίδης κατέλαβε την τρίτη θέση.

Για τον *Φιλοκτήτη* του Ευριπίδη αντλούμε στοιχεία από τον 52ο και τον 59ο *Λόγο* του Δίωνα, από ένα παπυρικό απόσπασμα που περιέχει μέρος της *Υπόθεσης* του έργου (P. Oxy.2455, fr 17 = *TrGF* T iiiia) και προστέθηκε το 1962, την *Υπόθεση* της *Μήδειας* (= *TrGF* Tii) από τον Αριστοφάνη τον Βυζάντιο και από τα σωζόμενα αποσπάσματα (*TrGF* F 787-803).

Η υπόθεση εκτυλίσσεται στο νησί της Λήμνου το οποίο κατοικείται, όπως ακριβώς και στην ομώνυμη τραγωδία του Αισχύλου. Τα πρόσωπα της τραγωδίας είναι τα εξής: ο Οδυσσέας, ο Φιλοκτήτης, ο Άκτωρ- ένας ντόπιος που επισκεπτόταν τον ήρωα και τον βοηθούσε- ο Διομήδης και τα μέλη της τρωικής πρεσβείας. Η παρουσία του ήρωα Διομήδη ίσως ήταν βουβή ή έχει χαθεί το κομμάτι των λόγων του. Βέβαια κάτι τέτοιο δεν ήταν σπάνιο στην αρχαία ελληνική δραματουργία αν σκεφτούμε τον ρόλο του Πυλάδη στο φόνο της Κλυταιμνήστρας από τον Ορέστη⁴⁷. Σύμφωνα με τον Δίωνα τον Χρυσόστομο (52.14) η παρουσία των δύο ηρώων προερχόταν από τις ομηρικές επιδράσεις. Ο Οδυσσέας αναφέρεται και στη *Μικρή Ιλιάδα*. Ο Χορός αποτελείται από άντρες της Λήμνου κάτι που αποτελεί άλλο ένα κοινό στοιχείο με την τραγωδία του Αισχύλου.

---

⁴⁶ Jebb (1898) xvii

⁴⁷ Colland (2006) 112

Ο Δίων στον 59^ο Λόγο του παρουσιάζει μια παράφραση του Προλόγου του *Φιλοκτήτη*. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πόσο κοντά στο πρωτότυπο βρίσκεται ο Δίων. Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι παρουσιάζει τον Οδυσσέα ως εγωιστή και αδίστακτο, γεγονός που συμφωνεί και με τα άλλα έργα του Ευριπίδη. Ο πρόλογος αποτελείται από δύο σκηνές. Η πρώτη σκηνή περιέχει έναν εισαγωγικό μονόλογο, στον οποίο ο Οδυσσέας περιγράφει τον εαυτό του ως υποκινούμενο από τη δίψα για δόξα και την απόφασή του να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να πετύχει το στόχο του. Στο σημείο αυτό ο ήρωας παρουσιάζει τα κύρια σημεία της τραγωδίας. Στη δεύτερη σκηνή εμφανίζεται ο Φιλοκτήτης. Ο Οδυσσέας ισχυρίζεται ότι και ο ίδιος είναι παγιδευμένος και αβοήθητος και ζητά τη συμπαράσταση του ήρωα. Εγκωμιάζει τον εαυτό του και η φανταστική ιστορία που διηγείται έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την πραγματική ιστορία του πονεμένου ήρωα Φιλοκτήτη. Στον Πρόλογο του Ευριπίδη δίνεται έμφαση στο διάλογο Οδυσσέα –Φιλοκτήτη⁴⁸.

Σύμφωνα με τον Πρόλογο που μας παραδίδει ο Δίων στην πρώτη σκηνή εμφανίζεται ο Οδυσσέας έχοντας αναλάβει ένα δύσκολο έργο, δηλαδή να μεταφέρει τον Φιλοκτήτη και τα θεϊκά τόξα του στην Τροία. Ο χρησμός του Έλενου ήταν σαφής καθώς η άλωση της Τροίας θα πραγματοποιούνταν μόνο με την ενεργή συμμετοχή του Φιλοκτήτη που είχε στην κατοχή του τα τόξα του Ηρακλή. Ο Οδυσσέας θεωρεί τον εαυτό του και μόνο υπεύθυνο για την τραγική κατάσταση του Φιλοκτήτη: «*ᾧ γε αὐτὸς αἴτιος ἐγενόμην καταλειφθῆναι*». (Δίων 59.3) Η επιχείρηση αυτή ήταν παράτολμη, καθώς ο Φιλοκτήτης τον μισούσε θανάσιμα (Δίων 59.1-2) θεωρώντας τον ως κύριο υπεύθυνο για την τόσο σκληρή και άδικη αντιμετώπισή του από τους Αχαιούς. Κατά τον Οδυσσέα δεν θα ήταν δυνατή αυτή η αποστολή χωρίς τη βοήθεια της Αθηνάς, η οποία τον μεταμφίεσε ώστε να μην γίνει αντιληπτός από τον Φιλοκτήτη (Δίων 59.3-4). Ο ήρωας ενημερώνει το κοινό ότι καταφτάνει στο νησί τρωική πρεσβεία με σκοπό να πείσει τον Φιλοκτήτη να σταθεί αρωγός στο πλευρό των Τρώων, γεγονός που δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο την ήδη δύσκολη και επικίνδυνη αποστολή του. Οι ελπίδες όμως των Αχαιών για την κατάκτηση της Τροίας στηρίζονταν στην επιτυχία του μυστικού αυτού σχεδίου.

Στη μέση του Προλόγου και συγκεκριμένα στην δεύτερη σκηνή εμφανίζεται ο Φιλοκτήτης κρατώντας το τόξο του, κουτσαίνοντας και ντυμένος με δέρματα ζώων (Δίων 59.7). Η εμφάνισή του συμβάδιζε με την εμφάνιση τυπικού ευριπίδειου ήρωα,

---

⁴⁸ Roisman (2005) 34-35

όπως ακριβώς αναφέρει και ο Αριστοφάνης (Ach. 415-431). Ο Φιλοκτήτης αντικρίζοντας τον ξένο τον αντιμετωπίζει εχθρικά και τον απειλεί με το τόξο του (Δίων 59.6) καθώς πληροφορείται ότι ο ξένος επισκέπτης είναι Αχαιός. Ο Οδυσσεάς αρχίζει να πλέκει τον ιστό του δόλου: παρουσιάζεται σαν σύντροφος του Παλαμήδη που μόλις κατάφερε να ξεφύγει από την καταστροφή καθώς κινδυνεύει η ζωή του και ζητά βοήθεια. Ο Φιλοκτήτης πείθεται και προσφέρει φιλοξενία στον πανούργο Οδυσσεά και παράλληλα ζητά συγγνώμη για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η σπηλιά του, επειδή είναι γεμάτη από αντικείμενα που σχετίζονται με την αρρώστια του. Στο σημείο αυτό πρέπει να ανήκει και το απόσπασμα: «*δύσμορφα μέντοι τάνδον είσιδεῖν, ξένε*» (fr. 790 N)⁴⁹.

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η παράφραση του Προλόγου έτσι όπως παραδίδεται από τον Δίωνα το Χρυσόστομο στον 59^ο Λόγο του δεν ανήκε πραγματικά στον Πρόλογο του ευριπίδειου έργου αλλά αναφέρεται στο δεύτερο επεισόδιο⁵⁰. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή ο διάλογος ανάμεσα στον Οδυσσεά και στον Φιλοκτήτη γίνεται πιο δραματικός στο δεύτερο επεισόδιο και όχι στον Πρόλογο. Όμως η θέση αυτή δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί⁵¹.

Η παράφραση του Προλόγου από τον Δίωνα έχει άλλα δύο ενδιαφέροντα θέματα: ο Οδυσσεάς ισχυρίζεται ότι είναι ανάγκη να πάρει τον Φιλοκτήτη και το τόξο του Ηρακλή, και ο Φιλοκτήτης κάνει λόγο για την αγνωμοσύνη των Ελλήνων, όταν τους είχε δείξει το βωμό της Χρύσης (όπου τον δάγκωσε το φίδι). Ο Δίων θα μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνος για αυτό, αλλά ευτυχώς δύο αγγεία εικονίζουν αυτές τις ιστορίες. Ένα κομμάτι από ερυθρόμορφο αγγείο του 450-440 π.Χ (Rome, Villa Giulia 11688, C. Clairmont, *A.J.A.* 57 (1953) 85, pl. 45-6· Beazley, *ARV* 498) εικονίζει τον Ηρακλή πάνω στην πυρά και έναν άνθρωπο να φεύγει τρέχοντας κρατώντας το τόξο, ο οποίος ίσως είναι ο Φιλοκτήτης (το αγγείο είναι προγενέστερο από τον υπαιγιμό για τον Φιλοκτήτη στις *Τραχίνιες*, 1210 εξ.). Και ένα ερυθρόμορφο αγγείο του 430 π.Χ περίπου που φιλοξενείται στο Βρετανικό Μουσείο (E494, E.M.Hooker, *J.H.S.* 70 (1950) 35, fig. 1. Beazley, *AVR* 1079) εικονίζει τον Ηρακλή να θυσιάζει στη Χρύση παρουσία του Φιλοκτήτη· γεγονός που συνέβη κατά την πρώτη Τρωική εκστρατεία και έτσι ο Φιλοκτήτης μπορούσε να δείξει τον βωμό της Χρύσης στους Έλληνες κατά την εκστρατεία εναντίον της Τροίας του Πριάμου. Είναι αδύνατο να χαρακτηριστεί το

---

⁴⁹ Douglas (1991) 273

⁵⁰ Müller (1997) 52-54

⁵¹ Jouan (2002) 282

αγγείο προγενέστερο ή μεταγενέστερο από το έργο του Ευριπίδη. Όμως σε κάθε περίπτωση δείχνει ότι η ιστορία του Φιλοκτήτη που οδηγεί τους Έλληνες στη Χρύση, επειδή είχε ήδη προηγηθεί η άφιξη του εκεί, είναι τουλάχιστον τόσο πρώιμη όσο και το έργο του Ευριπίδη (και απ' όσο γνωρίζουμε ο Αισχύλος μπορεί να είχε και τα δύο θέματα)⁵².

Τελειώνοντας ο Πρόλογος η ορχήστρα αδειάζει και αμέσως εισέρχεται ο Χορός των Λημνίων αντρών. Είναι η πρώτη φορά που επισκέπτονται τον Φιλοκτήτη. Γνωρίζουν ότι θα συμβούν συνταρακτικά πράγματα. Πιθανόν το παρακάτω απόσπασμα να ανήκει στην Πάροδο:

*«ἄλις ὃ βιοτά πέραινε
πρίν τινά συντυχίαν
ἢ κτεάτεσσιν ἔμοις ἢ σώματι τῷδε γενέσθαι».*(fr.791 N2)⁵³

Στην Πάροδο συμπεριλαμβάνεται και η ανάγκη του Χορού να απολογηθεί για την αδιαφορία του απέναντι στα βάσανα του ήρωα στο πέρασμα όλων αυτών των ετών:

«ἀλλ' ὁ μὲν Εὐριπίδης εὐθύς ἀπολογούμενους πεποίηκε περί τῆς πρότερον ἀμελείας, ὅτι δὴ τοσοῦτων ἐτῶν οὔτε προσέλθοιεν πρὸς τὸν Φιλοκτῆτην οὔτε βοηθήσειαν οὐδὲν αὐτῶι».(Δίων 52.7).

Το απόσπασμα 792: *«φαγέδαιν' αἶέ μου σάρκα θοινᾶται ποδός»* θα μπορούσε να ανήκει στην Πάροδο. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι βέβαιο καθώς εύκολα θα ήταν δυνατόν να είχε τοποθετηθεί και προς το τέλος της τραγωδίας⁵⁴. Μετά την Πάροδο του Χορού φαίνεται να εμφανίζεται ο Ἄκτωρ (Δίων 52.8). Κύριος σκοπός του ήταν να ενημερώσει τον Φιλοκτήτη ότι πλησιάζει η αποστολή των Τρώων στο νησί. Σύμφωνα με την άποψη του Muller, ο Φιλοκτῆτης απουσιάζει κι έτσι ο Ἄκτωρ ενημερώνει το κοινό για την κατάσταση του ήρωα καθώς ήταν ο μόνος που μπορούσε να γνωρίζει την άθλια ζωή του.

Κατά τον μελετητή η τρωική πρεσβεία εμφανίζεται στο τρίτο επεισόδιο. Η γνώμη όμως αυτή προσκρούει πάνω σε σοβαρά ερωτηματικά: Εάν η ανακοίνωση του

---

⁵² Webster (1985) 24

⁵³ Douglas (1991) 274

⁵⁴ Jouan (2002)292,οπ. 46

Άκτορα για την άφιξη της τρωικής πρεσβείας γίνεται στο πρώτο επεισόδιο, τότε γιατί η εμφάνισή της πρέπει να συντελεστεί μετά από ένα ολόκληρο επεισόδιο δηλαδή στο τρίτο; Δεν έχει περάσει αρκετός δραματικός χρόνος; Επίσης πόσο πιθανό θα μπορούσε να είναι ότι η παρουσία και οι ανακοινώσεις του Άκτορα θα μπορούσαν να καλύψουν ένα επεισόδιο; Επιπρόσθετα, μία σκηνή θα έμενε χωρίς την παρουσία σημαντικού δραματικού προσώπου πρωταγωνιστή ή δευτεραγωνιστή. Η άποψη του Muller βρίσκει αντίθετο τον Collard⁵⁵, ο οποίος τοποθετεί την άφιξη της πρεσβείας των Τρώων στο δεύτερο επεισόδιο και υποστηρίζει ότι τα δύο επεισόδια της πρότασης του Muller θα μπορούσαν να συγχωνευτούν σε ένα.

Έχει διατυπωθεί ακόμα και η άποψη⁵⁶ ότι η τρωική πρεσβεία εμφανίζονταν στο πρώτο επεισόδιο. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, ο Οδυσσέας είχε ενημερώσει το κοινό ήδη από τον Πρόλογο ότι οι Τρώες καταφτάνουν στο νησί αποφασισμένοι να πείσουν τον Φιλοκτήτη να σταθεί στο πλευρό τους σε αυτό τον πόλεμο χρησιμοποιώντας κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο. Είναι πιθανόν κατά την έναρξη του πρώτου επεισοδίου να εμφανίζεται στη σκηνή η αποστολή των Τρώων. Η σκηνή είναι καθοριστική για την πλοκή της υπόθεσης διότι σύμφωνα με την προφητεία του Έλενου η πόλη της Τροίας δεν μπορεί να κυριευτεί χωρίς τον Φιλοκτήτη και τα αλάθευτα τόξα του Ηρακλή. Εάν λοιπόν έπαιρναν με το μέρος τους τον ήρωα η νίκη θα ήταν δική τους (Δίων 59.2. 59.4). Οι Τρώες ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν τα πάντα στον Φιλοκτήτη προκειμένου να πετύχουν το σκοπό τους. Στο σημείο αυτό πιθανόν ανήκει και το παρακάτω απόσπασμα:

*«ὄρᾳτε δ' ὡς κἂν θεοῖσι κερδαίνειν καλόν,
θαυμάζεται δ' ὁ πλεῖστον ἐν τοῖς ναοῖς ἔχων
χρυσόν. Τί δῆτα και σε κωλύει < λαβεῖν >
κέρδος, παρόν γε κάξομοιοῦσθαι θεοῖς;»* fr.794 N2

Η προσφορά των Τρώων παραπέμπει σε σοφιστική τακτική και παράλληλα αποτελεί ύβρη, γιατί καλεί τον ήρωα να εξομοιωθεί με τους θεούς. Τα επιχειρήματα των Τρώων είναι αληθοφανή και δίνουν παράλληλα στον Φιλοκτήτη την ευκαιρία να πάρει εκδίκηση από τους Αχαιούς καθώς τον έχουν τόσο πολύ αδικήσει⁵⁷.

⁵⁵ Collard (2006)112

⁵⁶ Douglas (1991) 274

⁵⁷ Douglas (1991) 275

Το δεύτερο επεισόδιο περιελάμβανε την άφιξη της τρωικής πρεσβείας και την αντιμετώπισή της από τους δύο Αχαιούς ήρωες. Δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για να υποστηρίξουμε την άποψη ότι αρχηγός της ξένης αποστολής ήταν ο Πάρις· ωστόσο γνωρίζουμε ότι το τελευταίο που θα επιθυμούσε ο Οδυσσέας θα ήταν να συμφωνήσει ο Φιλοκτήτης και να ακολουθήσει την τρωική αποστολή διότι με αυτό τον τρόπο θα χανόταν όχι μόνο το ελληνικό σχέδιο αλλά και ολόκληρος ο πόλεμος. Ευτυχώς όμως ο ήρωας εξέφραζε τα παράπονά του για την ηγεσία του αχαιικού στρατού και μάλιστα για τον Οδυσσέα και όχι για τους Έλληνες γενικά.

Ο Οδυσσέας αντιτίθεται δυναμικά στην ιδέα της συμμαχίας του Φιλοκτήτη με τους εχθρούς. Ειδικότερα κάνει λόγο για *κέρδος* (frag.Eur.794 N2) και για *αίσχυνη* (frag. Eur. 796 N2) και επιμένει να κατευθύνει τον Φιλοκτήτη ώστε να μην επιθυμεί τη σύμπραξη με ανθρώπους τους οποίους αποκαλεί περιφρονητικά 'βαρβάρους', «*ὕπερ γε μέντοι παντὸς Ἑλλήνων στρατοῦ/ αἰσχρὸν σιωπᾶν, βαρβάρους δ' ἔἴην λέγειν*» 796 N2.

Στο σημείο αυτό εντοπίζεται το κοινό θέμα της τριλογίας του Ευριπίδη δηλαδή η διαφορά ανάμεσα στους Έλληνες και στους βαρβάρους. Στο ίδιο επεισόδιο πρέπει να ανήκει και το απόσπασμα 795 N2 που πιθανόν αποδίδεται στον Οδυσσέα, διότι κανένας άλλος ήρωας δεν θα επεδίωκε να υποβαθμίσει τον χρησμό του Έλενου:

*«τί δῆτα θάκοις μαντικοῖς ἐνήμενοι
σαφῶς διόμνυσθ' εἰδέναι τὰ δαιμόνων;
οὐ τῶνδε χειρώνακτες ἄνθρωποι λόγων·
ὄστις γὰρ ἀρχεῖ θεῶν ἐπίστασθαι πέρι,
οὐδέν τι μᾶλλον οἶδεν ἢ πείθειν λέγων⁵⁸».*

Δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για το περιεχόμενο αυτών των συζητήσεων. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι, εφόσον έχει απορριφθεί η τρωική πρόταση, η πρεσβεία θα έχει αποχωρήσει. Ο Οδυσσέας θα ήταν ελεύθερος να προχωρήσει το σχέδιό του, έχοντας ως βοηθό του τον Διομήδη. Ο Διομήδης εμφανίζεται γνωρίζοντας υποτίθεται τη λύση για την επιστροφή στην Ελλάδα. Εδώ ανήκει και το απόσπασμα 793 N2. Ο Φιλοκτήτης παρασυρόμενος από τον δόλιο Οδυσσέα προφανώς ετοιμάζεται για την επιστροφή στην πατρίδα. Ενώ η παρουσία του Διομήδη δεν

---

⁵⁸ Calder (1979) 61

γίνεται εμφανής στον Πρόλογο του δράματος ο Δίων αναφέρει ρητώς ότι ο ήρωας βρισκόταν στην Λήμνο μαζί με τον Οδυσσέα (Δίων 52.14): «τόν Ὀδυσσέα παραγιγνόμενον... μετά τοῦ Διομήδους⁵⁹».

Το παράδοξο όμως είναι ότι ακόμα και αν ο Διομήδης ήταν βουβό πρόσωπο ο Οδυσσέας και ο Φιλοκτήτης ουδεμία αναφορά κάνουν σε αυτόν. Ο Δίων εστιάζοντας στον Οδυσσέα (52.12) χρησιμοποιεί τον ενικό αριθμό (*ἐλήλυθεν*)⁶⁰. Ο Οδυσσέας στον Πρόλογο δεν χρησιμοποιεί το όνομα του συνεργού του· αυτό όμως δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση διότι στο συγκεκριμένο σημείο του δράματος δεν αποκαλύπτονται λεπτομέρειες του σχεδίου. Το σχέδιο του Οδυσσέα εμφανίζεται σταδιακά κατά τη διάρκεια της δράσης⁶¹. Μετά το στάσιμο του Χορού, όπου εκεί πιθανώς ανήκει και το απόσπασμα 801 (*ἀπέπνευσεν αἰῶνα*)⁶², όλα δείχνουν ότι ακολουθεί το Γ' επεισόδιο όπου εξελίσσεται η κρίση του Φιλοκτήτη.

Ο ήρωας πάσχει από συνεχείς κρίσεις φαινόμενο το οποίο όπως αναφέρεται στον Πρόλογο είναι αναμενόμενο. Σχετικό είναι και το απόσπασμα 792 N2 : *φαγέδαιν' αἰέ μου σάρκα θοινᾶται ποδός*. Η κρίση του Φιλοκτήτη δεν παραστάθηκε στη σκηνή, αλλά πιθανότατα ο Διομήδης με αγγελική ρήση ενημερώνει το κοινό για τα πεπραγμένα εντός της σπηλιάς. Ο βοηθός του Οδυσσέα κρατώντας στα χέρια του το τόξο του Ηρακλή κατευθύνεται προς το πλοίο του Οδυσσέα⁶³. Πρόκειται σαφώς για μια χαρακτηριστική και καθοριστική σκηνή η οποία θα μπορούσε να παρασταθεί μπροστά στο αθηναϊκό κοινό προσφέροντας δραματική ένταση· γι αυτό και η άποψη του Muller δέχεται αρκετές επικρίσεις⁶⁴.

Στη σκηνή της κρίσης ίσως να ήταν παρών και ο Άκτωρ, ο φίλος του Φιλοκτήτη για να του συμπαρασταθεί, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην τραγωδία του Σοφοκλή, όπου ο Νεοπτόλεμος στέκεται δίπλα στον ήρωα (Phil.730- 820, 869-871)⁶⁵.

Στο Δ' Επεισόδιο και στην Έξοδο ο Οδυσσέας έχει πλέον στην κατοχή του το περίφημο τόξο. Μπορεί τώρα να αποκαλύψει την πραγματική ταυτότητά του και να δικαιολογήσει προφανώς την ύπουλη συμπεριφορά του. Στην τελική σκηνή ίσως παρουσιαζόταν και η θεά Αθηνά αποκαλύπτοντας το αληθινό πρόσωπο του Οδυσσέα αλλά και προτρέποντας τον Φιλοκτήτη να ακολουθήσει τον Οδυσσέα στην Τροία,

---

⁵⁹ Douglas (1991) 276

⁶⁰ Webster (1985) 4

⁶¹ Webster (1967) 60

⁶² Muller (1997) 119

⁶³ Muller (1997) 119

⁶⁴ Collard (2006) 112

⁶⁵ Douglas (1991) 277

υποσχόμενη στον πονεμένο ήρωα μεγάλη δόξα , όπως ακριβώς έκανε και ο Ηρακλής στην τραγωδία του Σοφοκλή (Phil. 1409-1444, 1449-1451)⁶⁶. Όμως η παρουσία της θεάς Αθηνάς προσκρούει στην έλλειψη αποδείξεων. Σε όλο το δράμα ουδόλως αναγνωρίζονται εμφανή σημάδια της θεικής παρέμβασης και καθώς βέβαια ο Οδυσσέας είχε το αλάθητο τόξο δεν προέκυπτε ανάγκη για τη μεσολάβηση της θεάς Αθηνάς. Ο Οδυσσέας είχε επιτύχει τον σκοπό του και η θεική βοήθεια δεν ήταν απαραίτητη, όπως ήταν στην *Οδύσσεια* (ραψ.φ).

Η τραγωδία φαίνεται να τελειώνει με την ομολογία του Οδυσσέα μπροστά σε όλους, ότι η συμπεριφορά του απέναντι στον Φιλοκτήτη ήταν άδικη αλλά επιβεβλημένη από τα πράγματα. Ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσε να κάνει ο ήρωας τη δεδομένη στιγμή προκειμένου να προστατεύσει την ελληνική εκστρατεία στην Τροία. Οι συνθήκες όμως άλλαξαν και ο χρησμός του Έλενου επιβάλλει τη μετάβαση του Φιλοκτήτη στην Τροία. Ο Οδυσσέας τον προτρέπει να αφήσει πίσω το παρελθόν και να βοηθήσει τους Έλληνες. Σε αυτό το σημείο πρέπει να ανήκει και το απόσπασμα 799 N2 :

*«ὥσπερ δέ θνητόν καί τό σῶμ' ἡμῶν ἔφν,
οὕτω προσήκει μηδέ τήν ὀργήν ἔχειν
ἀθάνατον ὅστις σωφρονεῖν ἐπίσταται».*

Ο Άκτωρ συμβουλεύει τον Φιλοκτήτη να μείνει μακριά από τον Οδυσσέα, γιατί έχει επιδείξει αναξιόπιστη συμπεριφορά και επομένως να είναι επιφυλακτικός απέναντί του. Τελικά, όμως ο Φιλοκτήτης αποφασίζει να ακολουθήσει τον Οδυσσέα στην Τροία απρόθυμα, επειδή, όπως υποστηρίζει και ο Δίων Χρυσόστομος, ο ήρωας υποχώρησε στην «πειστικότητα της ανάγκης» αφού είχε χάσει το τόξο του (Δίων 52.2)⁶⁷. Προφανώς, η μεγάλη διαλογική σκηνή ήταν μια έξοχη σκηνή και η σημαντική λέξη *ἀναγκάζει* στο τέλος της περιλήψεως του παπύρου (*Nova Fragmenta Euripidea in papyri reperta, ed. Col. Austin, Berlin 1968, σ.100*) υπαινίσσεται, ότι ο Φιλοκτήτης τελικά ακολούθησε χωρίς τη θέλησή του. Η διαπίστωση αυτή υποδηλώνει ότι τόσο ο Οδυσσέας όσο και ο Διομήδης επέδειξαν το είδος της

---

⁶⁶ Calder (1979) 61

⁶⁷ Douglas (1991) 278

αδίστακτης σκληρότητας το οποίο ακριβώς ο Ευριπίδης απέδωσε στους Έλληνες στις μεταγενέστερες τραγωδίες του *Παλαμήδης* και *Τρωάδες*⁶⁸.

Ο Δίων χαρακτηρίζει την τραγωδία «πολιτικότατη» (52.11). Απόδειξη γι αυτό αποτελεί ο πρώτος λόγος του Οδυσσέα στον οποίο δεν αναφέρεται στο σχέδιό του στη Λήμνο αλλά γίνεται λόγος για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει και την ανησυχία του σχετικά με την καλή του φήμη και το όνομά του.

*«Πῶς δ' ἄν φρονοίην, ᾧ παρῆν ἀπραγμόνως
ἐν τοῖσι πολλοῖς ἠριθμημένῳ στρατοῦ
ἴσον μετασχεῖν τῷ σοφοτάτῳ τύχης;»* (fr. 787 N2)

Ο Οδυσσέας δεν επιλέγει να παραμείνει ανώνυμος μέσα στο πλήθος, αλλά αναλαμβάνει αυτή την αποστολή, αν και οι κινήσεις του κινδυνεύουν να παρεξηγηθούν από όσους δεν αντιληφθούν τις προθέσεις και τους στόχους του. Είναι γνωστό ότι ο Φιλοκτήτης τον μισεί εξαιτίας της εμπλοκής του στην εγκατάλειψή του στο νησί της Λήμνου. Παρά το γεγονός ότι είχε την ελευθερία της επιλογής και επομένως θα μπορούσε να αρνηθεί την αποστολή, επιλέγει τον κίνδυνο. Αυτό που τον οδηγεί να αποδεχτεί το βάρος της πολιτικής δράσης και της ευθύνης είναι αφενός μεν η αγάπη του για την τιμή και αφετέρου το κύρος που θα του διασφαλίσει η επιτυχία της αποστολής.

*«οὐδέν γάρ οὔτω γαῦρον ὡς ἀνὴρ ἔφυ
τούς γάρ περισσοὺς και τι πράσσοντας πλέον
τιμῶμεν ἄνδρας τ' ἐν πόλει νομίζομεν»* (fr.788 N2)

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Οδυσσέας συμπεριφέρεται με αυτό τον τρόπο. Και στο παρελθόν είχε προβεί σε ανάλογες πράξεις όμως αναγνωρίζει ότι τώρα πρέπει να προσπαθήσει περισσότερο:

*«ὀκνῶν δέ μόχθων τῶν πρὶν ἐκχέαι χάριν
καί τούς παρόντας οὐκ ἀπωθοῦμαι πόνους»* (fr.789 N2)

---

⁶⁸ Webster (1985) 23

Το βασικό κίνητρο για την παροχή της δημόσιας υπηρεσίας ήταν η «φιλοτιμία» και στόχος της η «λαμπρότης». Η επιτυχία της αποστολής δεν θα υπηρετούσε μόνο το κοινό συμφέρον αλλά και το ατομικό. Ο Οδυσσεύς είναι πεπεισμένος ότι το έργο που αναλαμβάνει θα είναι δύσκολο και ότι θα αντιμετωπίσει πολλούς κινδύνους στην Λήμνο. Ωστόσο οι ενέργειές του αποσκοπούν στην επιτυχία της ελληνικής εκστρατείας στην Τροία και βέβαια στη διατήρηση της φήμης του. Σε αντίθετη περίπτωση τόσο ο Αχαιϊκός στρατός όσο και ο ίδιος θα έχαναν τα πάντα. Και στα πλαίσια της ίδιας πολιτικής σκέψης ανήκει το παρακάτω απόσπασμα:

*«πατρίς καλῶς πράσσουσα τό τυχόντ' αεί
Μείζω τίθησι, δυστυχοῦσα δ' ἀσθενῆ» (fr. 798 N2).*

Ο Οδυσσεύς έχει ευγενική καταγωγή «*τῶν εὐφυῶν καί γενναίων ἀνδρῶν*» (Δίων 52.12) και αγωνίζεται για την «*κοινή σωτηρία καί νίκη*» (Δίων (59.1). Η πραγματική του αγωνία εντοπίζεται στην αναγνώρισή του από τον κύκλο των συντρόφων και συμμάχων γεγονός το οποίο ο ίδιος εκτιμά. Συγχρόνως η αποδοχή αυτή διατηρεί και τη δική του καλή φήμη. Επίσης, αναχρονιστικά προβάλλεται το ηρωικό παρελθόν και ο πόλεμος της Τροίας. Παρουσιάζεται όμως αν όχι δειλός σίγουρα λιγότερο 'ηρωικός', καθώς χρησιμοποιεί ύπουλους τρόπους για να πετύχει την ασφάλειά του. Οι ενέργειές του είναι πάντα παραπλανητικές και δόλιες ακόμα κι αν αποσκοπούν στο κοινό συμφέρον⁶⁹. Ο Φιλοκτήτης οδηγείται στην εξορία και την απομόνωση και παρά το γεγονός ότι είναι τόσο πικραμένος από τους συντρόφους του (Δίων 59.7) μοιράζεται το πολιτικό όραμα του Οδυσσεύα ως μια αγωνιστική δραστηριότητα. Ακόμα κι αν δεχτούμε ότι ο Δίων δεν αναπαράγει με ακρίβεια το κείμενο του Ευριπίδη, ωστόσο δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε το γεγονός ότι οι ήρωες αγωνίζονται για το κοινό συμφέρον.

Το κεντρικό πρόβλημα στην τραγωδία του Ευριπίδη είναι ότι ο Φιλοκτήτης δεν επιθυμεί πλέον να βοηθήσει τους Αχαιούς και αυτό πραγματοποιείται μόνο ύστερα από πίεση. Ο ήρωας δεν παριστάνει έναν άνθρωπο απομονωμένο από το κοινωνικό σύνολο, που διασώζεται και εντάσσεται πάλι σε αυτό, αλλά έναν ήρωα αποξενωμένο από την κοινότητα και απόλυτα απρόθυμο να επανενταχθεί σε αυτή. Ο Φιλοκτήτης

---

⁶⁹ Douglas (1991) 281

έχει κάθε λόγο να είναι πικραμένος με τους Έλληνες και δικαιολογημένα απρόθυμος να ακολουθήσει τον Οδυσσέα στην Τροία.

Όταν επιθυμούσε να βοηθήσει στην ελληνική εκστρατεία, οι Αχαιοί τον εγκατέλειψαν και τον απομόνωσαν στη Λήμνο για δέκα χρόνια και στη συνέχεια όταν η παρουσία του ήταν απολύτως απαραίτητη για την εκπόρθση της Τροίας μόνο τότε ενδιαφέρθηκαν για αυτόν. Ο Φιλοκτήτης δεν είχε άλλη επιλογή από το να προσφέρει τη βοήθειά του. Ήταν όμως μια άθλια επιλογή -όπως και η απόφαση της Μήδειας να σκοτώσει τα παιδιά της -- και η αδυναμία ελέγχου της ίδιας του της μοίρας αποτελεί το κεντρικό στοιχείο της τραγωδίας.

Η μετάβασή στην Τροία γίνεται ακόμα πιο ταπεινωτική για τον ήρωα επειδή ακριβώς προκλήθηκε από τη δόλια συμπεριφορά του χειρότερου εχθρού του, του Οδυσσέα, ο οποίος για άλλη μια φορά τον παγιδεύει εξαναγκάζοντάς τον στην παραίτηση ή στην απελπισία ή και στα δύο. Στον Φιλοκτήτη δεν δίνεται η ευκαιρία της επιλογής, αντίθετα αντιλαμβάνεται την πολιτική υποχρέωση ως μια δυσάρεστη αλλά αναπόφευκτη και επιβεβλημένη επιχείρηση, στην οποία άλλωστε οι άντρες πολλές φορές οδηγούνται από τις βασικές αρχές και όσοι θυσιάστηκαν για το κοινό συμφέρον δεν είχαν πάντα άλλη επιλογή⁷⁰.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 5^{ου} αιώνα π.Χ στην Αθήνα εξελίσσεται όλο και πιο έντονα το φαινόμενο της πολιτικής αδιαφορίας και της αποχής από τα κοινά. Οι πολίτες και μάλιστα τα μέλη των ανώτερων τάξεων της πόλης άρχισαν να αναρωτιούνται αν η συμμετοχή στα κοινά άξιζε τον κόπο ή αν θα μπορούσαν να ζήσουν ανενόχλητοι από τα προβλήματα που δημιουργεί η ασχολία τους με την πόλη. Ο Οδυσσέας αναγνωρίζει αυτή τη δυσκολία (fr. 787- 789 N2, Δίον 59.1-2) αν και ο ίδιος με τις πράξεις του το απορρίπτει. Και η ίδια η τραγωδία παίρνει μια διαφορετική στάση πάνω στο πρόβλημα αυτό, δεδομένου ότι ο Φιλοκτήτης επιστρέφει στην ενεργή δράση μόνο επειδή εξαναγκάζεται και επομένως προβάλλεται εμφαντικά το γεγονός ότι δεν μπορεί να ζήσει διαφορετικά⁷¹.

Συνοπτικά στον «Φιλοκτήτη» του Ευριπίδη απαντούν τα εξής χαρακτηριστικά που καθορίζουν την υπόθεση:

α) ο Οδυσσέας έρχεται στη Λήμνο, μεταμφιεσμένος όμως από την Αθηνά, με στόχο να μεταφέρει τον Φιλοκτήτη στην Τροία·

---

⁷⁰ Douglas (1991) 282

⁷¹ Carter (1986) 28-30

β) στη Λήμνο φτάνουν επίσης απεσταλμένοι από την Τροία με επικεφαλής ίσως τον Πάρη για τον ίδιο σκοπό·

γ) ο Χορός αποτελείται και εδώ από κατοίκους της Λήμνου οι οποίοι απολογούνται στον ήρωα για την παγερή τόσα χρόνια συμπεριφορά τους απέναντί του·

δ) οι Τρώες ναύτες προσπαθούν να πείσουν τον Φιλοκτήτη ώστε να έρθει μαζί τους στην Τροία και επομένως να εκδικηθεί με αυτό τον τρόπο τους Αχαιούς·

ε) ο Οδυσσέας τότε παρουσιάζει τον αληθινό εαυτό του και με εύστοχα και πειστικά λόγια, αφού κατευνάσει την οργή, τον πείθει να τον ακολουθήσει στην Τροία⁷².

Ο Δίων χαρακτηρίζει την τραγωδία του Ευριπίδη: *πολιτικωτάτη και ρητορικωτάτη οὔσα και τοῖς ἐντυγχάνουσι πλείστην ὠφέλειαν παρασχεῖν δυναμένη* (Δίων, 52.11). Ήταν ιδιαίτερος επαινετικός απέναντι στον ποιητή για την ρητορική του ικανότητα αλλά και για τις πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις της τραγωδίας του δεδομένου ότι οι ιδέες του έχουν τη δύναμη να φανούν χρήσιμες στο κοινό που παρακολουθεί την τραγωδία.

2.3. Φιλοκτήτης ὁ ἐν Τροία

Ο Σοφοκλής χρησιμοποίησε τον Φιλοκτήτειο μύθο και σε μια άλλη τραγωδία με τίτλο: «Φιλοκτήτης ὁ ἐν Τροία». Δυστυχώς επειδή έχουν σωθεί ελάχιστα σπαράγματα γνωρίζουμε σχεδόν μηδαμινά για το περιεχόμενο αυτής της τραγωδίας. Τα σωζόμενα αποσπάσματα αριθμούνται στο *TrGF* από 697 έως 703⁷³. Υποθέτουμε ότι η τραγωδία θα περιελάμβανε τη θεραπεία του Φιλοκτήτη από τον Ασκληπιό και τη μονομαχία του ήρωα με τον Πάρη. Η σκηνή της μονομαχίας Φιλοκτήτη Πάρη είναι γνωστή από τη *Μικρή Ιλιάδα*: *«ίαθεις δὲ οὔτος ὑπὸ Μαχάονος καὶ μονομαχήσας Ἀλεξάνδρῳ κτείνει· καὶ τὸν νεκρὸν ὑπὸ Μενελάου κατακισθέντα ἀνελόμενοι θάπτουσιν οἱ Τρῶες»*. Εάν η συγκεκριμένη τραγωδία του Σοφοκλή είχε προηγηθεί του *Φιλοκτήτη*, τότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα λόγια του Ηρακλή στους στίχους 1437-8: *ἐγὼ δ' Ἀσκληπιὸν/παυστήρα πέμψω σῆς νόσου πρὸς Ἴλιον*, έχουν επηρεαστεί από τη χαμένη τραγωδία.

⁷² Μαρκαντωνάτος (1990) 21

⁷³ Pearson (1917) 307-311

Κεφάλαιο 3. Ο ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ

3.1. Γενικές Παρατηρήσεις

Ο Σοφοκλής δίδαξε τον *Φιλοκτήτη* την Άνοιξη του 409 π.Χ. στα Μεγάλα ή εν Άστει Διονύσια και απέσπασε το πρώτο βραβείο. Οι χρήσιμες αυτές πληροφορίες προέρχονται από την «Υπόθεση» του έργου: «*ἐδιδάχθη ἐπί Γλαυκίππου· πρῶτος ἦν Σοφοκλῆς*». Η Υπόθεση αυτή - μια από τις δύο *υποθέσεις* που παραδόθηκαν για το σοφοκλείο δράμα - διασώθηκε στο Λαυρεντιανό χειρόγραφο (L, 32,9), στο Παρισινό (A, 2712), και σε μερικούς άλλους μεταγενέστερους κώδικες⁷⁴. Το έργο παρουσιάστηκε το λιγότερο τρία χρόνια πριν το θάνατο του ποιητή. Επομένως, δεν αποτελεί απάντηση στην τραγωδία του Ευριπίδη με την έννοια ότι η *Ἡλέκτρα* του απαντά στην *Ἡλέκτρα* του Ευριπίδη και ο *Οιδίπους ἐπί Κολωνῶ* επαναβεβαιώνει τον δικό του *Οιδίποδα* απέναντι στις *Φοίνισσες* του Ευριπίδη. Ο χρόνος που είχε περάσει ήταν υπερβολικά μεγάλος για κάτι τέτοιο. Οπωσδήποτε, ο Σοφοκλής γνώριζε τα έργα των προδρόμων του: ο Φιλοκτήτης κάνει την ευχή να πεθάνει (στ. 797), που υπήρχε στον Αισχύλο, και ο Οδυσσεύς του Σοφοκλή, όπως και του Ευριπίδη, κατατρώγεται από τη φιλοδοξία. Ο τραγωδός αποφεύγει τη δυσκολία της αναγνώρισης μέσα από την ανάθεση του Οδυσσεά στον Νεοπτόλεμο της προσέγγισης του Φιλοκτήτη αντί του ιδίου. Επιπλέον, αποφεύγει την απιθανότητα του Χορού των Λημνίων, παρουσιάζοντας τη Λήμνο έρημο νησί και σχηματίζοντας τον Χορό από ναύτες του Νεοπτόλεμου. Θα ήταν άδικο να υποστηρίξουμε ότι μετέβαλε την υπόθεση κατ' αυτόν τον τρόπο, με σκοπό να αποφύγει τις δυσκολίες των προδρόμων του. Άλλωστε, τα νέα θέματα είναι επί πλέον βασικά για τη συνολική αντίληψη του Σοφοκλή όσον αφορά την υπόθεση.

Αγνοούμε ποιες ήταν οι άλλες δύο τραγωδίες που παρουσίασε ο Σοφοκλής στην ίδια γιορτή του Διονύσου. Οι *Σκύριοι* είχαν ως θέμα τη μεταφορά του Νεοπτόλεμου από τη Σκύρο στην Τροία· από την τραγωδία του *Φιλοκτήτης* *ὁ ἐν Τροίᾳ* είναι γνωστά ελάχιστα πράγματα. Οι *Σκύριοι* τοποθετήθηκαν χρονολογικά στην αρχή της σταδιοδρομίας του Σοφοκλή εξ' αιτίας των παραστάσεων των αγγείων που

⁷⁴ Μαρκαντωνάτος (1990) 28

εικονίζουν τον Νεοπτόλεμο να φεύγει από τη Σκύρο, αλλά αυτές μπορούν εξίσου καλά να έχουν στηριχτεί στο έπος. Ο Οδυσσέας εικονίζεται να παραδίδει στον Νεοπτόλεμο τα όπλα του Αχιλλέα σε ένα κύπελλο, το οποίο χρονολογείται πολύ πριν την πρώτη εμφάνιση του Σοφοκλή. Τα τρία έργα μπορεί να αποτέλεσαν μια θεματικά συναφή τριλογία: ήταν η εποχή που, εξ' αιτίας ίσως μιας αναδιοργάνωσης της γιορτής, παρουσιάζονταν και πάλι τριλογίες θεματικά συναφείς. Ωστόσο καμία σχετική μαρτυρία υπάρχει και οι ασφαλέστεροι οδηγοί για την κατανόηση του έργου περιορίζονται στην λίγο προγενέστερη *Ηλέκτρα* (πιθανώς παρουσιάστηκε το 413 π.Χ.) και ο μεταγενέστερος *Οιδίπους επί Κολωνῶν*⁷⁵.

Και στα τρία τελευταία έργα κυριαρχεί η παρουσία ενός μόνο προσώπου, το οποίο βρίσκεται στη σκηνή κατά το μεγαλύτερο μέρος του έργου. Αυτό το μοναχικό πρόσωπο υποφέρει από κάποιο μεγάλο χτύπημα που δέχτηκε πριν από καιρό: η Ηλέκτρα από τον φόνο του Αγαμέμνονος, ο Φιλοκτήτης από την εγκατάλειψή του στη Λήμνο και από τη γάγγραινα του ποδιού του. Τέλος, ο Οιδίπους από την αποκάλυψη ότι σκότωσε τον πατέρα του και παντρεύτηκε τη μητέρα του αποτρόπαια δεινά που προκάλεσαν την αυτοτύφλωση και την εξορία του. Και οι τρεις πάσχουν μάλλον παρά δρουν: η δράση συνίσταται στο ότι υποβάλλονται στη δοκιμασία μιας μεγάλης σειράς συγκινήσεων, καθώς αυτοί αντιδρούν στους εχθρούς ή στους φίλους. Ο σκελετός της δράσης είναι ένας χρησμός, που εκπληρώνεται στο τέλος του έργου⁷⁶.

Στην τραγωδία αυτή ο Σοφοκλής ενεργοποιεί τρεις ανθρώπους οι οποίοι διαφέρουν εντελώς όσον αφορά την ηλικία και τον χαρακτήρα. Από τη μια ο υπερήφανος και ηθικά σθεναρός, αλλά σωματικά αδύναμος Φιλοκτήτης και από την άλλη ο δολοπλόκος Οδυσσέας που θυσιάζει τους ηθικούς κανόνες στον βωμό της επιδίωξης του σκοπού του. Στόχος του όμως δεν είναι η ικανοποίηση του προσωπικού του συμφέροντος: ενεργεί ως φορέας των απαιτήσεων και αναγκών ενός ευρύτερου συνόλου, του ελληνικού στρατού. Ανάμεσα σε αυτούς τους δύο χαρακτήρες στέκεται ο Νεοπτόλεμος. Ευγενικός και ευαίσθητος, συνταράσσεται από τη δυστυχία του πάσχοντος Φιλοκτήτη, συμπάσχει, συγκινείται από την αφοπλιστική εμπιστοσύνη που του δείχνει ο ήρωας. Ωστόσο συγκρούεται μέσα του το ισχυρό αίσθημα της υπακοής στο κύρος του πιο έμπειρου Οδυσσέα και της ευθύνης του απέναντι στο στρατό των Ελλήνων.

---

⁷⁵ Webster (1985) 24-25

⁷⁶ Webster (1985) 25

Το έργο εκτυλίσσεται με κεντρικό άξονα τις ψυχολογικές μεταπτώσεις του Νεοπτόλεμου, ο οποίος βρίσκει διέξοδο από την εσωτερική πάλη επανορθώνοντας την απάτη του και βοηθώντας τον Φιλοκτήτη παρά τις απειλές του Οδυσσέα. Αντίθετα με τον Νεοπτόλεμο, ο Φιλοκτήτης εμμένει στην πίκρα που νιώθει για τον Οδυσσέα και τους Έλληνες που τον εγκατέλειψαν αβοήθητο για δέκα περίπου χρόνια. Τελικά, λύση στην τραγωδία και στο ηθικό αδιέξοδο του Φιλοκτήτη, έρχεται να δώσει ο Ηρακλής προσφέροντας - και όχι επιβάλλοντας - ένα πρότυπο προσωπικής ελευθερίας και λύτρωσης: πορεία που οδηγεί στην ανύψωση μέσα από πολλά δεινά⁷⁷.

3.1.1. Η σκηνική παρουσίαση

Το έργο παρουσιάστηκε σε αυτό που ονομάζουμε Περίκλειο θέατρο. Η σκηνή του δράματος εικονίζει έρημη, πετρώδη ακτή της Λήμνου. Στη μέση των βράχων βρίσκεται το σπήλαιο, όπου κατοικεί ο Φιλοκτήτης. Λίγο πιο κάτω προς τα αριστερά υπάρχει πηγή. Στο βάθος διακρίνεται το ηφαίστειο Μόσυγλος. Από τα βράχια φαίνεται να απλώνεται η θάλασσα του Αιγαίου⁷⁸. Οι θεατές έβλεπαν το κυκλικό δάπεδο του χορού (ορχήστρα) και πίσω του έναν επιμήκη τοίχο χωρισμένο σε ορθογώνια πλαίσια, από το κέντρο του οποίου προέβαλλε η κεντρική πόρτα του σκηνικού οικοδομήματος. Μεταξύ των άκρων του μακρού τοίχου και των καθισμάτων του χώρου των θεατών υπήρχαν οι *πάροδοι*, απ' όπου έμπαιναν ο χορός και τα πρόσωπα που έρχονταν από έξω.

Η κεντρική πόρτα οδηγούσε σε μια εξέδρα η οποία ήταν ανυψωμένη από την *ορχήστρα* με λίγα σκαλοπάτια. Υπήρχε το *εκκύκλημα*, ένα είδος μεταφορέα, το οποίο το έσπρωχναν μέσα από την κεντρική πόρτα· είναι εξαιρετικά πιθανό ότι το *εκκύκλημα* ήταν σπρωγμένο έξω από την αρχή του έργου, αφού θα έπρεπε να προσθέτει ορισμένο επιπλέον ύψος στο δάπεδο της σπηλιάς του Φιλοκτήτη και να κάνει αληθοφανή και πειστική την απειλή του της πτώσης του από τον βράχο (στ. 1001). Το *εκκύκλημα* οδηγώντας μέσα στην ανοιχτή κεντρική πόρτα έκανε επίσης φανερό ότι η σπηλιά θεωρούνταν σαν ένα είδος σήραγγας τέτοιας μορφής ώστε να έχει και μία επιπλέον είσοδο από την πίσω πλευρά, μέσω της οποίας εμφανίζεται στην αρχή ο Φιλοκτήτης. Η χρήση εκκυκλήματος στο έργο αυτό του Σοφοκλή που

---

⁷⁷ Ρούσσος (1991) 21

⁷⁸ Ρηγόπουλος (1950) 6

είχε υποστηριχτεί από τον A. Frickenhaus (*Die altgriechische Bühne*, 1917, σ.13) έχει απορριφτεί από τον Pickard - Cambridge, *The Theatre of Dionysus in Athens*, Oxford 1946, σ.111⁷⁹. Ο επιμήκης οπίσθιος τοίχος έφερε ζωγραφισμένες ορθογώνιες επιφάνειες: εδώ θα μπορούσε ίσως να χρησιμοποιηθεί το σκηνικό, που παρουσίαζε βράχους και προοριζόταν για σατυρικά έργα. Στη στέγη, πάνω από την κεντρική πόρτα, μπορούσε να ανεβεί κανείς με μια σκάλα από την πίσω πλευρά και από εκεί εμφανίστηκε ο Ηρακλής στο τέλος του έργου.

Ο Σοφοκλής είχε τρεις ηθοποιούς στη διάθεσή του: ο πρώτος θα υποδυόταν τον Φιλοκτήτη, ο δεύτερος τον Νεοπτόλεμο και ο τρίτος τρία διαφορετικά πρόσωπα: τον Οδυσσέα, τον Έμπορο και τον Ηρακλή. Ο πρώτος ηθοποιός έπρεπε να χειρίζεται όλη την κλίμακα των μέτρων-τραγούδι, απαγγελία, αφήγηση· ο δεύτερος και ο τρίτος χρησιμοποιούσαν απαγγελία και αφήγηση. Κομπάρσοι με βωβούς ρόλους θα χρησιμοποιούνταν ως συνοδοί του Νεοπτόλεμου και του Οδυσσέα. Ο Χορός αποτελούνταν από τον κορυφαίο και δεκατέσσερα μέλη⁸⁰.

3.1.2. Η υπόθεση του έργου

Ο Φιλοκτήτης ήταν γιος του Ποϊάντα του βασιλιά της Μαλίδας, μιας περιοχής που βρίσκεται στην Φθία. Έλαβε μέρος στην τρωική εκστρατεία οπλισμένος με τα θεϊκά όπλα του Ηρακλή, το τόξο και τα βέλη που ο ήρωας του είχε προσφέρει ως ανταμοιβή για τις πολύτιμες υπηρεσίες του με την αφή της πυράς, όταν ο τραγικός Ηρακλής δοκιμαζόταν από τους ανείπωτους πόνους στην κορυφή της Οίτης. Καθώς ο στόλος των Ελλήνων παρέπλεε τη Λήμνο, αγκυροβόλησε στη Χρύση – ένα μικρό νησάκι που βρίσκεται κοντά — για να προσφέρει θυσία στη νύμφη Χρύση. Τη θυσία ανέλαβε να πραγματοποιήσει ο Φιλοκτήτης. Ενώ ο ήρωας έψαχνε να εντοπίσει το σημείο της θυσίας ένα φαρμακερό φίδι τον δαγκώνει στο πόδι. Η πληγή που του προκάλεσε το δήγμα ήταν αθεράπευτη και δύσοσμη. Οι κραυγές πόνου του ήρωα τάραζαν τόσο την ηρεμία του στρατού, ώστε οι σύντροφοί του χωρίς ενδοιασμό τον εγκαταλείπουν σε μία ερημική ακτή της Λήμνου. Βέβαια, για αυτήν την απόφαση υπεύθυνοι ήταν οι Ατρείδες, οι οποίοι έδωσαν την εντολή και ο Οδυσσέας δεν δίστασε να την υλοποιήσει αφήνοντας τον Φιλοκτήτη μόνο και αβοήθητο στο ερημικό νησί

⁷⁹ Μαρκαντωνάτος (1990) 205

⁸⁰ Webster (1985) 28

της Λέσβου. Επί δέκα ολόκληρα χρόνια ο ήρωας βασανιζόταν ζώντας μια άθλια ζωή λησμονημένος από τους συντρόφους του, όχι όμως από τους θεούς. Οι Αχαιοί όσο κι αν αγωνίζονταν ουδέποτε θα κατάφερναν να κυριεύσουν την Τροία εάν δεν βοηθούσε ο Φιλοκτήτης με τα αλάθητα τόξα του Ηρακλή. Αυτό προμήνυσε ο χρησμός και οι Αχαιοί θυμήθηκαν πάλι τον Φιλοκτήτη. Στέλνουν στη Λήμνο τον Οδυσσέα και τον Νεοπτόλεμο με ρητή εντολή να οδηγήσουν τον Φιλοκτήτη μαζί με τα όπλα του στην Τροία είτε με την πειθώ είτε με τη βία. Ο ήρωας όμως δεν έχει ξεχάσει την ανάλγητη συμπεριφορά των συντρόφων του και αρνείται να συμφιλιωθεί με ανθρώπους που κάποτε του έδειξαν τέτοια σκληρότητα. Μόνο με την παρέμβαση του Ηρακλή ο ήρωας πείθεται να βοηθήσει στην πανελλήνια αυτή εκστρατεία και μεταβαίνει στη Τροία ακολουθώντας τους συμπατριώτες του.

3.1.3. Το διάγραμμα της τραγωδίας

ΚΑΤΑ ΠΟΣΟΝ ΜΕΡΗ	ΣΤΙΧΟΙ
Πρόλογος	1 -- 134
Πάροδος	135 -- 218
Α΄ Επεισόδιο	219 — 675
Α΄ Στάσιμο	676 — 729
Β΄ Επεισόδιο	730 -- 826
Β΄ Στάσιμο (1 ^{ος} Κομμός)	827 -- 864
Γ΄ Επεισόδιο	865 -- 1080
Γ΄ Στάσιμο (2 ^{ος} Κομμός)	1081 -- 1217
Έξοδος	1218 -- 1471

3.1.4. Τα πρόσωπα του έργου

- Οδυσσεύς** : Βασιλιάς της Ιθάκης
Νεοπτόλεμος : Γιος του Αχιλλέα, συνοδός του Οδυσσέα
Φιλοκτήτης : Γιος του Ποίαντα, βασιλιάς των Θεσσαλών

Χορός	: Ναύτες του πλοίου του Νεοπτόλεμου
Έμπορος	: Κατάσκοπος του Οδυσσέα, μεταμφιεσμένος σε έμπορο
Ηρακλής	: Ημίθεος, γιος του Δία και της Αλκμήνης

3.1.5. Συνοπτική θεώρηση της δράσης

Στον Πρόλογο της τραγωδίας αποβιβάζονται στην έρημη ακτή της Λήμνου ο Οδυσσέας και ο Νεοπτόλεμος. Αρχικά εξερευνούν τον χώρο αναζητώντας τη σπηλιά του Φιλοκτήτη και μόνο όταν βεβαιώνονται ότι είναι άδεια μόνο τότε ο Οδυσσέας εξηγεί στον γιο του Αχιλλέα το πανούργο σχέδιό του, προκειμένου να μεταφερθεί ο Φιλοκτήτης με τον οπλισμό του στην Τροία. Ο Οδυσσέας επιμένει ότι η επιτυχία του σχεδίου στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στο δόλο. Ο Φιλοκτήτης δεν επρόκειτο να πειστεί ούτε με επιχειρήματα αλλά ούτε και με τη βία αφού κρατά στα χέρια του τα αλάθητα τόξα του Απόλλωνα. Μόνο ο δόλος είναι ικανός να τον οδηγήσει στην Τροία. Ο Νεοπτόλεμος προβάλλει αντιρρήσεις, αλλά τελικά υποχωρεί και δέχεται να συνδράμει για χάρη της πανελληνίας προσπάθειας.

Ακολούθως εμφανίζεται ο Χορός που αποτελείται από δεκαπέντε ναύτες· ανήκουν στο στρατό του Νεοπτόλεμου και είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν παντοιοτρόπως τον βασιλιά τους και μάλιστα να δεχθούν οδηγίες από αυτόν για τον επιπρόσθετο λόγο ότι η εξουσία του είναι διογενής. Ο Χορός διαπιστώνει τις άθλιες συνθήκες μέσα στις οποίες ζούσε ο Φιλοκτήτης εκφράζεται με συμπάθεια προς τον ήρωα, ο οποίος βασανίζεται εξαιτίας τόσο της αρρώστιας του όσο και της αδιαφορίας των συντρόφων του. Ο Νεοπτόλεμος θεωρεί ότι οι συμφορές του ήρωα οφείλονται σε ένα θεϊκό σχέδιο. Οι θεοί ήθελαν τον ήρωα μακριά από την Τροία έως τη χρονική εκείνη στιγμή που ήταν ορισμένο να πέσει η πόλη του Πριάμου.

Με την έναρξη του πρώτου επεισοδίου ο Χορός προαναγγέλλει την άφιξη του Φιλοκτήτη. Ο ήρωας αρχικά εκπλήσσεται, αλλά στη συνέχεια εκφράζει τη χαρά του που μετά από τόσα χρόνια συναναστρέφεται με Έλληνες. Ζητά να μάθει πληροφορίες για την ταυτότητα του νέου και ο Νεοπτόλεμος βρίσκει την ευκαιρία να ξεκινήσει την εφαρμογή του σχεδίου του. Πληροφορεί τον Φιλοκτήτη, ότι είναι γιος του Αχιλλέα και αποφάσισε να φύγει από την Τροία και να επιστρέψει στην πατρίδα του. Ο Νεοπτόλεμος προσποιείται ότι δεν γνωρίζει τον ήρωα, γεγονός που προκαλεί την οργή και την αγανάκτηση του Φιλοκτήτη που αποκαλύπτει την ταυτότητά του και

διηγείται τις συμφορές και τα βάσανά του σε αυτόν τον έρημο τόπο επιρρίπτοντας τις ευθύνες στους Ατρείδες και στον Οδυσσέα. Ο Φιλοκτήτης πληροφορείται τον θάνατο του Αχιλλέα, του Αίαντα, του Πατρόκλου και του Αντίλοχου, γιου του Νέστορα, ενώ αντίθετα μαθαίνει ότι βρίσκονται στη ζωή ο Οδυσσέας, οι Ατρείδες και ο Θερσίτης.

Ο Φιλοκτήτης ζητά από τον Νεοπτόλεμο να τον πάρει μαζί του πίσω στην Ελλάδα και ο νέος με την παρακίνηση του Χορού δέχεται. Ενώ ετοιμάζονται για την αναχώρηση, εμφανίζεται στη σκηνή ο «έμπορος», ο οποίος στην πραγματικότητα ανήκει στο πλήρωμα του Οδυσσέα, και ένας ακόλουθος που παριστάνει τον ναύτη του Νεοπτόλεμου. Το σχέδιο εξελίσσεται κανονικά και ο «έμπορος» αποκαλύπτει όλα όσα υποτίθεται ότι γνωρίζει: τα παιδιά του Θησέα και ο γερο-Φοίνικας έχουν εντολή να φέρουν πίσω στην Τροία τον Νεοπτόλεμο, ενώ ο Οδυσσέας και ο Διομήδης καταφτάνουν στην Λήμνο για να οδηγήσουν τον Φιλοκτήτη με τα αλάθευτα τόξα του Ηρακλή στην Τροία, παρακινούμενοι από τη μαντεία του Έλενου. Οι δύο ήρωες ετοιμάζονται για το ταξίδι και ο Φιλοκτήτης υπόσχεται στον Νεοπτόλεμο ότι θα του επιτρέψει να κρατήσει το περίφημο τόξο καθώς ο νέος έχει κερδίσει την εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη.

Τελειώνοντας το πρώτο επεισόδιο ακολουθεί το πρώτο στάσιμο. Οι άντρες του Χορού παραβάλλουν τη δύσκολη ζωή του Φιλοκτήτη στη Λήμνο με το μαρτύριο που είχε επιβάλει ο Δίας στον Ιξίωνα. Η διαφορά που τους χώριζε όμως ήταν μεγάλη, επειδή ο Ιξίων τιμωρήθηκε δίκαια ενώ ο ερημίτης της Λήμνου χωρίς να έχει διαπράξει κανένα ατόπημα. Ο Χορός περιγράφει τη σκληρή ζωή του ήρωα και εκφράζεται θετικά και με μεγάλη συμπάθεια για αυτόν, θεωρώντας ότι τα δύσκολα χρόνια πέρασαν και τώρα θα επιστρέψει στην πατρίδα του.

Στο δεύτερο επεισόδιο τοποθετούνται τρεις διαδοχικές κρίσεις του Φιλοκτήτη εξαιτίας της ασθένειάς του. Κατά τη διάρκεια της πρώτης παραδίδει τα θεικά τόξα στον Νεοπτόλεμο και του ζητά να τον προστατεύσει κυρίως από τον μισητό εχθρό του, τον Οδυσσέα, ενώ όταν ξεκινά η δεύτερη κρίση ζητά διαβεβαιώσεις ότι ο Νεοπτόλεμος δεν πρόκειται να τον εγκαταλείψει. Στο τέλος της τρίτης κρίσης ο ήρωας πέφτει σε βαθύ ύπνο. Ο Νεοπτόλεμος παρά το γεγονός ότι δρα σύμφωνα με το σχέδιο του Οδυσσέα, συγκινείται από τον αβάσταχτο πόνο του Φιλοκτήτη, ο οποίος αναζητά ακόμα και τον θάνατο προκειμένου να απαλλαγεί από τους φριχτούς πόνους.

Στο δεύτερο στάσιμο (1^{ος} κομμός) ο Χορός συμβουλεύει τον Νεοπτόλεμο να φύγουν κρυφά, εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι ο ήρωας είχε πέσει σε βαθύ ύπνο και να εγκαταλείψουν τον Φιλοκτήτη παίρνοντας μαζί τους τα όπλα του. Η ιδέα αυτή

βρίσκει αντίθετο τον Νεοπτόλεμο, τον επηρεασμένο ιδιαίτερα από τη σκληρή ζωή και τα βάσανα του Φιλοκτήτη, υποστηρίζοντας ότι ο χρησμός απαιτεί και τον ίδιο τον Φιλοκτήτη να μεταβεί στην Τροία και όχι μόνο τα όπλα του. Οι άντρες του Χορού όμως δεν κατανοούν την ευαισθησία του νέου και τον προτρέπουν να συνεχίσει το σχέδιο.

Στο τρίτο επεισόδιο ο Φιλοκτήτης ξυπνά από τον βαθύ ύπνο και αντικρίζοντας τον Νεοπτόλεμο δεν κρύβει την ευγνωμοσύνη του απέναντί του και του ζητά να αναχωρήσουν από την Λήμνο. Ο Νεοπτόλεμος σε μια κρίση ειλικρίνειας του αποκαλύπτει το δόλιο σχέδιο. Ο προορισμός δεν είναι η Ελλάδα αλλά η Τροία. Ο Φιλοκτήτης μένει έκπληκτος και πλημμυρισμένος από αγανάκτηση και οργή διεκδικεί την επιστροφή των όπλων. Ο Νεοπτόλεμος υποκύπτει στις πιέσεις, αλλά καθώς είναι έτοιμος να παραδώσει τα όπλα επεμβαίνει ο Οδυσσέας και τον αποτρέπει. Ο Φιλοκτήτης ανακαλύπτει ποιος ήταν ο υποκινητής αυτού του εις βάρος του σχεδίου και επιτίθεται εναντίον του μισητού εχθρού του απαιτώντας παράλληλα να του δοθούν τα θεϊκά τόξα. Ο Οδυσσέας απειλεί τον ήρωα ότι θα τον μεταφέρει βιαίως στην Τροία και ο Φιλοκτήτης αντιδρά εντονότατα, έως ότου ο Οδυσσέας δηλώνει ότι θα τον εγκαταλείψει μόνο του στη Λήμνο, χωρίς τα όπλα του. Καθώς ο Οδυσσέας με τον Νεοπτόλεμο απομακρύνονται από τη σκηνή, ο Νεοπτόλεμος κάνει έκκληση στον Χορό να συντροφεύσει για λίγο τον Φιλοκτήτη, με την ελπίδα μήπως ο ήρωας αλλάξει γνώμη και θελήσει να τους ακολουθήσει.

Στο τρίτο στάσιμο (2^{ος} κομμός) ο Φιλοκτήτης θρηνεί για τη δεινή θέση, στην οποία έχει περιέλθει και είναι εξοργισμένος για τις δολοπλοκίες που έχουν στήσει εναντίον του οι Αχαιοί. Ο Χορός προσπαθεί να τον μεταπείσει αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Παραμένει με πείσμα σταθερός στην αρχική απόφασή του να μην απομακρυνθεί από τη Λέσβο. Μάλιστα, ενώ κατευθύνεται μέσα στη σπηλιά του ζητά από τον Χορό που είναι έτοιμος να αποχωρήσει ένα όπλο για να θέσει τέλος στη ζωή του.

Στην Έξοδο, ενώ ο Χορός ετοιμάζεται να αποχωρήσει για τα πλοία, εμφανίζονται ο Οδυσσέας με τον Νεοπτόλεμο. Οι δύο ήρωες φιλονικούν επειδή ο Νεοπτόλεμος βρισκόμενος σε βαθιά εσωτερική σύγκρουση έχει αποφασίσει να επιστρέψει τα τόξα στον Φιλοκτήτη. Ο γιος του Λαέρτη αντιδρά έντονα σε αυτό το ενδεχόμενο. Ο Νεοπτόλεμος αφού προσπάθησε για άλλη μια φορά να πείσει τον Φιλοκτήτη να τους ακολουθήσει χωρίς επιτυχία, παραδίδει το τόξο στον νόμιμο κάτοχό του. Η κίνηση αυτή προκαλεί την έκρηξη του Οδυσσέα, αλλά ο Φιλοκτήτης κρατώντας πλέον στα

χέρια του τα όπλα του στρέφεται απειλητικά προς τον μισητό εχθρό του. Μια γρήγορη κίνηση του Νεοπτόλεμου σώζει τον Οδυσσέα από τον θάνατο ο οποίος αποχωρεί από τη σκηνή. Ο Νεοπτόλεμος προσπαθεί εκ νέου να μεταπείσει τον ήρωα να δώσει την βοήθειά του στους Αχαιούς αλλά εκείνος είναι αμετάπειστος.

Τότε, ο Νεοπτόλεμος αποφασίζει να εκπληρώσει την αρχική του υπόσχεση και να τον μεταφέρει στην πατρίδα. Ενώ όμως οι δύο ήρωες ξεκινούν για τα πλοία, εμφανίζεται ο Ηρακλής ως *dues ex machina* ο οποίος επιβεβαιώνει την προφητεία ότι μόνο με τα τόξα του θα μπορούσε να κυριευθεί η Τροία και συγχρόνως του υπόσχεται ίαση της ασθένειάς του και λαμπρή δόξα. Μετά από αυτό ο ήρωας κάμπτεται και αποφασίζει τελικά να μεταβεί στην Τροία, αφού προηγουμένως αποχαιρετά το νησί όπου διέμενε τα τελευταία δέκα χρόνια.

Ακόμα και με την τόσο περιληπτική αναφορά στην υπόθεση του έργου του Σοφοκλή μπορούμε να εντοπίσουμε τις καινοτομίες που ο τραγωδός εισήγαγε στον *Φιλοκτήτη*. Η βασική καινοτομία είναι η εισαγωγή του Νεοπτόλεμου ως του μόνου προσώπου, που θα μπορούσε να έρθει σε επαφή με τον Φιλοκτήτη, όπως τον φαντάστηκε ο Σοφοκλής. Έπρεπε επομένως να μεταθέσει τον ερχομό του Νεοπτόλεμου από τη Σκύρο σε χρόνο πριν από την μετάκληση του Φιλοκτήτη. Η εισαγωγή του Νεοπτόλεμου επίσης απέκλεισε την πρόωπη απ' ευθείας συνάντηση μεταξύ Οδυσσέα και Φιλοκτήτη, και ήταν φυσικό να αποτελέσουν τον Χορό ναύτες του Νεοπτόλεμου και έτσι να εξασφαλιστεί η επιθυμητή απομόνωση του Φιλοκτήτη: Αυτός ο Φιλοκτήτης δεν πρέπει να έχει Χορό Λημνίων να του δείξουν οίκτο, οπωσδήποτε καθυστερημένο, ούτε και κανένα Άκτορα να τον βοηθήσει. Αυτός ο Φιλοκτήτης έχει φτάσει εξαιτίας της μοναξιάς, της στέρησης και του πόνου σε τέτοιο σημείο μίσους εναντίον των αρχηγών των Ελλήνων που τον εγκατέλειψαν, ώστε δεν μπορεί να υποχωρήσει, μπορεί μόνο να καταρρεύσει.

Κατά πόσο η πραγματική συμπάθεια του Φιλοκτήτη προς τον γιο του Αχιλλέα θα μπορούσε να τον κάνει να υποχωρήσει, εάν ο Νεοπτόλεμος χρησιμοποιούσε την πειστικότητα της αλήθειας αντί να πει ψέματα, δεν μπορούμε να το ξέρουμε, επειδή ο Νεοπτόλεμος αυτοδυσφημίστηκε πριν κάνει την τελική έκκλησή του (στ. 1314 κ.ε). Ακόμη και όταν επιστρέφει στον Φιλοκτήτη το τόξο του (στ. 1287), αυτός δεν τον πιστεύει εντελώς: η ανάλογη περίπτωση του Αίαντα και της Τεκμήσης υποδηλώνει ότι ο Φιλοκτήτης δεν μπορούσε να υποχωρήσει.

Έτσι ο Σοφοκλής εισάγει τον Ηρακλή (στ. 1409), το μόνο πρόσωπο στο οποίο μπορεί να δώσει προσοχή ο Φιλοκτήτης και το οποίο μπορεί να δικαιολογήσει τη

θέληση του Δία. Δεν πρόκειται για έναν εξωτερικό θεό, που τοποθετεί τα πρόσωπα πάλι στα σωστά μυθολογικά τους πλαίσια· Ο Ηρακλής έχει πολύ ειδική σχέση με τον Φιλοκτήτη και αυτό υπενθυμίζεται επανειλημμένως στους θεατές μέσα από το έργο. Ένας λάτρης της παραδόσεως θα θυμόταν ότι ο Αχιλλέας στην πρώτη ραψωδία της *Ιλιάδας* ενήργησε αντίθετα προς τον χαρακτήρα του, όταν δεν σκότωσε τον Αγαμέμνονα, γεγονός το οποίο ο Όμηρος δικαιολόγησε εμφανίζοντας την Αθηνά να κατεβαίνει στη γη με σκοπό να τον σταματήσει. Ένας νεωτεριστής θα σκεφτόταν ότι, μολονότι ο Φιλοκτήτης δεν μπορούσε να υποχωρήσει, μπορούσε να καταρρεύσει, σε αυτή την περίπτωση η κατάρρευσή του θα μπορούσε να συνοδεύεται από ένα όραμα του Ηρακλή⁸¹.

3.2. Το δραματικό κείμενο του Σοφοκλή

Στον πρώτο στίχο υπάρχει σχόλιο⁸² που παρουσιάζει τον Οδυσσέα ως τον ήρωα εκείνο στον οποίο αποδίδεται η προλογική ρήση και στους δύο δραματικούς ποιητές, Σοφοκλή και Ευριπίδη. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι τα δύο έργα έμοιαζαν μεταξύ τους και ότι είχαν τόσα κοινά στοιχεία. Οι διαφορές ανάμεσα στους δύο δραματουργούς ήταν εμφανείς. Ο πρόλογος αποτελείται από δύο μέρη: στο πρώτο (1-49) περιγράφεται η σκηνή και στο δεύτερο (50-134) καταστρώνεται το σχέδιο.

Στον Σοφοκλή η προλογική σκηνή (1-134) επιτελεί πολλαπλή λειτουργία. Κατ' αρχάς ο ποιητής μας πληροφορεί για τους σημαντικούς πυλώνες της τραγωδίας, όπως είναι ο τόπος της δράσης, ο σύντροφος του Οδυσσέα σε αυτή την αποστολή και η καταγωγή του Φιλοκτήτη. Επίσης, παρουσιάζει τον Φιλοκτήτη να προέρχεται από τη Μηλίδα, περιοχή πλησίον της Οίτης, όπου ο Φιλοκτήτης άναψε τη φωτιά του Ηρακλή. Έτσι συνδέεται μαζί του, δεδομένου ότι ο Φιλοκτήτης στην επική παράδοση ήταν ένας μικρός ήρωας⁸³. Επιπλέον, αναφέρεται η εγκατάλειψη του ήρωα στο έρημο νησί της Λήμνου από τον Οδυσσέα και τους γιους του Ατρέα αλλά και η πληγή του που εμπόδιζε τις σπονδές και τις θυσίες. Ακόμη ο τραγωδός παρουσιάζει τον χαρακτήρα δύο μορφών, που αναλαμβάνουν σημαντικούς ρόλους σε αυτή τη μοναδική σύγκρουση ανάμεσα σε τρεις παντελώς διαφορετικές προσωπικότητες·

---

⁸¹ Webster (1985) 26

⁸² Papageorgius (1888) 350

⁸³ Avery (1965) 291

επιπρόσθετα, μας δίνει τη δυνατότητα να μετάσχουμε στην αδιέξοδη κατάσταση του Φιλοκτήτη, προτού ακόμη να εμφανιστεί εκείνος στη σκηνή.

Ο Οδυσσέας ανοίγει και διευθύνει τον διάλογο. Τα λόγια του αποσκοπούν στο να πληροφορήσουν τον Νεοπτόλεμο για την εγκατάλειψη του άρρωστου ήρωα (την οποία ο ίδιος είχε αναλάβει με εντολή των αρχηγών του στρατού). Ο Οδυσσέας σπεύδει να ενημερώσει τον Νεοπτόλεμο πως ότι έκανε τότε στον Φιλοκτήτη οφειλόταν σε εντολή των αρχηγών και επομένως ο ίδιος εκτελούσε απλώς αποφάσεις άλλων, ευρισκόμενος σε διατεταγμένη υπηρεσία. Είναι γνωστό άλλωστε ότι τόσο στο έπος όσο και στο δράμα ο Οδυσσέας παρουσιάζεται πάντα υπάκουος και πρόθυμος στις προσταγές των ανωτέρων του⁸⁴.

Ωστόσο τώρα παρασύρεται από το συναίσθημα: αυτή είναι λοιπόν η ακτή - ύστερα από τόσα χρόνια (στ.1-10)! Ο Νεοπτόλεμος πρέπει κατ' αρχάς να κοιτάξει κρυφά μέσα στη σπηλιά, μήπως βρίσκεται εκεί ο Φιλοκτήτης. Ο Οδυσσέας θυμάται και το παραμικρό: το διπλό άνοιγμα, την πηγή, αν αναβλύζει ακόμα (στ.15-25). Ο Οδυσσέας προσπαθεί να παρουσιάσει το «άντρο» του Φιλοκτήτη ευάερο και ευήλιο που βρίσκεται κοντά σε πηγή με πόσιμο νερό —γεγονός που δείχνει το ενδιαφέρον και τη φροντίδα του Οδυσσέα για την εκλογή αυτής της σπηλιάς⁸⁵ ως κατάλληλου τόπου διαμονής του πληγωμένου Φιλοκτήτη. Στη συνέχεια ο Νεοπτόλεμος ανεβαίνει στη σπηλιά (είναι απαραίτητη μια ανάλογη διαμόρφωση της σκηνικής πρόσοψης) και κατατοπίζει, εν μέρει σε στιχομυθία, τον Οδυσσέα για ότι βλέπει. Η σπηλιά είναι άδεια: από ένα χοντροσκαλισμένο κύπελλο, από κάποια υλικά για το άναμμα της φωτιάς και από λίγα κουρέλια λεκιασμένα από πύο, που στεγνώνουν εκεί, αναδύεται η εικόνα της ζωής που περνά αυτός ο βασανισμένος άνθρωπος (στ. 35 κεξ.). Αλλά, για να βεβαιωθούν, πρέπει να στείλουν κάποιον τοποτηρητή (στ.26-49).

Κατόπιν πρέπει να δεχτούμε αδιαμαρτύρητα ότι το σχέδιο μόλις τώρα καταστρώνεται. Ο Οδυσσέας αναπτύσσει στον σύντροφό του το σχέδιο της αποστολής του. Πρέπει να ξεγελάσει τον Φιλοκτήτη λέγοντάς του ότι δήθεν είναι βαριά προσβλημένος με τους Έλληνες, εξαιτίας της υπόθεσης των όπλων του πατέρα του, και ότι γυρίζει στην πατρίδα. Έτσι μόνο θα μπορέσουν να γίνουν κύριοι του τόξου με το οποίο θα κατορθώσουν τελικά να κυριεύσουν την Τροία (στ.55-85).

Ο Νεοπτόλεμος έχει δύο πλεονεκτήματα ως διαπραγματευτής: 1) είναι ένας ελεύθερος μεσολαβητής (ο οποίος στην πραγματικότητα σχεδόν καταστρέφει το

⁸⁴ Μαρκαντωνάτος (1990) 207

⁸⁵ Μαρκαντωνάτος (1990) 209

σχέδιο), 2) δεν έχει ευθύνη για την εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη: ο Φιλοκτήτης αναφέρεται ευθέως σε αυτό το θέμα στον στ. 246⁸⁶. Ο Οδυσσεάς είχε προβλέψει την αντίδραση του Νεοπτόλεμου:

«ἔξοιδα καὶ φύσει σε μὴ πεφυκότα» (στ.79),

που πραγματικά εκδηλώνεται αμέσως:

«ἐγὼ μὲν οὖς ἂν τῶν λόγων ἀλγῶ κλύων, Λαερτίου παῖ, τούσδε καὶ πράσσειν στυγῶ» (στ.86-87)

αλλά σε μια ζωνηρή στιχομυθία, κατά την οποία επιστρατεύει όλη του την πειθώ, κατορθώνει να τον κερδίσει (στ.86-122).

Το μέρος αυτό είναι γεμάτο από λεπτότατες αποχρώσεις ηθοπλασίας. Ο Οδυσσεάς μετατίθεται νοερά στην ηλικία του Νεοπτόλεμου:

«Όταν ήμουν κι εγώ τόσο νέος, προτιμούσα την άμεση πράξη από το λόγο» (στ. 96 κεξ.).

Προσθέτοντας το επιχείρημα ότι η άσκηση βίας επάνω στον άνθρωπο που είναι κάτοχος των τόξων του Ηρακλή δεν έχει κανένα νόημα, κυρίως όμως κεντρίζοντας τη φιλοδοξία του νέου, ο Οδυσσεάς τελικά τον κερδίζει. Οπότε, τώρα μπορεί να του αναθέσει την αποστολή. Ο ίδιος παίρνει μαζί του και τον Κατάσκοπο, αλλά στοχεύει αργότερα, εάν η υπόθεση παρουσιάζει σημαντική καθυστέρηση, να τον στείλει πίσω μεταμορφωμένο σε ναυτικό, προκειμένου να ενισχύσει τον Νεοπτόλεμο με τον λόγο του (στ.123-134).

Αυτή η σκηνή μας παρουσιάζει πολύ ρωμαλέα ένα σοβαρό πρόβλημα πολιτικής ηθικής. Οι Έλληνες προκειμένου να κατακτήσουν την Τροία και να αποκτήσει ο Νεοπτόλεμος, ο γιος του Αχιλλέα, τη δόξα που του έχουν υποσχεθεί, κάτι το αιτιωτικό πρέπει να γίνει: να κλαπεί το τόξο. Ο ευφυής Οδυσσεάς αποσαφηνίζει με επιχειρήματα ότι η πειθώ και η ανοιχτή βία είναι και οι δύο αδύνατες· εξίσου αδύνατο όμως είναι για τον Οδυσσεά και το να εμφανιστεί ο ίδιος, δεδομένου ότι αυτός ήταν που είχε εγκαταλείψει στο ερημονήσι τον Φιλοκτήτη καθώς αρμένιζαν για την Τροία και φυσικά, ο Φιλοκτήτης θα τον χτυπούσε αμέσως με το ανίκητο τόξο

---

⁸⁶ Webster (1985) 124

του. Μόνο ο νεαρός Νεοπτόλεμος μπορεί να προσεγγίσει τον εγκαταλελειμμένο ήρωα με κάποια ελπίδα επιτυχίας· χρησιμοποιώντας μικρά ψευδολογήματα θα είχε τη δυνατότητα να κλέψει το τόξο. Το *σόφισμα* είναι κατά γενική παραδοχή ένα ακάθαρτο τέχνασμα, ειδικότερα στα μάτια του γιου του ιπποτικού Αχιλλέα· δυστυχώς, αν οι Έλληνες είναι μοιραίο να κυριεύσουν την Τροία και να επιστρέψουν στην πατρίδα τους δεν υπάρχει άλλη λύση. Για μόνο μία μέρα ο Νεοπτόλεμος θα πρέπει να γίνει ένας αχρείος· θα του μείνει όλη η υπόλοιπη ζωή του για να είναι ένας έντιμος άνθρωπος (στ. 81-85).

Τέτοιο είναι το δίλημμα που θέτει η τραχιά πολιτική αναγκαιότητα με την οποία ο Νεοπτόλεμος αισθάνεται υποχρεωμένος να συμβιβαστεί· τέτοια είναι η εναρκτήρια σκηνή που ο Σοφοκλής διαλέγει για να προσεγγίσει μ' αυτήν το ακροατήριό του. Θα είναι ασφαλώς παράξενο, αν αποδειχτεί ότι αυτό το τόσο συζητήσιμο πρόβλημα, που τίθεται απέναντι στο εξαιρετικά επιρρεπές προς την πολιτική αθηναϊκό ακροατήριο, δεν βρίσκεται κοντά στο κέντρο της σκέψης του Σοφοκλή: ένας έντιμος και αναγκαίος σκοπός δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μέσω της απάνθρωπης δολιότητας. Δίνοντας ακριβώς το στίγμα αυτής της αντίληψης ο Οδυσσέας βγαίνει με μια δέηση στον Ερμή ως προστάτη του δόλου και στην Αθηνά τη Νίκη και Πολιάδα. Στην *Ηλέκτρα*, όπως και στις *Χοηφόρους*, ο Ορέστης επικαλείται τον Ερμή τον Δόλιο με σπουδαίο αποτέλεσμα· σε τούτο το έργο ούτε ο Ερμής ούτε η Αθηνά θα κάνουν οτιδήποτε για να βοηθήσουν τον Οδυσσέα⁸⁷.

Δύο πράγματα επισημαίνουμε σε αυτή τη σκηνή. Πρώτα, δεν τίθεται το ερώτημα αν για την άλωση της Τροίας αρκεί το τόξο ή είναι απαραίτητη και η παρουσία του κατόχου του. Βέβαια, η εξασφάλιση του τόξου αναγνωρίζεται ως προτεραιότητα (στ. 68, 78, 113)· ταυτόχρονα όμως ο Οδυσσέας μιλεί απροκάλυπτα, σαν να πρόκειται για τη σύλληψη του Φίλοκτήτη (στ.101, 107), ενώ παράλληλα παραμερίζει αποφασιστικά το ερώτημα (στ.103) σχετικά με το εάν είναι αδύνατο να φτάσουν στον σκοπό τους με την πειθώ. Η δεύτερη διαπίστωση αφορά το γεγονός ότι η *φύσις* (ο έμφυτος χαρακτήρας) του Νεοπτόλεμου θεωρείται από την αρχή (στ.79,88) ως κάτι δεδομένο, ως ένας σημαντικός παράγοντας που εμπλέκεται αυτονόητα στη σύνθεση του δράματος⁸⁸.

Η ζωνηρή δραματική κίνηση που κυριαρχεί στον Πρόλογο καθορίζει και τη μορφή της Παρόδου. Οι ναύτες του Χορού -- κατά περιέργο τρόπο η Υπόθεση τους θέλει

---

⁸⁷ Kitto (1993) 407

⁸⁸ Lesky (1997) 399-400

γέροντες, σημείο για το οποίο ορισμένοι μελετητές διαφωνούν⁸⁹, εκφράζοντας την άποψη ότι ο Χορός δεν είναι υποχρεωτικό να απαρτίζεται από γέροντες -- στην πρώτη στροφή ζητούν από τον Νεοπτόλεμο οδηγίες. Αυτοί οι άντρες του Χορού πιθανόν να ήταν παρόντες σε κάποιο σημείο του διαλόγου ανάμεσα στον Οδυσσέα και στον Νεοπτόλεμο, με αποτέλεσμα να έχουν τη δυνατότητα να εικάζουν την αντίδραση του Φιλοκτήτη ο οποίος ως καχύποπτος (στ.135 «*ύπόπταν*») θα υποδεχτεί τους ξένους⁹⁰. Ο Χορός αναγνωρίζει τη θεϊκή προέλευση της εξουσίας του Νεοπτόλεμου τονίζοντας ότι προέρχεται από τον Δία. Είναι εμφανής ο ομηρικός τόνος της διογενούς αρχής στους στ.137-140:

«φράζε.μοι.

τέχνα γὰρ τέχνας ἑτέρας

προύχει καὶ γνώμα παρ' ὄτῳ

τὸ θεῖον Διὸς σκῆπτρον ἀνάσσεται».

Κατά τους ηρωικούς χρόνους οι άνθρωποι πίστευαν πως η βασιλική εξουσία ήταν δοσμένη από το Δία: *διόσδοτος*· γι αυτό οι βασιλείς επονομάζονταν *διογενεῖς* ή *διοτρεφεῖς*⁹¹. Ο γιος του Αχιλλέα σε αναπαιστικούς στίχους τους παρακινεί να ρίξουν μια ματιά στη σπηλιά και μετά να βρίσκονται σε ετοιμότητα. Στην αντιστροφή ο Χορός ρωτά για την κατάσταση της κατοικίας του Φιλοκτήτη· ακολουθούν ανάπαιστοι με έναν διάλογο για τις συνθήκες της ζωής του. Το δεύτερο στροφικό ζεύγος εκφράζει, σε απαλούς γλυκάνειους, τον οίκτο του Χορού για τη δυστυχία του ήρωα, (στ.169: *οἰκτίρω νιν ἔγωγ'*, στ. 175-6: *πῶς ποτε, πῶς/ δύσμορος ἀντέχει*);).

Ακολουθούν ανάπαιστοι του Νεοπτόλεμου με ενδεικτικό περιεχόμενο, όπου γίνεται λόγος για τη βούληση των θεών, που στέλνουν μια τέτοια συμφορά και ταυτόχρονα επιβραδύνουν την πτώση της Τροίας ως τη μοιραία στιγμή. Ο Νεοπτόλεμος δηλώνει ότι: *οὐδὲν τούτων θαυμαστὸν ἐμοί* (στ. 191). Η άποψη αυτή έρχεται σε αντίθεση με το συγκινησιακό κλίμα που είχε δημιουργήσει ο Χορός στους προηγούμενους στίχους. Ο Φιλοκτήτης πρέπει να τεντώσει το θεϊκό τόξο ενάντια στην Τροία, αυτός είναι ο τελικός σκοπός και προς αυτή την κατεύθυνση οδηγούν οι

---

⁸⁹ Jebb (1898) 135-8

⁹⁰ Jebb (1898) 135

⁹¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 221

ενέργειες του Νεοπτόλεμου. Ο ήρωας σαφώς έχει επηρεαστεί από τη φιλοσοφία του Οδυσσέα και παράλληλα προβάλλει την ελληνική άποψη την οποία, και ο ίδιος υπηρετεί. Το τρίτο στροφικό ζεύγος έχει διαλογική μορφή⁹².

Ο Χορός ακούει τον Φιλοκτήτη να πλησιάζει (στ.201 *προύφάνη κτύπος*) από το μονοπάτι και στρέφεται προς τις κατευθύνσεις που δείχνει κάνοντας και εμφαντικές χειρονομίες. Ο κορυφαίος μένει για λίγο σιωπηλός· ακούει όμως βογγητά και στεναγμούς και συνεχίζει να ομιλεί. Επαναλαμβάνει λέξεις (*βάλλει, βάλλει*) καθώς από τους αλλεπάλληλους στεναγμούς αντιλαμβάνεται ότι κάποιος πλησιάζει που με δυσκολία μεγάλη περπατά⁹³. Στον στίχο 210 ο Χορός ακούει τον Φιλοκτήτη στη σπηλιά και σε αυτό μόνο το σημείο είναι σε θέση να διακρίνει τον ήρωα. Ο κορυφαίος, καθώς στέκεται ίσως στο κέντρο της ορχήστρας κοιτάζοντας προς τη σκηνή μπορεί να ακούει καλύτερα από τον Νεοπτόλεμο ποιος βρίσκεται προς την πλευρά της εισόδου⁹⁴. Ο Φιλοκτήτης θα εμφανιζόταν από την είσοδο της σπηλιάς. Κατά διαφορετική εκδοχή, ο ήρωας εισερχόταν από την πάροδο στον στίχο 201, κάνοντας την τελική του εμφάνιση στον στίχο 210⁹⁵, άποψη που δε φαίνεται να υιοθετείται από τους μελετητές.

Ακολουθεί το πρώτο επεισόδιο στο οποίο μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις φάσεις: στην πρώτη (στ.219-402) πραγματοποιείται η άφιξη του Φιλοκτήτη και η διήγηση σε αυτόν της «ιστορίας» του Νεοπτόλεμου· στη δεύτερη (στ.403-538) ακούμε τις δραματικές εκκλήσεις του Φιλοκτήτη προς τον Νεοπτόλεμο προκειμένου να τον ευσπλαχιστεί και να τον οδηγήσει στην πατρίδα του· στην τρίτη (στ.542-627) εμφανίζεται ο απεσταλμένος του Οδυσσέα, μεταμφιεσμένος σε έμπορο για να επισπεύσει την αναχώρηση με την πλαστή ιστορία του και τέλος στην τέταρτη (στ.628-675) ο Φιλοκτήτης και ο Νεοπτόλεμος οδεύουν προς τη σπηλιά.

Ενώ ο Χορός φαίνεται πεπεισμένος ότι η πρώτη αντίδραση του Φιλοκτήτη θα ήταν αρνητική ο τελευταίος διαψεύδει αυτή τη βεβαιότητα με τη συμπεριφορά του. Αντικρίζοντάς τους περιμένει να ακούσει την ομιλία τους ώστε να βεβαιωθεί για την ελληνική καταγωγή τους δεδομένου ότι η ενδυμασία τους συνηγορούσε σ' αυτό. Ο ήρωας αισθάνεται την ανάγκη να δικαιολογηθεί για την άγρια εμφάνισή του (στ.225-226) και τους προτρέπει να μιλήσουν, καθώς αυτοί καθυστερούν. Ο Νεοπτόλεμος

---

⁹² Lesky (1997) 400

⁹³ Μαρκαντωνάτος (1990) 226

⁹⁴ Webster (1985) 138

⁹⁵ Robinson (1969) 36

φαίνεται να διστάζει στη σκέψη να εξαπατήσει μια τέτοια αξιολύπητη ύπαρξη. Έτσι ο Φιλοκτήτης επανέρχεται:

«ἀλλ' ἀνταμείψασθ'· οὐ γὰρ εἰκὸς οὗτ' ἐμέ| ὑμῶν ἀμαρτεῖν τοῦτό γ' οὗθ' ὑμᾶς ἐμοῦ» (στ.230-231).

Και καταλήγει ὃ φίλτατον φώνημα (στ.234) εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο την ευχάριστη έκπληξη του. Η συγκίνηση του Φιλοκτήτη φαίνεται εδώ από τις κλητικές, (στ. 242 εξ., 254 εξ. και τις ερωτήσεις σε ασύνδετο σχήμα στ.236 εξ.)⁹⁶.

Σε αντίθεση με την έκδηλη διαχυτικότητα του Φιλοκτήτη ο Νεοπτόλεμος στην πρώτη απόκρισή του προς τον ήρωα εμφανίζεται ψυχρός και επιφυλακτικός. Από φόβο μήπως αποκαλυφτεί ο σκοπός του μιλά με περίσκεψη, συντομία και επιφύλαξη· απεναντίας ο Φιλοκτήτης εξαιτίας της αναπάντεχης χαράς που νιώθει, μιλά με αυθορμησία, ειλικρίνεια και διαχυτικότητα⁹⁷. Από το σημείο αυτό ο Νεοπτόλεμος ακολουθεί τις οδηγίες και το σχέδιο του Οδυσσέα (*πλέω δ' ἐς οἶκον* στ. 240). Ο ήρωας βάζει σε εφαρμογή το δόλιο σχέδιο παρά τις αντιρρήσεις που φαινόταν να έχει στον Πρόλογο ως προς την εφαρμογή του. Είναι σημαντικό για την εξέλιξη του δράματος ο Νεοπτόλεμος να παρουσιάσει τη μεταστροφή αυτή του χαρακτήρα του και να οδηγηθεί στην κορύφωση του δράματος στο τέλος. Ο Νεοπτόλεμος έχει ήδη υποσχεθεί στον στίχο 122: «*σάφ' ἴσθ', ἐπεὶ περ εἰσάπαξ συνήνεσα.*». Η συμπεριφορά του που στηρίζεται στην απάτη δεν αποτελεί στοιχείο του χαρακτήρα του όπως υποστηρίχτηκε⁹⁸, αλλά υπακοή στο σχέδιο του έμπειρου Οδυσσέα με στόχο την κατάληψη της Τροίας από τους Αχαιούς.

Ο Νεοπτόλεμος αναφέρει στον Φιλοκτήτη ότι είναι γιος του Αχιλλέα που αναχωρεί από την Τροία. Ο Φιλοκτήτης εκπλήσσεται καθώς δεν ήταν από την αρχή μαζί τους στην εκστρατεία αλλά την μεγαλύτερη απογοήτευση τη δοκιμάζει όταν ο Νεοπτόλεμος δηλώνει άγνοια για την ύπαρξη και το έργο του Φιλοκτήτη. Ο Νεοπτόλεμος μπορεί να μην είχε δει τον Φιλοκτήτη, έπρεπε όμως να ήξερε το όνομά του και την τιμή που είχε να κρατά τα τόξα του Ηρακλή. Ο Φιλοκτήτης αισθάνεται την ανάγκη να μιλήσει για τον εαυτό του, να υπερασπιστεί τη φήμη του, τη βασιλική καταγωγή του αλλά και να κάνει γνωστή την περιπέτειά του. Αξιοσημείωτο είναι το

⁹⁶ Webster (1985) 141

⁹⁷ Μαρκαντωνάτος (1990) 228-9

⁹⁸ Calder (1971)154

γεγονός ότι ο Φιλοκτήτης από τον στίχο 254 κεξ. περιγράφει τα καθέκαστα γύρω από τον εαυτό του, ενώ από τον στίχο 299 κεξ., όπως θα δούμε, αναφέρεται στο νησί της εξορίας του, στο πώς βρέθηκε εκεί, στην αιτία της ανίατης νόσου του, στην αθλιότητα της ζωής του και στην έλλειψη κάθε ελπίδας σωτηρίας⁹⁹.

Ξεκινώντας την παρουσία του ο ήρωας επισημαίνει στην αρχή με μεγάλη τιμή ότι είναι ο κάτοχος των όπλων του Ηρακλή. Το γεγονός αυτό προδίδει αίγλη στον Φιλοκτήτη και τονίζει την ηρωικότητα του. Στη συνέχεια, κάνει αναφορά στη βασιλική καταγωγή του και καταλήγει στα οδυνηρά γεγονότα της εγκατάλειψής του από τους συντρόφους του. Ως κύριους υπεύθυνους κατονομάζει τους γιους του Ατρέα και τον Οδυσσέα, τον οποίο μάλιστα υποτιμητικά αναφέρει ως *Κεφαλλήνων άναξ*. Στον Όμηρο Β 631 ο Οδυσσέας είναι αρχηγός των Κεφαλλήνων που κατοικούν στην Ιθάκη. Οι *δισσοί στρατηγοί* είναι περιφρονητικός τρόπος αναφοράς στον Αγαμέμνονα και στον Μενέλαο όπως και το *Κεφαλλήνων άναξ* (στ.264). Η ενέργεια των τριών αρχηγών δηλώνει σαδισμό και μοχθηρία, καθώς εκφράζεται με τη λέξη *άσμενοί* (στ. 271) που υποδεικνύει χαρά και ευχαρίστηση. Αποτελεί ένα άγγιγμα στην αναλγησία τους¹⁰⁰. Οι Αχαιοί και ιδιαίτερα οι Ατρείδες με τον Οδυσσέα συμπεριφέρθηκαν σκληρά στον ήρωα εγκαταλείποντας τον στη σπηλιά και αφήνοντας δίπλα του κάποια κουρέλια σαν να ήταν ζητιάνος. Αξιοσημείωτη αναφορά γίνεται στα *ράκη* του Φιλοκτήτη από τον Αριστοφάνη (Αχαρ. 424). Επίσης του άφησαν και λίγη τροφή για να μην πεθάνει αμέσως από την πείνα, ώστε να αποφύγουν έτσι το μίasma· όπως ακριβώς συνέβη και στην *Αντιγόνη* (στ.775), όπου η ηρωίδα εγκαταλείπεται με αρκετά τρόφιμα, για να αποφευχθεί το μίasma, δηλαδή η κατηγορία ότι την οδήγησαν στη λιμοκτονία¹⁰¹. Οι βολές του ήρωα στρέφονται εναντίον των τριών αρχηγών και όχι ολόκληρου του στρατού των Αχαιών παρά το γεγονός ότι μεγάλοι ήρωες, όπως ο Αχιλλέας, ο Αίας και ο Πάτροκλος - που ακόμα βρίσκονταν στη ζωή – θα μπορούσαν να αποτρέψουν και να εμποδίσουν την εγκατάλειψη του ήρωα στο νησί της Λήμνου¹⁰².

Ο Φιλοκτήτης περιγράφει τη δραματική ζωή του σε αυτό το αφιλόξενο νησί (στ.275 κεξ.). Ο αγώνας για την επιβίωση ήταν σκληρός και η καθημερινή αναζήτηση της τροφής αποτελούσε μία περιπέτεια. Ο ίδιος σέρνοντας το πληγωμένο πόδι του αγκομαχούσε με τις ώρες στην προσπάθειά του να συλλέξει τα θηράματά του ή να

⁹⁹ Μαρκαντωνάτος (1990)231

¹⁰⁰ Jebb (1898), 271

¹⁰¹ Webster(1985)143-4

¹⁰² Stephens (1995) 164.

αναζητήσει νερό και ξύλα. Ακολουθώντας αναφέρεται στην ανάγκη για φωτιά προκειμένου να επιβιώσει μέσα στον χειμώνα αλλά και να εξασφαλίσει καλύτερες συνθήκες διαβίωσης μέσα στη σπηλιά. Στη συνέχεια (στ.300 κεξ.) περιγράφει το φυσικό περιβάλλον του νησιού. Ουδείς ναυτικός θα έφτανε ποτέ εκεί με επιλογή του παρά μόνο από ανάγκη και εκτός από συμπόνια και λίγη ελεημοσύνη ουδέποτε θα προσέφερε κάτι παραπάνω στον πληγωμένο ήρωα και ακόμη ουδέποτε βρέθηκε κάποιος που δέχτηκε να τον πάρει μαζί του μακριά από αυτό το αφιλόξενο νησί. Ο ήρωας τελειώνει την εξιστόρηση των συμφορών του με μια κατάρα βγαλμένη από τα βάθη της καρδιάς του εναντίον των Ατρείδων και του Οδυσσέα (στ.315-6):

«άμποτες οι θεοί του Ολύμπου, εκείνα που έπαθα, παιδί μου, να τους τα δώσουν»¹⁰³.

Η δραματική αφήγηση του Φιλοκτήτη φαίνεται ότι συγκινεί τον Χορό (στ.237-8), που οικτρίζει τον ήρωα με λόγια βέβαια και αυτός, όπως και οι προηγούμενοι επισκέπτες. Είναι συνηθισμένη μια τέτοια παρέμβαση του Χορού ύστερα από μακρύ μονόλογο του ήρωα. Εδώ όμως η συγκίνηση και η συμπάθεια του Χορού είναι ύποπτη και μάλιστα αμφισβητείται η ειλικρίνειά της καθώς η συμμετοχή του στην προσπάθεια απαγωγής του Φιλοκτήτη είναι προσυμφωνημένη και ο Χορός συνεργάζεται προς επίτευξη αυτής της μηχανοραφίας¹⁰⁴. Ο Νεοπτόλεμος, χωρίς οποιαδήποτε αναφορά στα λεγόμενα του Φιλοκτήτη, χωρίς ένα λόγο συμπάραστασης και συμπόνιας προωθεί το σχέδιο του Οδυσσέα· δηλώνει στον ήρωα το βαθύ μίσος του για τους Ατρείδες και τον Οδυσσέα. Ο ήρωας είναι ιδιαίτερα ευχαριστημένος, καθώς διαπιστώνει ότι έχει μπροστά του κάποιον, που τρέφει τα ίδια αισθήματα με αυτόν για τους Ατρείδες. Ο Φιλοκτήτης ανακαλύπτει μέσα από την αποστροφή του λόγου του Νεοπτόλεμου ότι ο Αχιλλέας ήταν νεκρός και συνταράσσεται ψυχικά. Η είδηση του θανάτου του αρχηγού των Μυρμιδόνων τον γεμίζει θλίψη και αποδεικνύει τη βαθιά αγάπη και εκτίμηση που έτρεφε γι' αυτόν (στ.332-333).

Ο Νεοπτόλεμος συνεχίζει την αφήγηση της πλαστής ιστορίας του (στ.343 κεξ.). Ισχυρίζεται, ότι ο Οδυσσέας με τον Φοίνικα, όταν σκοτώθηκε ο Αχιλλέας, πήγαν στη Σκύρο με σκοπό να οδηγήσουν τον νεαρό γιο του μεγάλου ήρωα στην Τροία. Ο

---

¹⁰³ Ρούσσο (1991) 53

¹⁰⁴ Μαρκαντωνάτος (1990) 234

Νεοπτόλεμος τους ακολούθησε προκειμένου να δει τον πατέρα του έστω και νεκρό, αφού άλλωστε δεν τον είχε γνωρίσει όσο ζούσε. Έτρεφε όμως τη φιλοδοξία να κυριεύσει την Τροία και κατά συνέπεια να δοξαστεί. Στην Τροία έτυχε συγκινητικής υποδοχής από όλο το στράτευμα καθώς ο στρατός αναγνώριζε στο πρόσωπό του τον νέο Αχιλλέα. Ύστερα από λίγες μέρες, εξακολουθεί την ψευδή αφήγησή του ο Νεοπτόλεμος, παρουσιάστηκε μπροστά στους Ατρείδες και ζήτησε τα όπλα του νεκρού πατέρα του. Αυτοί όμως ήδη τα είχαν προσφέρει στον Οδυσσέα γεγονός που προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Νεοπτόλεμου και τη ρήξη του τόσο με τους Ατρείδες όσο και με τον Οδυσσέα. Έτσι, καταλήγει ο ήρωας, υποχρεώθηκε να επιστρέψει στην πατρίδα (στ.384). Ο Νεοπτόλεμος ήταν τόσο αληθοφανής στην αφήγησή του, ώστε ο Φιλοκτήτης πείθεται και αναγνωρίζει στο πρόσωπό του ένα φίλο και επιπλέον έναν ορκισμένο εχθρό των Ατρείδων και του Οδυσσέα.

Σε μια ιαμβο-δοχμιακή στροφή γεμάτη ένταση (αντί των συνηθισμένων δύο ιαμβικών στίχων, που έχουν θέση σχολίου ύστερα από έναν σημαντικό μονόλογο) ο Χορός ακολουθεί τις εντολές (στ.149) και υποστηρίζει τον Νεοπτόλεμο. Τα λόγια του θα ηγούσαν στον Φιλοκτήτη σαν επίκληση στην Κυβέλη για να τιμωρήσει τους Ατρείδες, αλλά ο Χορός με επιτηδειότητα αποφεύγει να δεσμευτεί. Η αντιστροφή ακολουθεί στον στίχο 507. Κατά τον ίδιο τρόπο στον *Οιδίποδα Τύραννον* 649 εξ., 678 εξ., και στον *Οιδίποδα επί Κολωνῶν* στ. 833 και 876 ο Σοφοκλής χρησιμοποιεί σύντομους λυρικούς διαλόγους σε σημαντικά σημεία που δείχνουν συγκίνηση, για να διακόπτει κατά διαστήματα μια πολύ μεγάλη Πράξη του έργου. Ο Χορός αναφέρει:

«Ὅρεστέρα παμβῶτι Γᾶ,/ μᾶτερ αὐτοῦ Διός,/ ᾧ τὸν μέγαν Πακτωλὸν εὐχρυσον νέμει(ς),»

όπου η θεά είναι η Γη, η Ασιατική ορεινή μητέρα (*ὄρεστέρα*) Κυβέλη και η Ρέα (*μᾶτερ Διός*)¹⁰⁵. Έτσι μετά την πλαστή αφήγηση του Νεοπτόλεμου, έρχεται ο Χορός των ναυτῶν να επιμαρτυρήσει με το άσμα του για τη δήθεν αδικία που έγινε εις βάρος του κυρίου του από τους Ατρείδες στην Τροία. Δεν αποκλείεται να είναι ορθή η άποψη του Zielinski (*Tragodumenon, libri tres*, Krakau 1925, σ. 109 κεξ.), ότι το χορικό εδώ είναι επηρεασμένο από το άσμα που έψαλλε ο Χορός των Μυρμιδόνων σε μια «αμάρτυρη» τραγωδία του Σοφοκλή «Νεοπτόλεμος», όπου έκανε και

¹⁰⁵ Webster (1985) 153

επίκληση στην Ιδαία Μητέρα. Το ύφος του δράματος είναι αρχαϊκό και διαπνέεται από έναν τόνο ιερότητας.

Ο Φιλοκτήτης αποδέχεται την ιστορία του Νεοπτόλεμου, δεν μπορεί ωστόσο να εξηγήσει πως τόσοι ήρωες γνωστοί για την ακεραιότητα και τη χρηστότητά τους επέτρεψαν να υποστεί τέτοια προσβολή ο γιος του Αχιλλέα. Οι απαντήσεις του Νεοπτόλεμου σύμφωνα με τις οποίες οι άριστοι των ηρώων σκοτώθηκαν ή δέχονται ήδη αδυσώπητα πλήγματα της μοίρας - ενώ ζουν οι κακοί - αφενός μεν εξάπτουν περισσότερο το μίσος του Φιλοκτήτη κατά των Ατρείδων και του Οδυσσέα, αφετέρου δε σφυρηλατούν δεσμούς μεγαλύτερης συμπάθειας ανάμεσα σε αυτόν και τον Νεοπτόλεμο¹⁰⁶. Έτσι ενισχύεται η εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη στο πρόσωπο του Νεοπτόλεμου παρά το γεγονός ότι τα κίνητρα του δεύτερου δεν είναι ηθικά και ειλικρινή. Ο Φιλοκτήτης έχει ζήσει απομονωμένος και εξόριστος στο έρημο νησί της Λήμνου μακριά από τη δράση, ενώ οι σύντροφοί του τιμούσαν το ηρωικό ιδεώδες κάτω από τα τείχη της Τροίας. Ο ίδιος έχασε αυτή την ευκαιρία και η ιστορία του τρωικού πολέμου δεν αναφέρει για αυτόν παρά ελάχιστα πράγματα. Η αντίθεση αυτή αποτυπώνεται καθαρά στην αναφορά του θανάτου των παλιών συντρόφων του¹⁰⁷.

Εκτός από τον Αχιλλέα νεκροί επίσης κείτονται (στ.413 κεξ) ο Αϊάντας, ο Αντίλοχος - ο αγαπημένος γιος του Νέστορα- και ο Πάτροκλος. Ο Φιλοκτήτης ρωτά να μάθει για τον Θερσίτη και ο Νεοπτόλεμος παρεκκλίνοντας από την παράδοση τον πληροφορεί πως είναι ζωντανός. Είναι γνωστό ότι ο Αχιλλέας τον είχε σκοτώσει πολύ πριν, και συγκεκριμένα τότε που είχε εξοντώσει και την αμαζόνα Πενθεσίλεια - μόλις τον είδε να μπήγει το δόρυ του στο μάτι της ενώ εκείνη ήταν ήδη νεκρή (Ιλ.Β.212 κεξ.). Ο Φιλοκτήτης βρίσκεται σε απελπισία, στρέφεται εναντίον των θεών οι οποίοι προστατεύουν τους κακούς, ενώ αφήνουν τους καλούς να χάνονται (στ.446-452). Το γεγονός ότι οι στίχοι αυτοί είναι πράγματι βλάστημοι έχει παρατηρηθεί ήδη από τον αρχαίο σχολιαστή· είναι φυσικό άλλωστε, όταν οι άνθρωποι βρίσκονται σε μεγάλη δυστυχία να αμφιβάλουν για τη θεία δικαιοσύνη και συχνά να ξεστομίζουν βλασφημίες εναντίον των θεών. Ο G. Perrotta παραλληλίζει τον Φιλοκτήτη εδώ με τους ευριπίδειους ήρωες που συχνά προφέρουν φράσεις ανευλαβείς προς τα θεία¹⁰⁸. Ο ποιητής αναφέρει: *πόλεμος οὐδέν' ἄνδρ' ἐκὼν/ αἰρεῖ πονηρόν, ἀλλὰ τοὺς χρηστοὺς*

---

¹⁰⁶ Μαρκαντωνάτος (1990) 239

¹⁰⁷ Roberts (1989) 169.

¹⁰⁸ Μαρκαντωνάτος (1990) 242

αεί (στ.436-7). Είναι βέβαιο ότι οι Αθηναίοι θα επηρεάστηκαν από αυτούς τους στίχους καθώς ο πόλεμος είχε αφανίσει τους καλύτερους¹⁰⁹.

Ο Νεοπτόλεμος φαίνεται να μην έχει κάτι άλλο να προσθέσει και διαβεβαιώνει τον Φιλοκτήτη ότι του αρκεί η μικρή και φτωχή Σκύρος και όχι τα πλούτη ή οι βασιλιάδες ή οι πόλεμοι και οι τιμές που είναι πολλές φορές αηδιαστικά (στ.456 κεξ.) και αποχαιρετά τον Φιλοκτήτη. Στον στίχο 461 ο Νεοπτόλεμος αντιλαμβάνεται ότι έπαιξε επιτυχημένα τον ρόλο του και ότι ο ερημίτης ήρωας θα ζητήσει να τον ακολουθήσει. Μπορούμε να φανταστούμε τον Φιλοκτήτη να κατεβαίνει με το χωλό του βάδισμα από την είσοδο της σπηλιάς προς το μέρος όπου βρίσκεται ο Νεοπτόλεμος και αργότερα να βαδίζουν μαζί σιγά - σιγά¹¹⁰. Η παρατήρηση του Φιλοκτήτη στον στίχο 466 «*ἤδη, τέκνον, στέλλεσθε;*» εκφράζει έκπληξη και απορία για την απροσδόκητη στάση του Νεοπτόλεμου, που με τόσο ελαφριά καρδιά απευθύνει ένα απλό και μονολεκτικό «*χαῖρε*» στον ταλαιπωρημένο αγωνιστή της Λήμνου και προτρέπει τους δικούς του για αναχώρηση. Η παρατήρηση όμως αυτή αποτελεί ταυτόχρονα κι ένα εύγλωττο προανάκρουσμα για τη δραματική έκκληση του Φιλοκτήτη που ακολουθεί από τον στίχο 468 κεξ.: και η παράκληση αυτή δεν προέρχεται από έναν πατρικό φίλο μόνο, αλλά από έναν άνθρωπο που έχει πονέσει ο οποίος και εκλιπαρεί τώρα για βοήθεια και σωτηρία στο όνομα του «*ικέσιου Δία*»¹¹¹.

Ο ήρωας με συγκινητικό τρόπο παρακαλεί τον Νεοπτόλεμο να τον πάρει μαζί του (στ. 468 κεξ.). Ως ικέτης τον παρακαλεί και επικαλείται τα αγαπημένα πρόσωπα του Νεοπτόλεμου προκειμένου να τον συγκινήσει και να τον δεχτεί. Είναι πρόθυμος να μείνει οπουδήποτε, στο αμπάρι, στην πλώρη, στην πρύμη, όπου επιλέξουν οι σωτήρες του. Μια καλή πράξη θα προσδώσει σύμφωνα με το ηρωικό ιδεώδες καλή φήμη και κύρος στο νεαρό βασιλιά ενώ αντίθετα θα αποτελέσει μεγάλη ντροπή να αγνοήσει ο Νεοπτόλεμος την ικεσία του άδικα βασανισμένου αυτού ήρωα και να τον εγκαταλείψει στο έρημο νησί. Η εικόνα ενός σακατεμένου ανθρώπου που είναι έτοιμος ακόμα και να γονατίσει μπροστά στο νεαρό άντρα για να δεχτεί να τον βοηθήσει δείχνει τον διακαή πόθο του να βάλει τέλος σε αυτή την περιπέτεια της ζωής του και να επιστρέψει στην πατρίδα του κοντά στους δικούς του ανθρώπους και στον πατέρα του – παρόλο που φοβάται πως πια θα είναι νεκρός. Η έντονη συγκίνηση εκφράζεται με τις επαναλαμβανόμενες προστακτικές (*θοῦ, τλήθι, ἴθ'*,

¹⁰⁹ Δρομάζος (1984) 206

¹¹⁰ Webster (1985) 159

¹¹¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 243

έμβαλοῦ, πείσθητι, σῶσον, ἐλέησον) και τα ασύνδετα σχήματα¹¹². Η ικεσία του ήρωα ολοκληρώνεται με την αναφορά στο ευμετάβολο της τύχης από την ευτυχία στη δυστυχία που αποτελεί συνηθισμένο θέμα στους τραγικούς ποιητές (στ.504-6).

Την έκκληση του Φιλοκτήτη για βοήθεια και σωτηρία υποστηρίζει ο Χορός εκφράζοντας με την αντιστροφή αυτή του «επεισοδιακού του άσματος» την προσποιητή συμπάθειά του προς τον ήρωα. Το περίεργο είναι ότι ο Χορός αναφέρεται και στη «νέμεση των θεών» (στ.517-18) σε περίπτωση που δεν θα εκπληρωνόταν η παράκληση του ικέτη, τη στιγμή ακριβώς που μετέρχεται ο ίδιος μηχανορραφία και συνεργεί έκθυμα στο σχέδιο απάτης του Φιλοκτήτη¹¹³. Ως το σημείο αυτό το σχέδιο του Οδυσσέα ακολουθείται πιστά και με ανέλπιστα επιτυχία. Ο Φιλοκτήτης παρακαλεί να μπει στο πλοίο μαζί τους. Κανείς από τους ήρωες ούτε και ο Οδυσσέας δεν θα μπορούσε να είχε προβλέψει αυτή την εξέλιξη. Παρόλα αυτά όμως η διαδικασία της μηχανορραφίας κατά του Φιλοκτήτη δεν έχει λήξει ακόμη, γιατί δεν μπόηκαν οι επιβάτες στο πλοίο και ο κίνδυνος για τους απαγωγείς είναι μεγάλος - εφόσον ο Φιλοκτήτης κρατά ακόμα στα χέρια του τα αήττητα τόξα του Ηρακλή¹¹⁴.

Ο Νεοπτόλεμος δεν θα μπορούσε να φανεί κατώτερος των περιστάσεων και να μην ανταποκριθεί άμεσα στην έκκληση του Φιλοκτήτη. Το σχέδιο βαίνει προς την ολοκλήρωσή του και ο Νεοπτόλεμος στους τελευταίους δύο στίχους κλείνει με μια ευχή που αποτελεί δίσημο λόγο καθώς διαφορετικά εκλαμβάνει το νόημά της ο Φιλοκτήτης και διαφορετικά οι θεατές του έργου και οι συνομιλητές του: «μόνον θεοὶ σώζοιεν ἔκ τε τῆσδε γῆς/ἡμᾶς ὅποι τ' ἐνθένδε βουλοίμεσθα πλεῖν» (στ. 528-9). Οι δύο άντρες είναι έτοιμοι να μπουν μέσα στη σπηλιά και έχουν ανεβεί ήδη στο *εκκύκλημα*. Ο κορυφαίος του Χορού βλέπει να έρχονται δύο ναύτες από την αριστερή προς τους θεατές πάροδο, ο ένας από τους οποίους είναι μεταμφιεσμένος σε έμπορο. Ο Οδυσσέας έχει ενεργήσει βάσει του σχεδίου που πρότεινε στον στίχο 126, επειδή έχασε την υπομονή του. Η ιστορία είναι καλά σχεδιασμένη για να εξαναγκάσει τον Φιλοκτήτη να φύγει από τη Λήμνο μαζί με τον Νεοπτόλεμο. Οι θεατές θα θυμηθούν τους στίχους 431-2, όταν δουν ότι ο Φιλοκτήτης εξαιτίας αυτού του σχεδίου παθαίνει

---

¹¹² Webster (1985) 159

¹¹³ Μαρκαντωνάτος (1990) 245

¹¹⁴ Μαρκαντωνάτος (1990) 248

κρίση πριν μπορέσει να φύγει και έτσι ολόκληρο το σχέδιο του Οδυσσέα καταστρέφεται¹¹⁵.

Ακολουθεί η «σκηνή του εμπόρου» η οποία κρίνεται από πολλούς ως μη απαραίτητη. Αφού ο Φιλοκτήτης είναι έτοιμος να μπει στο πλοίο και μάλιστα με τόση ανυπομονησία, η συγκεκριμένη σκηνή δεν προσφέρει κάτι επιπλέον. Όμως αυτή εντείνει το δραματικό ενδιαφέρον, γιατί αποκαλύπτει τη φρίκη με την οποία αναλογίζεται ο Φιλοκτήτης την ιδέα της μεταγωγής του στην Τροία· εξάλλου η σκηνή του εμπόρου επιταχύνει τη μετάβαση στο πλοίο και πληροφορεί τον ανυπόμονο Οδυσσέα για την εξέλιξη του σχεδίου¹¹⁶.

Η ιστορία που παρουσιάζει ο έμπορος γίνεται πειστική (στ. 542 κεξ.). Η πατρίδα του είναι η Πεπάρηθος (Σκόπελος) στην οποία επιστρέφει αφού επισκέφτηκε την Τροία. Η Πεπάρηθος ήταν ένα μικρό νησί περίφημο για τα κρασιά του. Είναι γνωστό όμως από την Ιλιάδα ότι τα κρασιά μεταφέρονταν στην Τροία από τη Λήμνο και τη Θράκη (Ιλ. Η 467, Ι 72)¹¹⁷. Φτάνοντας ο έμπορος στη Λήμνο μαθαίνει ότι ο Νεοπτόλεμος βρίσκεται εκεί και έτσι θέλησε να του μεταφέρει ορισμένες πληροφορίες που γνώρισε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του και τον αφορούσαν, παίρνοντας φυσικά την αμοιβή του (στ.552): «*προστυχόντι τῶν ἴσων*». Η ιδέα της αμοιβής θα έκανε πιο πειστική την ιστορία του εμπόρου.

Ο έμπορος ενημερώνει τον Νεοπτόλεμο ότι οι Αχαιοί στέλνουν ήδη τον Φοίνικα και τους δύο γιους του Θησέα, τον Δημοφόντα και τον Ακάμαντα προκειμένου να τον καταδιώξουν. Ο Φοίνιξ ο γερο-παιδαγωγός του πατέρα του είχε έλθει προηγουμένως στη Σκύρο· ο Ακάμας και ο Δημοφών δεν απαντούν ως πρόσωπα στην *Ιλιάδα*, αλλά είναι πολύ γνωστοί στα ποιήματα που είχαν ως θέμα την άλωση της Τροίας και στην τέχνη που σχετίζεται με αυτά για το γεγονός ότι απελευθέρωσαν την γιαγιά τους Αίθρα η οποία είχε πάει στην Τροία μαζί με την Ελένη¹¹⁸. Στη συνέχεια ο Νεοπτόλεμος ρωτά: «*ὡς ἐκ βίας μ' ἄζοντες ἢ λόγοις πάλιν;*», ο έμπορος όμως αδυνατεί να απαντήσει. Και επανέρχεται ο Νεοπτόλεμος: «*ἢ ταῦτα δὴ Φοῖνιξ τε χοὶ ξυνναυβάται οὕτω καθ' ὄρμην δρωσιν Ἄτρείδων χάριν*»; Και η δεύτερη ερώτηση μένει αναπάντητη από τον έμπορο, όμως την τρίτη τη γνωρίζει: *πῶς οὖν Ὀδυσσεὺς*

---

¹¹⁵ Webster (1985) 164

¹¹⁶ Μαρκαντωνάτος (1990) 248

¹¹⁷ Μαρκαντωνάτος (1990) 249

¹¹⁸ Webster (1985) 166

πρὸς τὰδ' οὐκ αὐτάγγελος πλεῖν ἦν ἔτοιμος; ἢ φόβος τις εἶργέ νιν; Ασφαλώς η συγκεκριμένη απορία στηρίζεται πάνω στο δόλιο σχέδιο και η απόκριση στοχεύει στην αποπλάνηση του Φιλοκτήτη: (στ. 570-1 *κεῖνός γ' ἐπ' ἄλλον ἄνδρ' ὁ Τυδέως τε παῖς/ ἔστελλον, ἠνίκ' ἔξανηγόμεν ἐγώ*). Ο δισταγμός του εμπόρου να μιλήσει μπροστά στον «ξένο» επιτείνει την περιέργεια του Φιλοκτήτη αλλά μετά από πίεση αποκαλύπτει ότι οι δύο ήρωες των Αχαιών, ο Οδυσσεάς και ο Διομήδης, έχουν ξεκινήσει με σκοπό να φέρουν στην Τροία τον Φιλοκτήτη.

Ο έμπορος μεταφέρει τον χρησμό του Έλενου, του μάντη γιου του Πριάμου, ο οποίος προφήτευσε, όντας αιχμάλωτος των Αχαιών, ότι η Τροία δεν θα έπεφτε ποτέ στα χέρια των Ελλήνων, εάν ο Φιλοκτήτης δεν έφτανε στην Τροία με τη θέλησή του. Είναι επιβεβλημένο ο Φιλοκτήτης να οδηγηθεί στην Τροία είτε εκουσίως είτε βιαίως (στ.618). Ο Οδυσσεάς ήταν αποφασισμένος για κάθε ενδεχόμενο. Η αντίληψη αυτή υπάρχει και στον *Φιλοκτήτη* του Ευριπίδη όμως αγνοούμε τους ακριβείς στίχους δεδομένου ότι είναι γνωστή μόνο η παράφραση του Προλόγου.

Η σκηνή με τον έμπορο ουδεμία καινούρια δραματική κατάσταση δημιούργησε , αλλά δυνάμωσε σημαντικά την ένταση· πάντως, για την πορεία της δράσης έχει σημασία, στον βαθμό που ο Φιλοκτήτης αργότερα (στ.769), γεμάτος φόβο μπρος στους διώκτες του, δείχνει ιδιαίτερη εμπιστοσύνη στον Νεοπτόλεμο και του δίνει το τόξο του. Ακόμα δεν έχει αποσαφηνιστεί το ερώτημα: ο χρησμός απαιτεί μόνο το τόξο ή και τον κάτοχό του μαζί; Μόνο φιλική πειθώ ή και βία; Εδώ παρουσιάζονται διαφορές στον λόγο και στη στάση των προσώπων. Εδώ η σκηνή του Προλόγου αφήνει το πρώτο ερώτημα μετέωρο, αποκλείοντας όμως την πιθανότητα της πειθούς (στ. 103). Αργότερα ο χρησμός συγκεκριμενοποιείται από δύο απόψεις: όσον αφορά την πρώτη, ο Νεοπτόλεμος, με τα λόγια του σχετικά με τη μαντεία, απορρίπτει την κλοπή του τόξου, αφού πιστεύει ότι πρέπει να μεταβεί στην Τροία και ο ίδιος ο ήρωας (στ. 869). Όσον αφορά την δεύτερη άποψη, στην πλαστή διήγηση του εμπόρου, ο χρησμός διαφοροποιείται ως προς το σημείο ότι ο Φιλοκτήτης θα έπρεπε να πειστεί (στ. 612), αν και στην ίδια ρήση λέγεται δύο φορές (στ. 594 και 618) ότι οι απεσταλμένοι εξετάζουν την πιθανότητα να ασκήσουν βία. Και επί πλέον αργότερα στην τελευταία προσπάθεια την οποία κάνει ο Νεοπτόλεμος προκειμένου να μεταπείσει τον οργισμένο ήρωα ο Νεοπτόλεμος προσθέτει (στ. 1332) ότι ο

Φιλοκτήτης δεν πρόκειται να θεραπευτεί παρά μόνο αν τον ακολουθήσει με τη θέλησή του στην Τροία¹¹⁹.

Η συγκεκριμένη σκηνή ενισχύει την εσωτερική δράση της τραγωδίας:

α) ο Φιλοκτήτης πληροφορείται τώρα ότι η μαντεία του Έλενου συνίσταται κυρίως στην δική του συμβολή για την άλωση του Ιλίου

β) επιβεβαιώνονται και από άλλη πηγή οι ψευδολογίες του Νεοπτόλεμου και ενισχύεται έτσι το δόλιο οδυσσεικό πνεύμα του,

γ) η σκηνή του εμπόρου δίνει επίσης την αφορμή να γίνει αβίαστα λόγος για το θρυλικό τόξο του Φιλοκτήτη και να εκδηλωθεί με πηγαίο τρόπο και ειλικρίνεια η εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη προς τον Νεοπτόλεμο τον οποίο βλέπει ως ευεργέτη και σωτήρα του. Στο βάθος όμως του ψυχικού κόσμου του Φιλοκτήτη, που τόσο αυθόρμητα αποκαλύπτεται, αναγνωρίζει τον Νεοπτόλεμο- έστω κι αν ακόμη δεν το εκφράζει με λόγια- την εικόνα ενός αληθινού και αγνού εφήβου, όπως ήταν ο ευγενικός γιος του Αχιλλέα πριν να γίνει συνεργάτης του Οδυσσέα, και όπως τον είχε «πλάσει» μέσα του ο δεινοπαθημένος ήρωας της Λήμνου! Αυτό και μόνο είναι αρκετό- ενόψει της επικείμενης συγκλονιστικής μεταστροφής του Νεοπτόλεμου σε λίγο- να δικαιολογήσει πλήρως την ύπαρξη της σκηνής αυτής¹²⁰.

Ο επόμενος διάλογος, διαμορφωμένος στο μεγαλύτερο μέρος του σε ελεύθερη εναλλαγή μονόστιχων με δίστιχα (στ.639 κεξ.), έπειτα από μια σύντομη επιβράδυνση εξαιτίας του Νεοπτόλεμου (μήπως η αναφορά του στον αντίθετο άνεμο, που όμως την αφήνει να ξεχαστεί αμέσως, σημαίνει την αφύπνιση μιας εσωτερικής αντίστασης;) περιέχει τις τελευταίες προετοιμασίες για την αναχώρηση. Ο Φιλοκτήτης επιθυμεί να πάρει μαζί του ένα θεραπευτικό βοτάνι (στ. 649-50) και να δει μήπως υπάρχουν κάποια ξεχασμένα βέλη. Ο Νεοπτόλεμος «αρπάζεται» από τη συνθηματική λέξη και τον παρακαλεί να αγγίξει το μαγικό τόξο, να του επιτραπεί να το κρατήσει στο χέρι (στ. 656-7). Αυτό δεν είναι πια μέρος της απάτης, γιατί ο νέος μιλά με πραγματικό δέος. Το τόξο του Απόλλωνα αποτελεί ιερό αντικείμενο που είναι φυσικό να προκαλεί ανάλογη συγκίνηση στο νεαρό πολεμιστή. Ο Νεοπτόλεμος αντιμετωπίζει με ιεροπρέπεια το θεϊκό όπλο του Απόλλωνα, όπως ο Παρθενοπαίος στον Αισχύλο (Έπτ. 529) που ορκίζεται στο ακόντιό του¹²¹. Έχει διατυπωθεί η άποψη¹²², ότι ο τρόπος με

¹¹⁹ Lesky (1997) 412

¹²⁰ Μαρκαντωνάτος (1990) 254

¹²¹ Jebb (1898) 108-9.

¹²² Lada-Richards (1997) 180

τον οποίο ο Νεοπτόλεμος εκφράζεται και διατυπώνει τα συναισθήματά του άπτεται των τελετουργιών των Ελευσίνιων μυστηρίων, γύρω από τις οποίες οι γνώσεις μας είναι περιορισμένες και δεν επιτρέπουν την κατάληξη σε ασφαλή συμπεράσματα. Η σκηνή φέρνει κοντά δύο ανθρώπους οι οποίοι συγγενεύουν ως προς την ευγένεια της ψυχής. Όμορφο σύμβολο αυτής της φιλίας, που μόλις γεννιέται, αποτελεί το γεγονός ότι ο Φιλοκτήτης εισέρχεται στη σπηλιά του υποβασταζόμενος από τον Νεοπτόλεμο¹²³.

Ο Χορός μένει μόνος στη σκηνή και άδει το μοναδικό σε όλο το έργο κανονικό στάσιμο, που εδώ αποτελείται από δύο ζεύγη στροφής και αντιστροφής. Το άσμα αυτό παρουσιάζει το ακόλουθο σχήμα: 1^η στροφή (676-670) = 1^η αντιστροφή (691-705), και δεύτερη στροφή (706-717) = 2^η αντιστροφή (718-729)¹²⁴. Η αρχή του χορικού αναφέρει ένα μυθολογικό παράδειγμα ανάλογο προς τη μοίρα του Φιλοκτήτη. Στην *Αντιγόνη* στ.944 εξ. αναφέρονται η Δανάη, ο Λυκούργος κ.α. ως αντίστοιχες περιπτώσεις ανθρώπων, που υπέφεραν όπως η ηρωίδα του δράματος¹²⁵. Ο Χορός επικαλείται το παράδειγμα του Ιξίωνα, ο οποίος σκότωσε τον πεθερό του Διονέα και ενώ ο Δίας τον εξάγνισε απαλλάσσοντάς τον από το μίσημα του φόνου, εκείνος επιτέθηκε στην Ήρα. Τότε ο Ζεός τον έδεσε σε έναν περιστρεφόμενο τροχό που φλεγόταν. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Ίξιων του Ευριπίδη προηγήθηκε του Φιλοκτήτη.

Καθώς αντιπαράβάλλεται ο Ιξίονας με τον Φιλοκτήτη γίνονται περισσότερο αντιληπτές οι αγνές προθέσεις του ήρωα, ο οποίος εμπιστεύεται τον Νεοπτόλεμο και του επιτρέπει να αγγίξει το πολύτιμο τόξο. Ο Φιλοκτήτης δείχνει έμπρακτα την ευγνωμοσύνη του προς τον νεαρό γιο του Αχιλλέα χαρίζοντάς του αυτή τη μοναδική εμπειρία, το να είναι δηλαδή ο δεύτερος θνητός που θα έπαιρνε στα χέρια του τα θεϊκά όπλα. Ενώ ο Φιλοκτήτης τιμά αυτόν που θεωρεί ευεργέτη του, αντιθέτως ο Ιξίονας δείχνει αχαριστία και αγνωμοσύνη και γι' αυτό τιμωρείται. Ο Χορός αναρωτιέται για τη σκληρή μοίρα του Φιλοκτήτη, ο οποίος αν και διακρίνεται για την αγνότητα και την αθωότητά του, εν τούτοις βασανίζεται τόσο άδικα. Ο Φιλοκτήτης δεν έκανε ποτέ κακό σε κανέναν και χάνεται τόσο άδικα «*ἄλλυθ' ὧδ' ἀναζίως*» (στ. 685). Συνεχίζοντας κάνει αναφορά στη δύσκολη ζωή του ήρωα στο έρημο νησί (στ. 686 εξ.), ουσιαστικά επαναλαμβάνοντας όσα είχε ήδη ο Φιλοκτήτης αναφέρει στ.

¹²³ Lesky (1997) 403

¹²⁴ Μαρκαντωνάτος (1990) 254

¹²⁵ Webster (1985) 173-4

285-300. Ο Jebb πιστεύει ότι μετά τον στ. 719 πιστεύει ότι ο Χορός βλέπει τον Φιλοκτήτη να έρχεται έξω και προσαρμόζει τα λόγια του στο σχέδιο του Νεοπτόλεμου - αλλά τότε ο Χορός θα είχε απευθυνθεί προς τον Φιλοκτήτη σε δεύτερο πρόσωπο. Απλώς δέχεται την κατάσταση, όπως την έχει θέσει ο Νεοπτόλεμος. Αλλά, όπως και στο στ. 391 εξ., ο Χορός συμμετέχει περισσότερο απ' όσο θα περίμενε κανείς από ένα σοφόκλειο Χορό¹²⁶. Το χορικό τελειώνει με την αναφορά στον ημίθεο Ηρακλή και την ανάληψή του στον Όλυμπο μέσα σε αστραπές και βροντές στ.727-729:

«ἴν' ὁ χάλκασπις ἀνὴρ θεοῖς ἰπλάθει πατρὸς θείῳ πυρὶ παμφαῆς, Ὅϊτας ὑπὲρ ὄχθων».

Σίγουρα η πορεία του Ηρακλή προς τα άνω αποτελεί μίαν αριστοτεχνική ποιητική μετουσίωση της τραγικής μοίρας του Φιλοκτήτη. Παράλληλα προετοιμάζει τους θεατές για τη βίωση της επόμενης σπαρακτικής σκηνής, που αποκαλύπτει όλη τη δυστυχία και την αθλιότητα του ήρωα¹²⁷.

Οι δύο ήρωες ο Νεοπτόλεμος και ο Φιλοκτήτης βγαίνουν έξω στη σκηνή καθώς ξεκινά το δεύτερο επεισόδιο του δράματος. Ο Φιλοκτήτης αισθάνεται τον πόνο της ασθένειας να έρχεται στ. 732 αλλά προσπαθεί να το κρύψει στ.733: *«οὐδὲν δεινόν· ἀλλ' ἴθ', ὧ τέκνον»*, και στ. 735 *«οὐ δῆτ' ἔγωγ', ἀλλ' ἄρτι κουφίζειν δοκῶ»* επειδή φοβάται την αντίδραση του Νεοπτόλεμου. Εάν ο νεαρός βασιλιάς έβλεπε τον Φιλοκτήτη σε κρίση ίσως ανακαλούσε την υπόσχεση που του είχε δώσει να τον πάρει μαζί του στην Ελλάδα. Ο ήρωας δεν μπορεί για πολύ να κρύψει την κατάσταση της υγείας του καθώς ο πόνος γίνεται όλο και πιο δυνατός και έτσι ξεσπά σε βογγητά και θρήνους: στ.736 *«ἰὼ θεοί»* και στ.739 *«ᾶ, ᾶ, ᾶ, ᾶ»*. Στον στίχο 746 η επιφώνηση πόνου γίνεται εμφαντικότερη με την επανάληψη του π, που είναι δηλωτικό πόνων όπως και στον Αἴ. 866.¹²⁸ Το σημείο αυτό *«παπαῖ, ἄπαπαπαπαῖ, παπαπαπαπαπαπαπαπαῖ»* (στ.745-6) αποτυπώνει παραστατικότερα το βαθύ του ήρωα, που εκδηλώνεται στην πιο κρίσιμη στιγμή για τον ίδιο: *«ἐξαίφνης»*. Ο πόνος είναι τόσο αφόρητος ώστε ο Φιλοκτήτης παρακαλεί τον Νεοπτόλεμο να του ακρωτηριάσει

¹²⁶ Webster (1985) 178

¹²⁷ Μαρκαντωνάτος (1990) 257

¹²⁸ Μαρκαντωνάτος (1990) 258

το πόδι στ. 747 εξ. Η σκηνή του ανείπωτου πόνου πρέπει να ήταν κοινή και στους τρεις τραγικούς ποιητές.

Ο Νεοπτόλεμος βρίσκεται σε αμηχανία «*Τί δήτα δράσω;*» (στ.757) και ο Φιλοκτήτης καθώς σφαδάζει από τους πόνους εκλιπαρεί τον γιο του Αχιλλέα να μην τον εγκαταλείψει (στ.757). Την αμηχανία αυτή ο Νεοπτόλεμος θα την εκφράσει αρκετές φορές στ. 895, 908, 969, καθώς θα αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στο καλό και το κακό το δίκαιο και το άδικο. Ο Φιλοκτήτης φοβάται μήπως για άλλη μια φορά εγκαταλειφτεί μόνος και αβοήθητος και γι αυτό περιγράφει την ασθένειά του: ο πόνος είναι περιοδικός στ. 758 εξ. και η αρρώστια έρχεται κατά διαστήματα, ίσως όταν έχει χορτάσει από τις περιπλανήσεις της. Πολλές προτάσεις έχουν γίνει για να δοθεί η έννοια «φεύγει, όταν χορτάσει»¹²⁹. Ο Νεοπτόλεμος βρίσκεται δίπλα στον βασανισμένο ήρωα και του συμπαραστέκεται και έτσι απρόσμενα ο Φιλοκτήτης του προτείνει να του παραδώσει τα περίφημα τόξα:

«ἀλλά μοι τὰ τόξ' ἔλῶν

τάδ', ὥσπερ ἦτοῦ μ' ἀρτίως, ἕως ἀνῆ

τὸ πῆμα τοῦτο τῆς νόσου τὸ νῦν παρόν,

σῶζ' αὐτὰ καὶ φύλασσε». (στ. 763-6)

Έτσι η επιχείρηση φαίνεται να οδεύει προς το τέλος της με μια ανέλπιστα εξέλιξη, καθώς ο ίδιος ο Φιλοκτήτης παραδίδει τα θεϊκά όπλα ζητώντας μόνο να μην τα δώσει σε κανέναν στ. 769εξ.

Ο Νεοπτόλεμος, κάτοχος πλέον των τόξων, μπορεί να προκαλέσει το φθόνο των θεών στ. 776. Όπως και η Κλυταιμνήστρα, μετά το εγκώμιο του Αγαμέμνονος ως νικητή, λέει (Αίσχ. Άγ. 904): *φθόνος δ' ἀπέστω* «μακάρι να μην προκαλέσουμε το φθόνο». Αυτή η αντίληψη για τους θεούς συμφωνεί με την προηγούμενη γνώμη του Φιλοκτήτη ότι οι θεοί προστατεύουν τους κακούς και στέλνουν τους καλούς στον Άδη στ. 447εξ.¹³⁰ Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι το «*θεῖον φθονερόν*», και γι' αυτό συνήθιζαν, όταν βρίσκονταν σε μεγάλη ευτυχία, να λένε «*προσκυνώ την Νέμεσιν ή την Αδράστειαν*», ώστε να αποτρέψουν τη ζηλοφθονία των θεών. Εδώ ο Νεοπτόλεμος

¹²⁹ Webster (1985) 181

¹³⁰ Webster (1985) 182

πρέπει να εξιλεώσει τον φθόνο- που προσωποποιείται σε θεότητα- για τη μεγάλη τύχη και τιμή που γνωρίζει έχοντας στην κατοχή του τα θρυλικά όπλα του Ηρακλή και γι' αυτό απευθύνει ικεσία όχι στον φθόνο αλλά στους θεούς. Επιπλέον, διαβεβαιώνει τον Φιλοκτήτη ότι τα θεϊκά τόξα είναι απολύτως ασφαλή στα χέρια του και διατυπώνει μια ευχή:

«θάρσει προνοίας οὔνεκ'· οὐ δοθήσεται/πλὴν σοί τε κάμοι· ζῆν τύχη δὲ πρόσφερε»
(στ.775),

η οποία αποτελεί αμφιλογία καθώς διαφορετικά ο κάθε ήρωας αποκωδικοποιεί τα λεγόμενα. Αλλά και στη συνέχεια:

«ὦ θεοί γένοιτο

ταῦτα νῶν· γένοιτο δὲ

πλοῦς οὐριός τε κεύσταλης ὅποι ποτὲ

θεὸς δικαιοῖ χά στόλος πορσύνεται». (στ.779-81)

Τα λόγια του Νεοπτόλεμου είναι προφανώς διαφορούμενα· γιατί άλλα εννοεί ο ίδιος και άλλα αντιλαμβάνεται ο Φιλοκτήτης. Οι στίχοι αυτοί περιέχουν τραγική ειρωνεία συνειδητού τύπου· κατ' αυτήν ένας χαρακτήρας του έργου χρησιμοποιεί σκόπιμα «διφορούμενες φράσεις», έτσι ώστε το θύμα της ειρωνείας να προσλαμβάνει τη σημασία τους εντελώς διαφορετικά, σε σχέση με αυτά που ο ομιλητής και οι θεατές εννοούν¹³¹.

Είναι εύκολο να συνδυάσει κανείς τον κάτοχο του τόξου με τις συμφορές που αυτό επιφέρει, εάν κάνει έναν συσχετισμό με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο Ηρακλής παραδίδει το τόξο του Απόλλωνα στον Φιλοκτήτη στο βουνό της Οίτης. Ο Φιλοκτήτης ορίζεται κληρονόμος όχι μόνο του τόξου αλλά και των δεινών του Ηρακλή; Μήπως και η σχέση του με τον Νεοπτόλεμο αποτελεί μέρος αυτού του συνδυασμού;¹³² Ο στ. 799 εξ. θυμίζει την πυρά του Ηρακλή. Στην Οίτη ο Ηρακλής παρακαλούσε τον γιο του Ύλλο να τον κάψει, αλλά αυτός επίμονα αρνιόταν (Τραχ. 1214)· τότε ο Φιλοκτήτης προσφέρθηκε να βάλει φωτιά στον σωρό των ξύλων. Το *ἔμπρησον* του βασανισμένου ήρωα παραπέμπει σε αυτή τη σκηνή, αλλά ο

¹³¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 260-1

¹³² Kirkwood (1994) 426.

Νεοπτόλεμος αδυνατεί να δώσει καμιά απάντηση σε αυτή την επίκληση. Ένα ειλικρινές και αυθόρμητο αίσθημα οίκτου και συμπόνιας γεννιέται μέσα του για τον δυστυχισμένο ήρωα, το οποίο του δημιουργεί το δραματικό δίλημμα: να εξακολουθήσει την απάτη ή να του αποκαλύψει όλη την αλήθεια;

Ο Νεοπτόλεμος στον στ. 806 «*ἀλγῶ πάλαι δὴ τάπιδ σοὶ στένων κακά*» εκφράζει τον οίκτο του στον ήρωα και το *πάλαι* τονίζει ότι τα αισθήματα συμπόνιας δεν εκφράζονται τη δεδομένη στιγμή, αλλά υπήρχαν και στο παρελθόν. Τέσσερις φορές έχει χρησιμοποιηθεί η συγκεκριμένη λέξη με αυτό το νόημα μέσα στο κείμενο. Στους στίχους 759-60 «*--ἰὼ ἰὼ δύστηνε σύ, /δύστηνε δῆτα διὰ πόνων πάντων φανείς*» διατυπώνει επίσης τη συμπόνια του προς τον Φιλοκτήτη χωρίς να γνωρίζουμε, πότε ο ήρωας άρχισε να νιώθει οίκτο και ντροπή, ίσως από πολύ νωρίς¹³³. Οι αφόρητοι πόνοι προκαλούν τη συμπάθεια του ήρωα, ο οποίος φαίνεται ότι βρίσκεται σε σύγχυση που όμως δεν τον εμποδίζει να συνεχίσει τα ψέματα και τον δόλο στηριζόμενος σε συγκεκριμένο σχέδιο. Τη στιγμή που ο Νεοπτόλεμος κρατά το τόξο του Απόλλωνα στα χέρια του και υπόσχεται ότι θα το φυλάξει με κάθε κόστος, φαίνεται ότι εννοεί απόλυτα αυτά που λέει.¹³⁴ Ο Φιλοκτήτης επιθυμεί να δεσμεύσει γι' αυτό τον λόγο τον Νεοπτόλεμο με όρκο (στ. 811) όμως δεν προτείνει κάτι τέτοιο, γιατί δεν θέλει να δείξει δυσπιστία: «*οὐ μὴν σ' ἔνορκόν γ' ἀξιῶ θέσθαι, τέκνον*».

Άλλη μια αμφισημία έχουμε στον στ. 812: «*ὡς οὐ θέμις γ' ἐμοῦσσι σοῦ μολεῖν ἄτερ*» καθώς ο Φιλοκτήτης καταλαβαίνει: «*Αφού σου υποσχέθηκα, δεν μου επιτρέπεται να παραβῶ το λόγο μου*», ο δε Νεοπτόλεμος εννοεί: «*σύμφωνα με τον χρησμό πρέπει και οι δύο να πάμε για την εκπόρθηση της Τροίας*» και γι' αυτό ο Φιλοκτήτης ζητά να κρατήσει το χέρι του Νεοπτόλεμου για επιβεβαίωση, κάτι που θα μπορούσε να θεωρηθεί όρκος. Ο Φιλοκτήτης, όταν έπιασε το χέρι του νεαρού ήρωα υπέστη νέα από σφοδρότατο πόνο· Έτσι τώρα φαίνεται φοβερὰ εξουθενωμένος και ζητά να οδηγηθεί στη σπηλιά του για ανάπαυση.¹³⁵

Και οι τρεις τραγικοί ποιητές παρουσίασαν στα έργα τους ήρωες να «μαίνονται», να καταλαμβάνονται δηλαδή από μία ανώτερη δύναμη και να δρουν κάτω από την επήρειά της. Σύμφωνα με την πλατωνική διαίρεση (Πλάτων, *Φαῖδρος* 265 a-c), υπάρχουν δύο κύρια είδη μανίας: αυτή που οφείλεται στους θεούς, και αυτή που δεν έχει θεϊκή προέλευση, εμφανίζεται δε με συμπτώματα ανθρώπινης αρρώστιας. Ο

¹³³ Winnington - Ingram (1980) 390

¹³⁴ Knox (1964) 131.

¹³⁵ Μαρκαντωνάτος (1990) 262

Αισχύλος, ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης παρουσίασαν και ένα ενδιαμέσο είδος μανίας, που εκδηλώνεται με συμπτώματα επιληψίας και αποδίδεται όμως στους θεούς. Τα συμπτώματα της επιληψίας της «ιεράς νόσου» κατά τους αρχαίους, περιγράφονται στα έργα της *Ιπποκρατικής Συλλογής*, η οποία χρονολογείται στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ και αποδίδεται στους εκπροσώπους της σχολής του Ιπποκράτη.

Ο Αισχύλος ήταν ο πρώτος που παρουσίασε στη σκηνή ένα ανθρώπινο ον σε κρίση. Αλλά και ο Σοφοκλής, ως σύγχρονος και συμπολίτης του Ιπποκράτη είναι πιθανότατο να είχε ακούσει τη διδασκαλία των Ιπποκρατικών. Η επίδραση που μπορεί να άσκησε αυτή η διδασκαλία στο Σοφοκλή είναι φανερή και στην περιγραφή της νόσου του Φιλοκτήτη. Ακόμα όμως κι αν κάτι τέτοιο δεν συνέβη, είναι πιθανότατη η επίδραση του Αισχύλου -- άρα έμμεσα και της ιπποκρατικής διδασκαλίας -- στην περιγραφή της επιληψίας από τον Σοφοκλή. Αυτός όμως που περιέγραψε περισσότερους τραγικούς ήρωες σε επιληπτική κρίση είναι ο Ευριπίδης (*Ηρακλής μαινόμενος*, *Ορέστης*)¹³⁶.

Η σημασία αυτής της σκηνής για την πορεία της δράσης συνίσταται στο ότι ο Νεοπτόλεμος παίρνει στα χέρια του το περίφημο τόξο. Τώρα όμως αρχίζει να τον εγκαταλείπει το απελπισμένο θάρρος, που χρειάστηκε για να αναλάβει μια σκευωρία αντίθετη προς τη συνείδησή του. Αυτό μόνο υπαινικτικά υποδηλώνεται σε αυτή τη σκηνή: μια φορά στη συγκρατημένη και, για τη συγκεκριμένη δραματική κατάσταση, αμφίσημη προσευχή να φτάσουν αίσια στο σκοπό που όρισαν οι θεοί (στ.779)· και δεύτερη με πιο εμφαντικό, στ. 806: «*από ώρα τώρα θλίβομαι για τα δεινά σου*». Εδώ εμφανίζεται πρώτη φορά εκείνο το *πάλαι*, που απαντά και πιο κάτω, σε αποφασιστική θέση, το οποίο εντάσσει μεγάλο μέρος από τα προηγούμενα στην προοπτική της συμπάθειας και του συγκλονισμού¹³⁷.

Ο κομμός (στ.827-864) παίρνει τη θέση ενός δεύτερου στάσιμου· η στροφή (827-838) χωρίζεται από την αντιστροφή (843-854) με μια «μεσωδό» που αποτελείται από τέσσερα «ηρωικά εξάμετρα», τα οποία προφέρονται από τον Νεοπτόλεμο. Η αντιστροφή ακολουθείται από μια επωδό (855-864). Ο κομμός είναι βασικά «λυρικός θρήνος», στον οποίο ένας από τους χαρακτήρες λαμβάνει μέρος μαζί με τον Χορό.

Ο Χορός παρακαλεί τον Ύπνο να έρθει και να βυθίσει στο σκοτάδι τον Φιλοκτήτη. Το «νανούρισμα» αυτό του Χορού θυμίζει ανάλογο ομηρικό χωρίο (Ιλ. XIV. 231 κεξ.) όπου η Ήρα καλεί τον Ύπνο από τη Λήμνο και ο Ύπνος της

¹³⁶ Μανωλέα (1996) 18

¹³⁷ Lesky(1997)404

υπενθυμίζει πόσο αυτός είχε βλάψει τον Ηρακλή. Πιθανόν να έχει ισχύ η γνώμη του M. Jones (The Sleep of Philoctetes, CR 63, 1949, σς. 83 κεξ.), ότι όπως με τον Ηρακλή έτσι και με τον Φιλοκτήτη στο χορικό αυτό του Σοφοκλή, ο Ύπνος παρουσιάζεται ως λυτρωτής αλλά συνάμα και ως απατηλός επισκέπτης.¹³⁸

Ο Χορός παρακινεί τον Φιλοκτήτη να προχωρήσει το σχέδιο και να απομακρυνθεί τώρα που τα θεϊκά τόξα βρίσκονται στα χέρια του (στ. 833-838). Η μεγάλη ευκαιρία έχει ήδη δοθεί και ο Χορός αυτό το γνωρίζει. Οι άντρες συμβουλεύουν τον Νεοπτόλεμο να εγκαταλείψει τον Φιλοκτήτη και να ακολουθήσει και αυτός το παράδειγμα των άλλων Αχαιών, όταν αυτοί είχαν εγκαταλείψει τον ήρωα στο ερημικό νησί της Λήμνου. Η πρώτη αυτή ωδή του Χορού αποτελεί «νανούρισμα» - που είναι προϊόν «συγκερασμού οίκτου και δόλου», γεγονός που δείχνει ότι στην ψυχή του Χορού δεν είχε την ίδια απήχηση το δράμα του Φιλοκτήτη, όπως είχε στην ψυχή του Νεοπτόλεμου. Ο ήρωας όμως απορρίπτει την πρόταση του Χορού. Ο χρησμός απαιτεί τα τόξα μαζί με τον ιδιοκτήτη τους.

Κατά τον Νεοπτόλεμο είναι αισχρό να νιώθουν υπεροψία, για μια πράξη που ούτε έχει οδηγήσει στην πλήρη επίτευξη του στόχου, αλλά ούτε στηρίζεται σε ηθικά και έντιμα μέσα. Το πρώτο από αυτά αφορά την απόκτηση του τόξου που χωρίς τον κάτοχό του δεν έχει αξία, και το δεύτερο αναφέρεται στην παραβίαση της υπόσχεσης του Νεοπτόλεμου – που είχε επισφραγιστεί μάλιστα με χειραψία (στ. 813) – ότι θα οδηγούσε τον Φιλοκτήτη στην πατρίδα του. Οι στίχοι αυτοί εκφέρονται σε ηρωικό εξάμετρο, γιατί ο σοβαρός και μεγαλοπρεπής τόνος του ρυθμού αυτού είναι ο μόνος πρόσφορος για την αποκάλυψη ή διερμίνευση των χρησμών. Και πράγματι τα λόγια αυτά του Νεοπτόλεμου που αποτελούν απάντηση στη συγκεκριμένη κάπως προτροπή του Χορού να εγκαταλειφτεί ο Φιλοκτήτης παρέχουν το αληθινό νόημα του χρησμού του Έλενου που απαιτούσε στην Τροία όχι μόνο τα όπλα του Φιλοκτήτη αλλά και τη δική του εθελούσια παρουσία. Μαρτυρούν ωστόσο ότι στον ψυχικό κόσμο του Νεοπτόλεμου συμπορεύεται με τον οίκτο και η μέριμνα ώστε να εκτελεστούν σωστά και με ακρίβεια οι επιταγές του θεού και οι εντολές των Αχαιών¹³⁹. Η διαζευκτική λύση, που ως αυτό το σημείο ούτε διευκρινίστηκε ούτε καν τέθηκε – μόνο το τόξο ή μαζί και ο κάτοχός του – αποσαφηνίζεται εδώ ρητά από τον Νεοπτόλεμο: ο θεός απαιτεί και τον ήρωα μαζί με τα όπλα του – όλα τα άλλα θα ήταν ανώφελα. Ο τόνος των στίχων φωτίζει την κατάσταση που μόλις

¹³⁸ Μαρκαντωνάτος (1990)263

¹³⁹ Μαρκαντωνάτος (1990) 264

δημιουργήθηκε, ωστόσο διατυπώνεται η απορία πόσο δυναμικό ρόλο διαδραματίζει εδώ η ίδια η πάλη του Νεοπτόλεμου στη λήψη μιας απόφασης. Ο Χορός προσπαθεί να υπεκφύγει: «*άφησε το θεό να βρει το σωστό!*» (στ.843). Από την αντιστροφή ως την επωδό, οι προτροπές του γίνονται πειστικότερες: «*τώρα ήρθε η κατάλληλη περίσταση· άρπαξέ την!*» στ.862. Ένα τέλος σε αυτή την αντιπαράθεση δίνει η αφύπνιση του αρρώστου· έτσι αρχίζει το τρίτο επεισόδιο (στ. 865 – 1080)¹⁴⁰.

Ο Φιλοκτήτης ξυπνά και εκφράζει την ευγνωμοσύνη του απέναντι στον Νεοπτόλεμο που στέκεται δίπλα του στ. 867:

«*ὦ φέγγος ὕπνου διάδοχον, τό τ' ἐλπίδων/ ἄπιστον οἰκούρημα τῶνδε τῶν ξένων*».

Τα λόγια του ήρωα αντηχούν ειρωνικά καθώς πριν από λίγο και ενώ αυτός είχε πέσει σε λήθαργο ο Χορός παρακινούσε τον Νεοπτόλεμο να τον εγκαταλείψει για ακόμα μια φορά στο νησί της Λήμνου. Ο Νεοπτόλεμος αδυνατεί να επωμιστεί το βάρος μιας τέτοιας πράξης. Συμπονά τον ήρωα και του προτείνει να δεχτεί τη βοήθεια των αντρών του στ.882 κεξ. Ο Φιλοκτήτης όμως εμπιστεύεται μόνο τον ίδιο και αρνείται οποιαδήποτε άλλη συνδρομή. Η αμηχανία του Νεοπτόλεμου είναι ολοφάνερη, στ. 897: «*οὐκ οἶδ' ὅποι χρῆ τάπορον τρέπειν ἔπος*». Ταλαντεύεται και δοκιμάζεται ο ηθικός και συναισθηματικός του κόσμος, καθώς η επιχείρηση που έχει αναλάβει δεν συμβαδίζει προς τις αρχές και τις αξίες του. Ο ήρωας βρίσκεται πολύ κοντά στο να αποκαλύψει όλη την αλήθεια στον Φιλοκτήτη, καθώς τα βήματα και οι κακουχίες του δεύτερου συνεπικουρούν προς την αποκάλυψη αυτή και κατά συνέπεια τη διακοπή του δόλου που είχε σχεδιαστεί εναντίον του.

Στους στ. 902 κεξ. ξεδιπλώνεται όλη η τραγικότητα του Νεοπτόλεμου. Γιατί ο έφηβος υπό την επιρροή του Οδυσσέα εγκατέλειψε τη «φύση» του – τον αληθινό εαυτό του – και έχει κάνει ως αυτή τη στιγμή πράγματα ανεπίτρεπτα· πρώτο απέκρυψε όσα δεν έπρεπε, και δεύτερο είπε πράγματα ψευδή και «*αἴσχιστ' ἐπῶν*» (στ.909) σ' έναν εξαθλιωμένο οικογενειακό φίλο. Τώρα όμως η υπόθεση δεν παίρνει άλλη αναβολή· ο Νεοπτόλεμος είναι αναγκασμένος να διαλέξει υπεύθυνα και οριστικά ανάμεσα στον Οδυσσέα και στον Φιλοκτήτη – και να αποφασίσει μεταξύ της εκτροπής από τη «φύση» του και της επιστροφής στον εαυτό του. Ο ανθρωπισμός της ευγενικής του φύσης νικά τελικά την αμείλικτη πολιτική σκοπιμότητα και ο

---

¹⁴⁰ Lesky (1997) 404- 5

Νεοπτόλεμος θ' αποκαλύψει σε λίγο την απάτη¹⁴¹. Ο Νεοπτόλεμος είχε αποδεχτεί στον Πρόλογο τις απόψεις και τα επιχειρήματα του Οδυσσέα, αλλά δεν είχε γνωρίσει ακόμα τον Φιλοκτήτη. Η παρουσία του ήρωα, η συνειδητοποίηση των δεινών του, προκάλεσε την αντίδραση του Νεοπτόλεμου και του προκάλεσε την επιθυμία να αποκαλύψει όλη την αλήθεια.

Ο Φιλοκτήτης δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί την ουσία των λόγων του Νεοπτόλεμου στον μεταξύ τους διάλογο (στ.895 – 914). Θεωρεί ότι ο Νεοπτόλεμος τον πρόδωσε και ετοιμάζεται να φύγει δίχως αυτόν. Και τότε ο Νεοπτόλεμος πετά το προσωπίο της υποκρισίας. Σε μια στιχομυθία, που διεξάγεται κυρίως με δίστιχα αλλά χαλαρώνει και σε αντιλαβές, του φανερώνει όλη την αλήθεια. Ο ποιητής δεν έχει παρουσιάσει τον δρόμο που έχει διανύσει ο Νεοπτόλεμος στην ψυχική του δοκιμασία βήμα προς βήμα· η έκφραση όμως «*εδώ και ώρα*» (*πάλαι*) (στ. 913) γίνεται το κλειδί της σκηνής και η σημασία της καθώς λειτουργεί αναδρομικά, μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την κλιμάκωση της εσωτερικής αντίστασης του νέου στις ενέργειές του¹⁴².

Ακολούθως, ύστερα ο νεαρός γιος του Αχιλλέα του αποκαλύπτει όλη την αλήθεια:

*«οὔδέν σε κρύψω· δεῖ γὰρ ἐς Τροίαν σε πλεῖν
πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τὸν Ἄτρειδῶν στόλον».* (στ.914 – 5).

Ο Φιλοκτήτης ζητά διευκρινήσεις και ο Νεοπτόλεμος καταβάλλει προσπάθεια να συγκρατήσει τον ταλαιπωρημένο ήρωα και του υπόσχεται απαλλαγή από τα δεινά και δόξα από την εκπόρθηση της Τροίας (στ.919—920). Ο Φιλοκτήτης όπως είναι αναμενόμενο ζητά πίσω τα θεϊκά όπλα αποκαλώντας τον τώρα πλέον «ξένο»:

*«τί μ', ὦ ξένε,
δέδρακας; ἀπόδος ὡς τάχος τὰ τόξα μοι»* (στ. 923 – 4).

Ο Νεοπτόλεμος αρνείται επικαλούμενος το δίκαιο και το συμφέρον, εξετάζοντάς το όχι από τη σοφιστική πλευρά ότι δηλαδή δικαιοσύνη είναι το συμφέρον του άρχοντος, αλλά αναφερόμενος στο καθήκον του ως κατωτέρου και στο προσωπικό

¹⁴¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 268

¹⁴² Lesky (1997) 405

του συμφέρον μιας και πρόκειται να κατακτήσει την Τροία¹⁴³. Η αντίδραση του Φιλοκτήτη είναι εξαιρετικά έντονη :

*«ὦ πῦρ σὺ καὶ πᾶν δεῖμα καὶ πανουργίας
δεινῆς τέχνημ' ἔχθιστον, οἷά μ' εἰργάσω,
οἷ' ἠπάτηκας· οὐδ' ἐπαισχύνη μ' ὄρων
τὸν προστρόπαιον, τὸν ἰκέτην, ὦ σχέτλιε;
Ἀπεστέρηκας τὸν βίον τὰ τόζ' ἑλών»* (στ. 927 – 931).

Και αμέσως μετά καταφεύγει στην ικεσία: «ἀπόδος, ἰκνοῦμαί σ', ἀπόδος, ἰκετεύω, τέκνον» (στ. 932). Ο ήρωας χρησιμοποιεί όλα τα μέσα για να πείσει τον Νεοπτόλεμο να του επιστρέψει τα τόξα. Η οργή εναλλάσσεται με την ικεσία και έτσι αποδίδεται αριστοτεχνικά η συναισθηματική κατάσταση του. Η αντίδραση του Φιλοκτήτη δίνεται σε μια ρήση υπέρμετρης αποκαρδίωσης, πικρίας και απόγνωσης.

Εδώ βρίσκει τη συγκλονιστικότερη έκφρασή της η (οικεία για τον Σοφοκλή) εγκάρδια σύνδεση του πάσχοντος ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον του. Ο ήρωας, προδομένος από τους ανθρώπους και έρημος, στέλνει τον πόνο του στα λιμάνια και στα ακρωτήρια, στα αγρίμια των βουνών και στους απόκρημνους βράχους (στ. 936κεξ).¹⁴⁴ Ο Νεοπτόλεμος τον είχε προδώσει, είχε παραβεί τον όρκο που είχε δώσει, όταν του έδωσε το δεξί του χέρι. Ο ήρωας παρακαλεί για την επιστροφή των τόξων (στ. 950), έχοντας μια ελπίδα στο μυαλό του ότι ο Νεοπτόλεμος δεν είναι αυτή τη στιγμή ο εαυτός του και ότι σύντομα θα ξαναβρεί τον προηγούμενο εαυτό του.

Ο νεαρός ήρωας όμως δεν αντιδρά, δεν μιλά, και ο Φιλοκτήτης εκλαμβάνει τη στάση του ως άρνηση. Έτσι το μέλλον του διαγράφεται ζοφερό, καθώς προβλέπει ότι θα γίνει ο ίδιος τροφή για τα ζώα. Ο Φιλοκτήτης καταλήγει σε κατάρα την οποία όμως αμέσως αναιρεί, με την ελπίδα μεταστροφής του Νεοπτόλεμου και έπειτα πάλι την προφέρει με επιφύλαξη, σε περίπτωση δηλαδή που εκείνος δεν άλλαζε γνώμη (στ. 961 – 2). Στον ψυχικό κόσμο του Φιλοκτήτη που μοιάζει με ηφαίστειο καθρεφτίζεται η συμπεριφορά του Νεοπτόλεμου· ο αναισχυντος απατεώνας ενός δύσμοιρου φίλου και ικέτη, ο δόλιος κλέφτης του ιερού του όπλου, ο επίορκος, ο ανάξιος γιος ενός γενναίου πατέρα. Σε αυτόν τον φοβερό καθρέφτη ο Νεοπτόλεμος δεν βλέπει μόνο την

---

¹⁴³ Webster (1985) 193

¹⁴⁴ Lesky (1997) 405

αμαυρή εικόνα της πράξης του, αλλά και το «κατά συνειρμόν» παραβαλλόμενο προς αυτή φωτεινό είδωλο της αληθινής φύσης του. Αυτό θα οδηγήσει τον έφηβο στο «γνώθι σαυτόν», και κατ' ακολουθία στην αυτογνωσία του, στη συγκλονιστική μεταστροφή του¹⁴⁵.

Ο Νεοπτόλεμος ύστερα από μια πρόσκαιρη παρέκκλιση από τη φύση του, επανήλθε πια στον εαυτό του, ξαναβρήκε την ηθική του υπόσταση, τον ανθρωπισμό του και νιώθει βαθύτατη συμπόνια για τον δύσμοιρο Φιλοκτήτη. Προφανώς στο άκουσμα της λέξης «οίκτος» (στ.965) ήταν πολύ ευαίσθητο το αθηναϊκό κοινό, που παρακολουθούσε την παράσταση. Στην Αθήνα υπήρχε μάλιστα και βωμός (π.β Πaus. I. 17.1) αφιερωμένος στον Έλεο και οι Αθηναίοι πολλές φορές προσέφεραν τη συμπάθειά τους στους κατατρεγμένους και δυστυχισμένους.¹⁴⁶ Και η επανάληψη του «πάλαι» επιβεβαιώνει την ψυχική δοκιμασία του ήρωα, καθώς μάχεται μέσα του να φέρει σε πέρας μια αποστολή η οποία αντιβαίνει στις ηθικές αξίες του.

Ο Φιλοκτήτης ζητά να τον σπλαχνιστεί και θέτει ως επιχείρημα την υστεροφημία του ήρωα (στ. 967 – 8). Είναι βέβαιος για τον χαρακτήρα και το ήθος του Νεοπτόλεμου και πιστεύει πως όλη αυτή η πλεκτάνη δεν είναι ιδέα του ίδιου αλλά κάποιος άλλος την είχε σχεδιάσει «οὐκ εἶ κακὸς σύ, πρὸς κακῶν δ' ἀνδρῶν μαθῶν / ἔοικας ἤκειν αἰσχρά.» Ο εμπνευστής αυτού του σχεδίου βρισκόταν ήδη πολύ κοντά και διαθέσιμος να επέμβει. Φαίνεται ότι ο Νεοπτόλεμος ήταν έτοιμος να παραδώσει το τόξο στον Φιλοκτήτη, όταν παρεμβαίνει ο Οδυσσεάς στο μέσον του στίχου (αντιλαβή)¹⁴⁷.

Θα ήταν ευκολότερο εάν ο Οδυσσεάς εμφανιζόταν από τη σπηλιά, αλλά ο Φιλοκτήτης ο Νεοπτόλεμος και ο Χορός είναι τόσο βαθιά απορροφημένοι, ώστε ο Οδυσσεάς μπορεί να εμφανιστεί στην πάροδο απαρατήρητος. Δεν είναι πιθανό να είχε κρυφτεί, όπως υποστήριξε ο Jebb: ο Σοφοκλής θα μας το είχε πει, αν ο Οδυσσεάς είχε φτάσει νωρίτερα¹⁴⁸. Πιθανότατα ο Φιλοκτήτης είχε γυρισμένη την πλάτη προς τον Οδυσσεά επειδή αναγνωρίζει πρώτα τη φωνή του:

«οἴμοι, τίς ἀνήρ; ἄρ' Ὀδυσσέως κλύω»; (στ. 976).

¹⁴⁵Μαρκαντωνάτος (1990) 270

¹⁴⁶Μαρκαντωνάτος (1990) 271

¹⁴⁷Taplin (1971) 27.

¹⁴⁸Webster (1985) 196

Ο Φιλοκτήτης στέκεται ξαφνικά αντιμέτωπος με τον άνθρωπο που μισούσε ως θανάσιμο εχθρό του. Ο έντονος διάλογος αντιπαραθέτει σκληρότητα στη σκληρότητα. Ο Οδυσσεάς αναφέρει στον Φιλοκτήτη ότι πρέπει οπωσδήποτε να έρθει μαζί του στην Τροία και επαναλαμβάνει ό,τι είχε πει ο Έμπορος σαν να ήταν δικά του λόγια (στ. 618): αν δεν γίνεται αλλιώς, θα τον οδηγήσει εκεί με τη βία. Εξάλλου, ο Οδυσσεάς εμφορείται από την πίστη ότι εκπληρώνει μια αποστολή μοιραία για έναν άνθρωπο τον οποίο συγκαταλέγει στους αρίστους του στρατού (στ.997). Δεν έχουμε δικαίωμα να σκεφτούμε την πιθανότητα υποκρισίας, όταν ο Οδυσσεάς, ονομάζοντας τρεις φορές τον Δία, βεβαιώνει ότι εκείνος του ανέθεσε την αποστολή (στ. 989 κ.). Ο Φιλοκτήτης όμως απειλεί ότι προτιμά να γκρεμιστεί από τους βράχους παρά να υποχωρήσει:

«κρᾶτ' ἐμὸν τόδ' αὐτίκα/πέτρα πέτρας ἄνωθεν αἰμάζω πεσών» (στ. 1001-2)

και, όταν ο Οδυσσεάς δίνει εντολή να τον συγκρατήσουν βίαια ξεσπά σε άγριες λαιδορίες. Εδώ ακούγεται για τον Νεοπτόλεμο μια φράση που δείχνει καθαρά πως άλλαξαν οι σχέσεις στην πορεία του έργου. *«Η φύση του τον δένει μαζί μου, όχι μαζί σου!»* λέει ο Φιλοκτήτης (στ. 1009) για τον νέο που ήρθε μαζί με τον Οδυσσεά. Στους εχθρούς του καταλογίζει περισσότερα απ' όσα μπορεί να γνωρίζει (στ. 1018): οι Ατρείδες και ο Οδυσσεάς ρίχνουν ο ένας στον άλλον την ευθύνη της εγκατάλειψής του. Ο Οδυσσεάς υπερασπίζεται με λίγα λόγια τον εαυτό του, και κατόπιν ακολουθεί άλλη μέθοδο. Το τόξο το έχει αυτή τη στιγμή στα χέρια του ο Νεοπτόλεμος· σίγουρα θα μπορούσε να το χειριστεί ένας σκοπευτής όπως ο Τεύκρος ή ίσως και ο ίδιος:

«οὐδὲ σοῦ προσχρήζομεν

τά γ' ὄπλ' ἔχοντες ταῦτ', ἐπεὶ πάρεστι μὲν

Τεῦκρος παρ' ἡμῖν, τήνδ' ἐπιστήμην ἔχων,

ἐγὼ θ', ὄς οἶμαι σοῦ κάκιον οὐδὲν ἂν

τούτων κρατύνειν, μηδ' ἐπιθύνειν χερί» (στ. 1055-9).

Αυτός ο ισχυρογνώμων ας μείνει εκεί που βρίσκεται! Ωστόσο ποιητής δεν δίνει καθαρή απάντηση σε μια ερώτηση: αν ο Οδυσσεάς σοβαρολογεί με αυτή την απειλή ή εάν υπολογίζει ότι, φεύγοντας με τον Νεοπτόλεμο, θα κάμψει την αντίσταση του

αντιπάλου του. Η προκλητική αναφορά σε άλλους ήρωες που θα μπορούσαν να χειριστούν το τόξο του Ηρακλή ίσως μας προσανατολίζει προς τη δεύτερη εκδοχή¹⁴⁹.

Ο Οδυσσέας φαίνεται αποφασισμένος να φύγει και να πραγματοποιήσει τα απειλές του. Προτιμά να μην απαντήσει στον Φιλοκτήτη παρόλο που είναι ασυνήθιστο στους αγώνες λόγου να μην υπάρχει απάντηση από το πρόσωπο που δέχεται τις κατηγορίες. Μερικοί μελετητές θεωρούν, ότι ο Οδυσσέας σε καμία περίπτωση δεν εννοούσε όσα έλεγε και ότι πρόκειται για σχέδιο που δεν είχε σκοπό να πραγματοποιήσει¹⁵⁰. Προς στιγμή η επιχειρηματολογία του Οδυσσέα κλονίζει τον Φιλοκτήτη. Το δίλημμα στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι γι' αυτόν δραματικό· τι να κάνει; Πώς να ενεργήσει; Να συγκατατεθεί να τους ακολουθήσει στην Τροία προβαίνοντας σε ριζική αναθεώρηση της στάσης του έναντι των εχθρών του ή να μείνει στον τόπο εξορίας του άοπλος και ανήμπορος, καταδικασμένος σε βέβαιο θάνατο; Όλα τα βλέμματα στρέφονται στον Νεοπτόλεμο. Τόση ώρα στέκεται σιωπηλός και παρακολουθεί τον δραματικό διάλογο ανάμεσα στον Οδυσσέα και στον Νεοπτόλεμο. Λύνοντας τη σιωπή του προτείνει μια μέση λύση· μια μικρή αναβολή στην άμεση αναχώρηση που διέταξε ο Οδυσσέας. Έτσι ελπίζει ότι ο Φιλοκτήτης θα σταθμίσει ηρεμότερα τα πράγματα και θα πάρει τη σωστή απόφαση. Η αναβολή αυτή έχει κι άλλο σκοπό. Να παραμείνουν οι ναύτες του Χορού λίγο ακόμα με τον Φιλοκτήτη και ν' ανταλλάξουν μαζί του τον λυρικό διάλογο του δεύτερου κομμού¹⁵¹.

Η απέραντη δυστυχία του Φιλοκτήτη, το μίσος του εναντίον των Ελλήνων και η επιθυμία του να αυτοκτονήσει αποτελούν τα βασικά στοιχεία που θέτει ο ήρωας στον Χορό, ο οποίος τον συμβουλεύει και παίρνοντας αφορμή από την νύξη του Νεοπτόλεμου (στ. 1079) προσπαθεί να τον κάνει πιο λογικό. Έτσι ακολουθεί ο κομμός, παρά το γεγονός ότι όλοι οι αναλυτές δεν δέχονται αυτόν τον χωρισμό των επεισοδίων και θεωρούν ότι από τον στίχο 865 και έως το τέλος υπάρχει ένα και μόνο επεισόδιο και σε κάποιο σημείο παρεμβάλλεται ο Χορός¹⁵².

Ο κομμός συνίσταται από δύο ζεύγη στροφών και αντιστροφών, κατά το μεγαλύτερο μέρος αίολο – χοριαμβικών με παρεμβολές δακτύλων και ιάμβων, και από μια μεγάλη επωδό με «ιαμβικούς, ιωνικούς, αιολο – χοριαμβικούς στίχους μέχρι τον στίχο 1195, κατόπιν μια κλιμάκωση του πάθους σε ανοιχτούς δακτύλους, που

---

¹⁴⁹ Lesky (1997) 406

¹⁵⁰ Hinds (1967) 177.

¹⁵¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 276

¹⁵² Taplin (1971) 40-1

φθίνει προς την απελπισία, καθώς επανέρχονται οι ιαμβικοί και αιολο – χοριαμβικοί στίχοι» (Dale, *LM* 41 σημ.2)¹⁵³. Ο δεύτερος κομμός έχει θέση του τρίτου στάσιμου. Το μετρικό του σχήμα έχει ως εξής: 1^η στροφή (1081 – 1101)= 1^η αντιστροφή (1102 – 1122), 2^η στροφή (1123 – 1145)= 2^η αντιστροφή (1146 – 1168). Από τον στίχο 1169 κεξ. έχουμε ανομοιόστροφα – δεν υπάρχει δηλαδή καμιά στροφική αντιστοιχία¹⁵⁴.

Ο Φιλοκτήτης είναι βαριά πληγωμένος. Αισθάνεται ότι όλα τα όνειρά του για επιστροφή στην πατρίδα γκρεμίζονται καθώς έχει εξαπατηθεί για ακόμα μια φορά από τους Αχαιούς. Το μέλλον του φαντάζει δυσοίωνο και φρικτό (στ. 1081 κεξ.) και καταριέται τον Οδυσσέα για τις δυστυχίες του (στ.1112 κεξ.). Ο Χορός τον παρακολουθεί αλλά θεωρεί τον ίδιο υπεύθυνο για τις συμφορές του, αφού αρνείται την προσφορά των Αχαιών και αποδίδει τα πάντα στη θεία βούληση (στ.1116 κεξ.). Ο Φιλοκτήτης επιμένει με πάθος στην απόφασή του και αρνείται να μεταβεί στην Τροία για να προσφέρει οποιαδήποτε βοήθεια στους Αργείους. Μάλιστα, αναφέρει ότι προτιμά τον θάνατο (στ. 1205 κεξ.) παρά αυτή την άθλια ζωή. Έτσι ο ήρωας πλημμυρισμένος από αρνητικά συναισθήματα μπαίνει μέσα στη σπηλιά του.

Δημιουργώντας έντονη αντίθεση με το προηγούμενο μέρος η επόμενη σκηνή της Εξόδου (στ. 1218 – 1471) φέρνει τη λύτρωση. Ο Χορός έχει πλέον κουραστεί να ασχολείται με το πείσμα του Φιλοκτήτη. Ο κορυφαίος σκέφτεται ότι θα μπορούσαν πια να πάρουν τον δρόμο για το καράβι, όταν ξαφνικά εμφανίζεται ο Οδυσσέας με τον Νεοπτόλεμο. Με τρόπο, ο οποίος συνηθίζεται πολύ αργότερα στην κωμωδία, ο Σοφοκλής εισάγει τα δύο πρόσωπα να συνεχίζουν έναν ζωνρό διάλογο σε στιχομυθία. Ο Οδυσσέας ακολουθεί τον νέο, που με ανεξήγητη για εκείνον σπουδή κατευθύνεται προς τη σπηλιά του Φιλοκτήτη. Τώρα όμως του ομιλεί ένας Νεοπτόλεμος που έχει απαλλαγεί ολότελα από την επιρροή του και έχει ξαναβρεί τον εαυτό του¹⁵⁵. Οι θεατές θα μάθουν τώρα ότι η μεταμέλεια του Νεοπτόλεμου είναι ολοκληρωμένη.

Υπακούοντας ο Νεοπτόλεμος στους αρχηγούς των Ελλήνων και ιδιαίτερα στον Οδυσσέα διέπραξε ανόσιο έργο (στ. 1228)· γι' αυτό είναι αποφασισμένος να επιστρέψει το τόξο (στ. 1230, 1232), αφού δεν έχει δικαίωμα πάνω σ' αυτό (στ. 1234) και ελπίζει ότι με αυτό τον τρόπο θα επανορθώσει. Έτσι, ανακοινώνει στον Οδυσσέα

¹⁵³ Webster (1985) 205

¹⁵⁴ Μαρκαντωνάτος (1990) 276

¹⁵⁵ Lesky (1997) 408

ότι σκοπεύει να επιστρέψει το τόξο και αντιστέκεται στη λυσσώδη αντίσταση του μεγαλύτερου. Ο Νεοπτόλεμος αναφέρεται στο «δίκαιον» που γι' αυτόν σημαίνει την επιστροφή των τόξων στον Φιλοκτήτη. Για τον Οδυσσέα όμως δίκαιο είναι η εκτέλεση των εντολών του από τον Νεοπτόλεμο, αντίληψη που πλησιάζει τον ορισμό της δικαιοσύνης από τον Θρασύμαχο ως το συμφέρον του άρχοντος¹⁵⁶.

Η στιχομυθία αυτή μεταξύ Οδυσσέα και Νεοπτόλεμου αποτελεί την «αντιλογική αποκορύφωση» της δραματικής τους σύγκρουσης, για την οποία προφανώς τώρα ο Νεοπτόλεμος είναι πάνοπλος ηθικά και υλικά. Πρώτο λοιπόν, επειδή ο γιος του Αχιλλέα έχει ξαναβρεί τον αληθινό εαυτό του και δεύτερο, γιατί κρατεί στα χέρια του το θαυματουργό τόξο του Ηρακλή. Οι θεατές παρακολουθούν με «κομμένη την ανάσα» τη συνέχιση της στιχομυθίας αυτής. Παρόλο που ο Οδυσσέας απειλεί τον Νεοπτόλεμο ότι θα τον εκθέσει μπροστά σε όλο το στράτευμα (στ. 1250), ο νεαρός ήρωας δεν δειλιάζει και αψηφά τις συμβουλές του. Καλεί τον Φιλοκτήτη να βγει έξω από τη σπηλιά και είναι αμετάκλητα αποφασισμένος να αποκαταστήσει την αδικία που είχε διαπράξει στον δύσμοιρο ήρωα: έτσι, η ηθική και ο ανθρωπισμός έχουν θριαμβεύσει απέναντι στην αμείλικτη πολιτική αναγκαιότητα, η γενναιοφροσύνη και η δικαιοσύνη εξουθένωσαν την πανουργία, την απάτη και τη δολιότητα¹⁵⁷. Δεν έχουμε κανένα στοιχείο στη διάθεσή μας ώστε να αμφισβητούμε τα ειλικρινή και ανώτερα συναισθήματα του Νεοπτόλεμου. Η άποψη ότι η συμπεριφορά αυτή εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο σχέδιο και αποτελεί έμπνευση του Νεοπτόλεμου για να παγιδεύσει τον ήρωα¹⁵⁸ δεν βρίσκει σημεία αναφοράς στο κείμενο. Ο Νεοπτόλεμος παραδίδει τα τόξα στον κάτοχό τους δεν μπορεί να κατηγορηθεί ότι κινείται βάσει σχεδίου για να εξυπηρετήσει είτε τις δικές του φιλοδοξίες είτε το συμφέρον του στρατού των Αργείων.

Ο Νεοπτόλεμος πιστός στις αρχές και τις αξίες του επιστρέφει τα θειικά τόξα στον Φιλοκτήτη (στ.1286). Ο Οδυσσέας εμφανίζεται για μια ακόμα φορά (στ. 1293) προσπαθώντας να τον αποτρέψει αλλά ο νεαρός γιος του Αχιλλέα ήταν αποφασισμένος να ακολουθήσει τη συνείδησή του. Το μίσος του Φιλοκτήτη εναντίον του Οδυσσέα οπλίζει το χέρι του (στ. 1299), αλλά ο Νεοπτόλεμος προλαβαίνει και αποτρέπει τον ήρωα από την αποτρόπαια πράξη του φόνου του Οδυσσέα (στ. 1300-4). Με την κίνηση αυτή αποδεικνύεται η αλλαγή στη στάση του Νεοπτόλεμου και η

---

¹⁵⁶ Webster (1985) 219

¹⁵⁷ Μαρκαντωνάτος (1990) 283-4

¹⁵⁸ Calder (1971) 153-174.

ωριμότητα που είχε πλέον αποκτήσει. Ο Νεοπτόλεμος διατυπώνει τις απόψεις του: δεν δικαιολογείται να σκοτώνει κανείς έναν εχθρό, εάν εκείνος είναι άοπλος (Ο Οδυσσέας έχει μόνο ένα ξίφος απέναντι στα θανατηφόρα τόξα του Φιλοκτήτη). Ο Οδυσσέας πλησιάζει αυτή την ιδέα στον Αΐ.(στ.1332—5), όταν λέει στον Αγαμέμνονα να επιτρέψει την ταφή του Αίαντα: «μηδ' ἢ βία σε μηδαμῶς νικησάτω τοσόνδε μισεῖν, ὅσπερ τήν δίκην πατεῖν». Ο Πίνδαρος στον Πυθ. 9. 95-6:

«κεῖνος αἰνεῖν καί τόν ἐχθρόν παντί θυμῷ σύν τε ρίκα καλά ῥέζοντ' ἔννεπεν»: «έλεγε και τον εχθρό ακόμη να επαινούμε, αν οι πράξεις του είναι δίκαιες».

Η ηθική αυτή θέση προσεγγίζει τη Σωκρατική άποψη ότι ο δίκαιος άνθρωπος δεν πρέπει να βλάπτει κανένα¹⁵⁹. Με αυτόν τον τρόπο, ο Οδυσσέας φεύγει ταπεινωμένος και ηττημένος καθώς το περιβόητο σχέδιό του έχει πια ναυαγήσει ολοκληρωτικά. Η στάση του στους στίχους αυτούς (1293 κεξ). θυμίζουν κωμικό ήρωα¹⁶⁰. Η εσπευσμένη απομάκρυνση του Οδυσσέα από τη σκηνή ίσως χρησιμεύει στον ποιητή για να απελευθερωθεί ο υποκριτής που θα χρειαστεί στους επόμενους στίχους για τον ρόλο του Ηρακλή (στ. 1408)¹⁶¹.

Ο Νεοπτόλεμος πλέον έχει συμφιλιωθεί με τον μοναχικό ήρωα, έχει ξανακερδίσει τη φιλία του. Και είναι ευεξήγητο ότι, σε μια ύστατη προσπάθεια, τρέφει τώρα κάποια ελπίδα ότι θα μπορέσει να μεταπείσει τον Φιλοκτήτη με μια σοβαρή και καλοπροαίρετη επιχειρηματολογία. Εκφωνεί στην κυριολεξία έναν *λόγον προτρεπτικόν* (στ. 1314-1347) , αριστούργημα μεγαλόπνοης αλλά καθόλου φλύαρης ρητορείας, όπου διατυπώνει φιλικά τη μομφή του και προσπαθεί να δελεάσει με την υπόσχεση της θεραπείας και της δόξας. Εδώ πρέπει να παραδεχτούμε ότι για τον χρησμό του Έλενου ο Νεοπτόλεμος ξέρει πολύ περισσότερα απ' όσα μπορούσαμε να υποθέσουμε μετά την προλογική σκηνή. Ο Σοφοκλής θα μπορούσε να είναι βέβαιος ότι κανένας από το κοινό του δεν αντιλήφθηκε αυτή την αντίφαση¹⁶². Για τον Νεοπτόλεμο η άρνηση του Φιλοκτήτη να πάει στην Τροία συνεπάγεται τρία σφάλματα: α) δείχνει ασέβεια προς τη θέληση των θεών, όπως έχει εκφραστεί με τον χρησμό, β) αποστερεί τον εαυτό του από τη θεραπεία του και γ) απεμπολεί το

¹⁵⁹ Webster(1985) 222

¹⁶⁰ Kirkwood (1994) 430

¹⁶¹ Χουρμουζιάδης (1984) 184

¹⁶² Lesky (1997) 408

υπέρτατο «κλέος» που του προσφέρει η θεία βούληση: να γίνει ο πορθητής της Τροίας.

Ο Φιλοκτήτης προς στιγμή κλονίζεται από την επιχειρηματολογία του Νεοπτόλεμου να μεταβούν στην Τροία. «*Οἴμοι, τι δράσω;*» είναι το φραστικό προοίμιο του φοβερού του διλήμματος: να μείνει στη Λήμνο και να συνεχίσει την άθλια ζωή του ή να συμπλεύσει με τον γιό του Αχιλλέα για το Ίλιον; Το μόνο πράγμα που κάνει τον Φιλοκτήτη να αμφιταλαντευτεί για λίγο είναι οι τελευταίες φιλικές παραινέσεις του Νεοπτόλεμου. Το μίσος του για τους Ατρείδες, όπως φαίνεται, ουδόλως έχει μειωθεί από το επιχείρημα ότι και αυτοί υπήρξαν όργανα του πεπρωμένου. Αν ο Φιλοκτήτης συναινέσει να πάει στην Τροία, αναλογίζεται πως θα τολμήσει να παρουσιαστεί ύστερα στους ανθρώπους, αφού θα έχει δείξει τόση «αδυναμία χαρακτήρα» ώστε να συγχωρήσει τους πιο άσπονδους εχθρούς του, στ. 1354 κεξ. Ο Φιλοκτήτης δεν έχει παύσει να μνησικακεί για τα πρότερα δεινά, αλλά η τωρινή του απόφαση επηρεάζεται λιγότερο από τη μνησικακία του παρά από τον φόβο του για το μέλλον στ. 1358-1360¹⁶³. Με εξαιρετική δεξιότητα ο Σοφοκλής μετατρέπει για άλλη μια φορά τα ψέματα του Νεοπτόλεμου σε όπλα εναντίον του ίδιου του εαυτού του, καθώς ο Φιλοκτήτης αναφέρεται στην προσβολή αυτή που του είχαν κάνει οι Ατρείδες. Εξίσου άριστη γνώση της δραματικής τέχνης προδίδει η άρνηση του ποιητή να προχωρήσει σε μια περίπλοκη επανόρθωση της πλάνης¹⁶⁴.

Έτσι ναυαγεί και η τελευταία προσπάθεια να ευοδωθεί η αποστολή και σε μια εξαιρετικά σύντομη στιχομυθία σβήνει ολότελα και η τελευταία σπίθα αυτής της ελπίδας. Ο Νεοπτόλεμος βρίσκεται και πάλι σε αμηχανία (στ. 969, 974, 1393). Ενδείξεις κόπωσης και ταυτόχρονα απειλής εκφράζουν τα λόγια του νέου, που βρίσκεται τώρα σε πλεονεκτική θέση: το καλύτερο θα ήταν να πάψει να μιλεί και να εγκαταλείψει τον Φιλοκτήτη στη μοίρα του. Ο Φιλοκτήτης χρειάζεται να δώσει μόνο μια τελευταία ώθηση, χρειάζεται μόνο την υπόμνηση ότι ο Νεοπτόλεμος του υποσχέθηκε να τον οδηγήσει πίσω στην πατρίδα· μια υπόσχεση που με την πραγματοποίησή της θα μπορούσε επιτέλους να αποκαταστήσει στο ακέραιο την τιμή του. Ο Νεοπτόλεμος, όπως νωρίτερα είχε πετάξει ξαφνικά το προσωπίο, έτσι και τώρα αποκλείει κάθε άλλη σκέψη: αν αυτή είναι η γνώμη σου, ας φύγουμε! Με έξι τετράμετρα, που διακρίνονται σε αντιλαβές, το δράμα έχει κλείσει, στον βαθμό τουλάχιστον που αφορά τη σκληρότητα του πληγωμένου ήρωα και το υψηλό

¹⁶³ Μαρκαντωνάτος (1990) 286-7

¹⁶⁴ Lesky (1997) 409

φρόνημα του γιου του Αχιλλέα. Ο Φιλοκτήτης θα προστατεύσει με τα βέλη του τον Νεοπτόλεμο από την οργή των Ελλήνων στ. 1407. Ο δρόμος για το πλοίο είναι ο δρόμος του νόστου· ταυτόχρονα όμως είναι και η πορεία προς τη θυσία ενός νέου ανθρώπου, που εγκαταλείπει όλες τις προσδοκίες και όλες τις δεσμεύσεις του¹⁶⁵. Ο στόχος για την εκπόρθηση της Τροίας φαίνεται ότι χάνεται οριστικά από τον δραματικό ορίζοντα.

Το έργο ολοκληρώνεται ουσιαστικά εδώ, δεν μπορεί όμως να τελειώσει έτσι. Γιατί έστω κι αν ο τραγικός ποιητής έχει αρκετή ελευθερία απέναντι στη μυθική παράδοση και έχει τη δυνατότητα να τραβήξει δικούς του δρόμους, προπάντων στην ψυχική αιτιολόγηση των γεγονότων, ωστόσο δεν μπορεί να αλλάζει την πορεία τους στα σημεία που ανυπερθέτως ήταν σταθερά. Γιατί ο Φιλοκτήτης βρέθηκε κάποτε στην Τροία με το τόξο του και βοήθησε αποφασιστικά στην πτώση της. Γι' αυτό και τους δυο τους ανακάμπτει την πορεία προς το πλοίο η εμφάνιση του Ηρακλή. Το γεγονός ότι εκείνος που ανυψώθηκε στον Όλυμπο συντελεί με τα λόγια του στην απόδοση ενός τέλους στην αντίσταση του Φιλοκτήτη και οδηγεί τα πράγματα στην προκαθορισμένη κατεύθυνση, πιστοποιεί την ταύτιση του ρόλου του με αυτόν των «από μηχανής θεών» του Ευριπίδη. Ο Ηρακλής όμως διαφορετικά από εκείνους, είναι στενά δεμένος με την αρμογή του συνόλου. Ότι ο Φιλοκτήτης κουβαλά το τόξο του Ηρακλή από την εποχή της Οίτης, είναι ένα εξωτερικό στοιχείο· πιο ουσιώδες είναι ότι ο Ηρακλής δεν αναγκάζει με μια θεϊκή επιταγή το φίλο του να κάνει μεταβολή, αλλά με την υπόδειξη του δικού του δρόμου, που τον οδήγησε στην ανύψωση μέσα από μεγάλα βάσανα. Μέσα όμως από την προτροπή του Ηρακλή για θεοσέβεια ομιλεί ο ίδιος ο ποιητής, που διατήρησε την ευλαβική του πίστη και έμεινε ο ίδιος σε όλη του τη ζωή¹⁶⁶. Ο Ηρακλής και μόνο με την παρουσία του επιφέρει ηθική λύση. Πέρα από το δίκαιο και το ωφέλιμο, αναδεικνύει μία άλλη αξία, την ευσέβεια. Είναι προφανές ότι όταν το συμφέρον τίθεται πάνω από το δίκαιο αρχίζει η αμφιβολία για τους θεούς. Ξέρουμε ότι ο σοφιστής Πρωταγόρας διακήρυττε πως δεν ήξερε τίποτε για τους θεούς, ούτε αν υπάρχουν ή όχι, ούτε και ποιοι είναι. Και ο σοφιστής Θρασύμαχος υποστήριζε ότι, προφανώς, οι θεοί δεν ενδιαφέρονται για τις υποθέσεις των ανθρώπων, αφού οι άνθρωποι εφαρμόζουν τόσο λίγο τη δικαιοσύνη.

Είναι αντιληπτό ότι η ανησυχία αυτή διαπερνά τον *Φιλοκτήτη*. Πώς λοιπόν οι θεοί αφήνουν τον κόσμο να βαδίζει με τέτοιο τρόπο; Ο Φιλοκτήτης, όταν πληροφορείται

---

¹⁶⁵ Lesky (1997) 409-410

¹⁶⁶ Lesky (1988) 417

τον θάνατο των ηρώων, τους οποίους είχε γνωρίσει εκπλήσεται και αγανακτεί. Ισχυρίζεται ότι οι θεοί είναι κακοί αφού προστατεύουν τους κακούς:

*«ἔμελλ'· ἐπεὶ οὐδέν πω κακόν γ' ἀπόλετο,
ἀλλ' εὖ περιστέλλουσιν αὐτὰ δαίμονες,
καὶ πως τὰ μὲν πανοῦργα καὶ παλιντριβῆ
χαίρουσ' ἀναστρέφοντες ἐξ Ἄιδου, τὰ δὲ
δίκαια καὶ τὰ χρήστ' ἀποστέλλουσ' ἀεὶ.
ποῦ χρῆ τίθεσθαι ταῦτα, ποῦ δ' αἰνεῖν, ὅταν
τὰ θεῖ' ἐπαιῶν τοὺς θεοὺς εὖρω κακοῦς;»* (στ.446-52).

Αντίθετα, το συμπέρασμα από τις αποκαλύψεις του Ηρακλή, στο τέλος του έργου είναι ότι για τον Δία, τίποτα δεν είναι πάνω από την ευσέβεια:

*«ὡς τᾶλλα πάντα δεύτερ' ἠγεῖται πατήρ
Ζεὺς· οὐ γὰρ εὐσέβεια συνθνήσκει βροτοῖς·
κἂν ζῶσι κἂν θάνωσιν, οὐκ ἀπόλλυται¹⁶⁷».* (στ.1442-44)

Έτσι ο Σοφοκλής με την εισαγωγή του Ηρακλή (στ. 1409), προχωρεί σε μια νέα καινοτομία, καθώς ο ήρωας είναι το μόνο πρόσωπο στο οποίο μπορεί να δώσει προσοχή ο Φιλοκτήτης δεδομένου ότι υπάρχει μεταξύ τους η σχέση πατέρα – γιου. Μπροστά στο αδιέξοδο αναλαμβάνει δράση το θεϊκό στοιχείο. Ο Ηρακλής δεν είναι ένα τυχαίο πρόσωπο ήταν ήρωας και στο τέλος θεός. Δεν πρόκειται για έναν εξωτερικό θεό που τοποθετεί τα πρόσωπα πάλι στα σωστά μυθολογικά τους πλαίσια. Ο Ηρακλής έχει πολύ ειδική σχέση με τον Φιλοκτήτη και αυτό υπενθυμίζεται επανειλημμένως στους θεατές μέσα από το έργο. Το σημαντικότερο είναι ότι ο Φιλοκτήτης δεν προσβάλλεται με αυτή τη μεταστροφή δεν μειώνεται , δεν πειθαναγκάζεται και δεν υποχωρεί, διαφυλάσσει την προσωπικότητά του και το ακέραιο του χαρακτήρα του.

Η μόνη άλλη θεϊκή εμφάνιση, που διασώζεται σε έργα του Σοφοκλέους, είναι η Αθηνά στην αρχή του *Αίαντος*. Έχουμε λίγες μαρτυρίες για τη χρήση του «από μηχανής θεού» από τον Σοφοκλή, μολονότι οπωσδήποτε τον αξιοποίησε, για να

---

¹⁶⁷ Romilly (1997) 131

υπογραμμίζει το ηθικό δίδαγμα στον *Τηρέα* (fr.589 P). Εδώ ο Ηρακλής επαναφέρει την ιστορία στην επική της έκβαση, όπως π.χ ο Απόλλων στον *Ορέστη* του Ευριπίδη. Αυτή η διαφορά είναι θεμελιώδης: δεν υπάρχει ανθρώπινος λόγος για τον Ορέστη να ελευθερώσει την Ερμιόνη ή για τον Μενέλαο να τον δεχτεί ως γαμπρό του· ο Απόλλων τους το επιβάλλει. Αλλά ο Ηρακλής, του οποίου η ειδική σχέση με τον Φιλοκτήτη έχει κατ' επανάληψη τονιστεί σε όλο το έργο, είναι το μόνο πρόσωπο, που θα μπορούσε να πείσει τον Φιλοκτήτη. Εάν ένας χαρακτήρας όπως ο Φιλοκτήτης καταρρεύσει, η κατάρρευση είναι τόσο βίαιη, ώστε μπορεί να συνοδεύεται από ένα όραμα. Δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι ο Σοφοκλής το προσέγγισε με αυτό τον τρόπο, αλλά η πραγματικότητα κάνει την εμφάνιση του Ηρακλή ψυχολογικά αποδεκτή, ακριβώς όπως και η εμφάνιση της Αθηνάς στον Αχιλλέα στην *Ιλιάδα* Α 194 εξ., την οποία μπορεί να είχε στο μυαλό του ο Σοφοκλής. Οι απαγγελόμενοι ανάπαιστοι δίνουν στον Ηρακλή χρόνο να πάρει τη θέση του και στον Φιλοκτήτη και στον Νεοπτόλεμο χρόνο να επιστρέψουν και να τον ακούσουν. Οι ανάπαιστοι τελειώνουν, όπως γίνεται συχνά, με έναν παροιμιακό (στ. 1417)¹⁶⁸.

Ο Ηρακλής εμφανίζεται για να απευθύνει τον λόγο στον άνθρωπο στον οποίο κληροδότησε κάποτε, πάνω στην κορφή της Οίτης, το τόξο του. Με έναν λόγο σύντομο, αν συγκριθεί με τις «από μηχανής» θεοφάνειες του Ευριπίδη, προβάλλει στον Φιλοκτήτη το προσωπικό του βίωμα-πρότυπο: μέσα από αναρίθμητους μόχθους πήρε το δρόμο προς την αθανασία· δεν μπορεί να είναι διαφορετικός ο δρόμος και για τον άντρα εκείνο που του είναι γραμμένο να βρει γιατρεία και δόξα μπροστά στα τείχη της Τροίας· αυτός και ο Νεοπτόλεμος πρέπει να πολεμήσουν ενωμένοι ως *λέοντε συννόμω* (σαν δυο συντροφικά λιοντάρια). Με αυτά τα λόγια ο Ηρακλής επισφραγίζει μια φιλία που αναπτύσσεται μέσα στην εμπειρία της οδύνης. Η καταληκτήρια προτροπή για την αθάνατη και ακατανίκητη δύναμη της ευσέβειας στ.1443, αποδεικνύει περίτρανα ότι ο ημίθεος είναι δημιούργημα του Σοφοκλή και έτσι ο αξιόπιστος λόγος κάμπτεται την αλύγιστη σκληρότητα του ήρωα¹⁶⁹.

Σε μια ομάδα από αναπαίστους, από τους ωραιότερους της ελληνικής τραγωδίας, αποχαιρετά τους τόπους της οδύνης του. Στη γνώριμη τριάδα -- σπηλιά, Νύμφη, θάλασσα – προστίθεται το όρος με μια νέα πρόταση στ. 1459. Το τοπίο φαίνεται να έχει γίνει μαλακότερο όταν ο Φιλοκτήτης το αποχαιρετά αναφερόμενος στο *Έρμαϊον ὄρος* που ήταν ήδη γνωστό ως ένα βουνό της Λήμνου, αφού κάνει λόγο γι' αυτό και η

¹⁶⁸ Webster (1985) 230-1

¹⁶⁹ Lesky (1997) 410

Κλυταιμίστρα ως έναν από τους σταθμούς των πυρσών Αισχ. Αγ.283. Ο ήρωας αποχαιρετά τις κρήνες καθώς και το «*Λύκιον ποτόν*» για το οποίο ουδεμία αναφορά είχε γίνει πριν. Μεταγενέστερος μύθος διέσωσε την πληροφορία ότι ο Λύκειος Απόλλωνας είχε δώσει στον Φιλοκτήτη δύο πηγές εκ των οποίων, η μία έρρεε κρασί και η άλλη μέλι¹⁷⁰. Έτσι ο πονεμένος ήρωας αποχαιρετά το νησί και κατευθύνεται προς την Τροία. Η στάση του Φιλοκτήτη έναντι των Ελλήνων αρχηγών στο βάθος μπορεί να μην έχει διαφοροποιηθεί, έχει όμως αναμφισβήτητα αλλάξει η στάση του έναντι των θεών και έναντι του ανθρώπινου γένους¹⁷¹. Το έργο τελειώνει με την προσευχή του Χορού στις Νύμφες της θάλασσας, ώστε αυτές να εύχονται και να εξασφαλίσουν καλό κατευόδιο.

---

¹⁷⁰ Webster(1985) 235

¹⁷¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 292

Κεφάλαιο 4. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

4.1. Οι καινοτομίες του Σοφοκλή στον *Φιλοκτήτη*

Ο Σοφοκλής στο υλικό της μυθικής και λογοτεχνικής – θεατρικής παράδοσης του θέματος, επιφέρει 21 χρόνια μετά τη διδασκαλία του «*Φιλοκτήτη*» του Ευριπίδη, αξιόλογες τροποποιήσεις και προσθήκες, οι οποίες αποτελούν χαρακτηριστικά προσωπικά γνωρίσματα της ιστορικότητας της τραγωδίας του. Ειδικότερα, οι *φιλοκτήτιοι* νεωτερισμοί είναι οι εξής :

α) τρόπος-μέσο και τόπος τραυματισμού του Φιλοκτήτη. Το έπος παραδίδει την εκδοχή ότι ο Φιλοκτήτης πληγώθηκε από το δήγμα «*υδροῦ*», νεροφιδιού ενώ ο Σοφοκλής μιλά για έχιδνα η οποία προκάλεσε τα τρομερά προβλήματα στην υγεία του ήρωα.. Κατά τη μυθική παράδοση, το περιστατικό συνέβη ή στην Τένεδο ή στην Ίμβρο· κατά τον Σοφοκλή όμως ο τραυματισμός έλαβε χώρα στη μικρή νήσο Χρύση, κοντά στον βωμό της ομώνυμης νύμφης, τον οποίο οι Αχαιοί αναζητούσαν προκειμένου να τελέσουν θυσία. Ο Σοφοκλής δεν μνημονεύει ούτε το αίτιο της τελετουργίας αυτής, το οποίο από την παράδοση έλαβε και χρησιμοποίησε ο Ευριπίδης στον «*Φιλοκτήτη*» του, ούτε τον λόγο για τον οποίο ο Φιλοκτήτης γνώριζε τον χώρο του βωμού, όπου, αφού έφτασε πρώτος, δαγκώθηκε από το φίδι- φύλακά του. Κατά τον μύθο ο βωμός αυτός ήταν γνωστός στον ήρωα από την πρώτη εκστρατεία εναντίον της Τροίας στην οποία είχε συμμετάσχει με τον Ηρακλή (στ. 1439 κεξ.). Ο Σοφοκλής μιλά γενικά για το πάθημα του Φιλοκτήτη, χωρίς να διασαφηνίζει εάν στην προκειμένη περίπτωση υπάρχει «*άμαρτία*», τραγικό σφάλμα ή ενοχή του Φιλοκτήτη. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο ποιητής δεν αναφέρεται με λεπτομέρειες στο δάγκωμα του φιδιού, επειδή ακριβώς επιδιώκει το να δημιουργηθεί η εντύπωση πως σκοτεινές δυνάμεις της μοίρας προκαλούν την τύχη του ήρωα. Βέβαια, ο Σοφοκλής δεν εστιάζει σε λεπτομέρειες, παρατηρεί όμως, ότι η περίπτωση του Φιλοκτήτη εντάσσεται στον κύκλο εκείνο των ανθρώπινων παθημάτων, τα οποία

οφείλονται στη θεία επέμβαση. Έτσι, κατορθώνει να καταστήσει τον ήρωά του περισσότερο συμπαθή, από την έναρξη ήδη των παθημάτων του (στ. 177 κεξ., 192 κεξ., 1326 κεξ.)¹⁷².

β) Τα ανθρωπογεωγραφικά χαρακτηριστικά της Λήμνου. Το νησί στο οποίο οι Αχαιοί εγκατέλειψαν τον Φιλοκτήτη στην τραγωδία του Σοφοκλή παριστάνεται ακατοίκητο από την ανθρώπινη παρουσία, γεγονός που επιτείνει την τραγικότητα του εγκαταλελειμμένου ήρωα, καθώς για δέκα ολόκληρα χρόνια καταβάλλει κάθε είδους προσπάθεια για να επιβιώσει. Ο ποιητής τολμά να παρουσιάζει έρημο το νησί αυτό, το γνωστό από την εποχή του Ομήρου, σε αντίθεση με τους άλλους δύο τραγικούς ποιητές του 5^{ου} αιώνα. Ίσως βέβαια, όπως υποστηρίζει ο Jebb, αναφερόταν σε ένα μόνο τμήμα του νησιού¹⁷³. Δεν είμαστε φυσικά σε θέση να γνωρίζουμε τις αντιδράσεις και τα σχόλια των αρχαίων Αθηναίων μπροστά στην εικόνα της έρημης και μη κατοικημένης Λήμνου, αλλά μπορούμε να συνειδητοποιήσουμε τις τεράστιες δυσκολίες που αντιμετώπισε ο ήρωας αβοήθητος, όπως άλλωστε τις περιγράφει και ο ίδιος στους στίχους 254 – 316 στο Α επεισόδιο.

γ) Η αρχηγία του Φιλοκτήτη. Ενώ το έπος παρουσιάζει τον Φιλοκτήτη αρχηγό των Μαγνήτων (Ιλ. ΙΙ. 716 κεξ.), ο Σοφοκλής τον θέλει άρχοντα της Μαλίδος και της Οίτης, προκειμένου να συνδέσει καλύτερα το όνομα του ήρωα με τον Ηρακλή και με την παρακαταθήκη των όπλων του. Ευκολότερα επίσης εμφανίζει τον Ηρακλή ως από μηχανής θεό, ο οποίος έχει τη δύναμη να αλλάξει τη γνώμη του Φιλοκτήτη, ώστε να ακολουθήσει την αποστολή στην Τροία, προοπτική την οποία με τόσο πείσμα ο ήρωας αρνιόταν, εξαιτίας του μίσους του προς τους Αχαιούς, που είχε προκαλέσει η ανάληψη συμπεριφορά τους.

δ) Ο Χρησμός του Έλενου. Ο Σοφοκλής τροποποιεί τον χρησμό του Έλενου, σύμφωνα με τον οποίο ο Νεοπτόλεμος από τη Σκύρο έπρεπε να μεταβεί παράλληλα με τον Φιλοκτήτη στην Τροία. Σύμφωνα με τη μυθική παράδοση, τη μεταγωγή του Νεοπτόλεμου την είχε αναλάβει ο Οδυσσέας, ενώ του Φιλοκτήτη ο Διομήδης. Ο ποιητής θέλει τον Νεοπτόλεμο να βρίσκεται ήδη στην Τροία, να συμμετέχει στο σχέδιο απαγωγής του και να συνεργάζεται με τον Οδυσσέα, καθώς για την άλωση της

---

¹⁷² Βουρβέρης (1963) 25

¹⁷³ Jebb (1989) 6

Τροίας ήταν απαραίτητη η παρουσία τόσο του Φιλοκτήτη όσο και του Νεοπτόλεμου¹⁷⁴.

ε) Η εισαγωγή του Νεοπτόλεμου. Η αντίθεση του χαρακτήρα του με τον Οδυσσέα. Ο ποιητής προκειμένου να αποσοβήσει τον κίνδυνο του Οδυσσέα κατά τη συνάντησή του με τον Φιλοκτήτη, αξιοποιεί ένα νέο πρόσωπο, τον Νεοπτόλεμο, ως συνεργάτη του πρώτου για την απαγωγή του δεύτερου. Ο Σοφοκλής παρουσιάζει ή σκιαγραφεί τη μορφή του Νεοπτόλεμου ως αγνό έφηβο που διατάχτηκε από τους Ατρείδες να ακολουθήσει τον Οδυσσέα στη Λήμνο και να συνεργαστεί μαζί του προκειμένου να επιτευχθεί η μετάβαση του Φιλοκτήτη στην Τροία και η συμμετοχή του στην πολιορκία της πόλης. Με αυτό τον τρόπο, ο ποιητής δημιουργεί μια αληθοφανή και πειστική αφετηρία τραγικής ανθρώπινης σχέσης μεταξύ δύο αντιθετικών προσωπικοτήτων, Νεοπτόλεμου και Οδυσσέα από τη μια μεριά και Νεοπτόλεμου και Φιλοκτήτη από την άλλη. Η ευθύτητα και η ευγένεια του νεαρού γιου του Αχιλλέα αντιτίθεται εμφατικά προς το δόλιο και πανούργο ήθος του γιου του Λαέρτη, υπογραμμίζοντας έτσι το σχήμα των αντιθέσεων –εν προκειμένω ανάμεσα σε πρόσωπα – που χαρακτηρίζει τη δραματική τέχνη του Σοφοκλή.

Πουθενά αλλού, απ' όσο γνωρίζουμε, ούτε στην εποποιία ούτε στον Αισχύλο ούτε στον Ευριπίδη, ο γιος του Αχιλλέα δεν συνεργάζεται με τον Οδυσσέα στην αναζήτηση του Φιλοκτήτη και την εξασφάλιση του τόξου του στη Λήμνο. Ο Σοφοκλής διάλεξε να στείλει εκεί έναν νεώτερο άντρα, ο οποίος λόγω της ηλικίας του, ήταν εύκολο να επηρεαστεί, αλλά, ως γιος του μεγαλύτερου ήρωα, θα έπρεπε να έχει την πιο ισχυρή και την πιο αγνή φύση. Ήταν ο καταλληλότερος να αντιπροσωπεύσει την ορμή της φύσης, σε αντιπαράθεση με την επίδραση ενός αντιρρησία, όπως ο Οδυσσέας. Η αντίθεση, ήταν γνωστή από το έπος, μεταξύ των χαρακτήρων του Οδυσσέα και του Αχιλλέα επανέρχεται με την καινούργια εκδοχή, αυτή τη φορά μεταξύ του Οδυσσέα και του γιου του Αχιλλέα. Την εποχή των σοφιστών η διαμάχη αυτή εξελίχτηκε σε εσωτερική σύγκρουση ανάμεσα στην επιρροή του Οδυσσέα και στην κληρονομιά του Αχιλλέα. Η ρήξη αυτή συντελείται μέσα σε αμφιβολίες, σε αγωνία και σε μία ωραία αντιστροφή που ήταν βέβαια μια καινοτομία στο θέατρο¹⁷⁵.

---

¹⁷⁴ Μαρκαντωνάτος(1990)22

¹⁷⁵ Romilly (1996) 122

Η μορφή του Νεοπτόλεμου είναι καθοριστική για την εξέλιξη της τραγωδία. Ένας νέος και αγνός έφηβος αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στον ηρωισμό και τον δόλο. Το κοινό διατηρεί την αγωνία του, καθώς δεν γνωρίζει τη στάση που θα κρατήσει ο νεαρός ήρωας μέχρι το τέλος. Ο Φιλοκτήτης τον εμπιστεύεται και του παραδίδει το τόξο του, αλλά και ο Νεοπτόλεμος μετά από έντονη συναισθηματική και ψυχική εσωτερική πάλη το επιστρέφει στον νόμιμο κάτοχό του. Πρόκειται για καινοτομίες του ποιητή που τον διαφοροποιούν από τους άλλους δύο δραματικούς ποιητές.

στ) Οι άντρες του Χορού. Ο Χορός στην τραγωδία του Σοφοκλή απαρτίζεται από ναύτες, που προέρχονται από το πλοίο του Νεοπτόλεμου και όχι από τους κατοίκους της Λήμνου, όπως στις δύο άλλες ομόλογες χαμένες τραγωδίες. Στο έργο του Ευριπίδη μάλιστα εμφανίζονται οι κάτοικοι της Λήμνου να ζητούν συγγνώμη από τον Φιλοκτήτη, επειδή τόσα χρόνια αδιαφόρησαν για την τύχη του – γεγονός που δικαίως επικρίνει ο Δίων ο Χρυσόστομος. Οπωσδήποτε όμως, η εισαγωγή από τον Ευριπίδη του Άκτορα – ενός Λημνίου που είχε επισκεφτεί πολλές φορές τον Φιλοκτήτη, μετριάζει κάπως τη δυσμενή εντύπωση των θεατών στην προκειμένη περίπτωση¹⁷⁶.

ζ) Συναισθήματα του ήρωα. Ο Φιλοκτήτης τρέφει αβυσσαλέο μίσος εναντίον του Οδυσσέα και των Ατρείδων και γι' αυτό παραμένει ως το τέλος αδιάλλακτα ανένδοτος. Παρά όμως το σφοδρό εκδικητικό πάθος του διατηρεί το ευγενικό του ήθος και εκείνο το ανεπιτήδευτο «ηρωικό αυτοσυναίσθημα» της αξίας του¹⁷⁷.

η) Η παρουσία του Ηρακλή. ο Σοφοκλής προχωρεί σε μια ακόμη καινοτομία, σύμφωνα με την οποία εισάγει τον Ηρακλή (στ. 1409), ως το μόνο πρόσωπο στο οποίο μπορεί να στρέψει την προσοχή του ο Φιλοκτήτης, δεδομένου ότι μεταξύ τους υφίσταται η σχέση πατέρα – γιου. Μπροστά στο αδιέξοδο αναλαμβάνει δράση το θεϊκό στοιχείο. Ο Ηρακλής είναι ένα ιδιαίτερο πρόσωπο, πρότυπο του αρχαίου κόσμου, που αποκτά ως μεγάλος ήρωας, όχι μόνο την αθανασία από τους θεούς, αλλά κατοικεί – σε αντίθεση με όλες τις άλλες ηρωικές μορφές που εγκαθίστανται ως αθάνατοι στα Ηλύσια Πεδία – μαζί με τους θεούς στον Όλυμπο· και έτσι τιμάται και λατρεύεται από τους θνητούς ως ήρωας - θεός. Ο Ηρακλής έχει πολύ ειδική σχέση με

---

¹⁷⁶ Μαρκαντωνάτος (1990) 22

¹⁷⁷ Μαρκαντωνάτος (1990)22

τον Φιλοκτήτη και αυτό υπενθυμίζεται επανειλημμένως στους θεατές μέσα από το έργο.

θ) Η μέθοδος και η τεχνική του Σοφοκλή. Η μέθοδος που θα οδηγήσει τον Φιλοκτήτη στην Τροία είναι, στην περίπτωση του Σοφοκλή, εξίσου ή και περισσότερο σημαντική από την έκβαση της τραγωδίας. Το δίλημμα ανάμεσα στην πειθώ και στον δόλο εισάγεται πολύ νωρίς και επανέρχεται επιτακτικά σε όλη τη διάρκεια του έργου. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τον *Φιλοκτήτη* τόσο του Αισχύλου όσο και του Ευριπίδη, όπου η αμφισβήτηση του δόλου, η ηθική μομφή αναφορικά με την εξαπάτηση, διεκδικεί ένα λιγότερο σημαντικό ρόλο.

4.2. Η πολιτική αλληγορία στον *Φιλοκτήτη*

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Σοφοκλής διδάσκει τον *Φιλοκτήτη* το 409 π.Χ την εποχή που η Αθήνα ζούσε τον Πελοποννησιακό πόλεμο που δεν είχε τελειώσει ακόμα. Ο δημοκρατικός Θρασύβουλος το 411 π.Χ πείθει τους ηγήτορες στη Σάμο να ανακαλέσουν τον Αλκιβιάδη από την εξορία και να τον καταστήσουν έναν από τους δέκα στρατηγούς. Αυτό ισοδυναμούσε με παραγραφή των αδικημάτων του και επαναφορά των πολιτικών του δικαιωμάτων. Μετά από αυτό ο Αλκιβιάδης, επικεφαλής του αθηναϊκού στόλου, νικά τους Σπαρτιάτες στην Κύζικο το 410 π.Χ. Ο *Φιλοκτήτης* λοιπόν διαπραγματεύεται ένα θέμα που έχει σχέση με τη λήξη ενός πολέμου και συνδέεται – κατά την άποψη ορισμένων ερμηνευτών (M.Lebeau le cadet, Ch.Lenormant κ.α) -- με το πολιτικό και στρατιωτικό περιβάλλον του 409 π.Χ στο πρόσωπο του Αλκιβιάδη. Το κοινό θα έπρεπε να επηρεάζεται από ένα τέτοιο θέμα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και με δεδομένο ότι η επιστροφή του Αλκιβιάδη είχε πια ωριμάσει στη σκέψη των Αθηναίων του 409 π.Χ πραγματοποιείται δύο χρόνια αργότερα με την θριαμβευτική του επιστροφή στην Αθήνα το 407 π.Χ .

Ανάμεσα βέβαια στον μύθο του Φιλοκτήτη και στην ιστορία του Αλκιβιάδη θα μπορούσε κανείς να αναγνωρίσει μερικές παράλληλες αντιστοιχίες που παρέχουν την εντύπωση ότι το δράμα αυτό του Σοφοκλή αποτελεί ίσως ένα είδος «πολιτικής αλληγορίας»:

α) Ο απογοητευμένος στρατός των Αχαιών στην Τροία είναι δυνατό να παραλληλιστεί με τους καταπονημένους από τον πόλεμο και απελπισμένους Αθηναίους του 409 π.Χ.

β) Οι Έλληνες στην Τροία είχαν εναποθέσει όλες τις ελπίδες τους στον εξόριστο ερημίτη της Λήμνου όπως οι Αθηναίοι του 409 π.Χ στον Αλκιβιάδη.

γ) Ο Φιλοκτήτης κρατούσε τα θαυματουργά όπλα του Ηρακλή που θα έφερναν επιτέλους τη νίκη στους Αργείους – αλλά και ο Αλκιβιάδης για το λαό της Αθήνας ήταν τότε ο «αναμενόμενος μεσσίας» που με το στρατηγικό του δαιμόνιο και τη χαρισματική του προσωπικότητα θα έφερνε στους συμπατριώτες του τη σωτηρία: Θουκ. VIII. 81 *«καί περί τῶν πολιτικῶν πολλά εἰπὼν (ὁ Ἀλκιβιάδης) ἐς ἐλπίδας αὐτοῦς οὐ σμικράς τῶν τε μελλόντων καθίστη»*.

δ) Ο Νεοπτόλεμος που αναλαμβάνει μαζί με τον Οδυσσέα τη μεταφορά του Φιλοκτήτη στην Τροία θα μπορούσε κατά κάποιο τρόπο να συσχετιστεί με τον δημοκρατικό ηγέτη Θρασύβουλο που είχε την πρωτοβουλία στην κίνηση για την αμνηστία και την ανάκληση του Αλκιβιάδη.

ε) Το χωρίο εκείνο (414 κεξ.) όπου ο Φιλοκτήτης ρωτά και μαθαίνει από τον Νεοπτόλεμο για τους ήρωες εκείνους που ζουν ή σκοτώθηκαν στην Τροία θα ήταν δυνατό να θεωρηθεί εύγλωττα υπαινικτικό προς τους τόσους επιφανείς Αθηναίους που έχασαν τη ζωή τους τόσο άδικα στη διάρκεια του αδελφοκτόνου Πελοποννησιακού πολέμου.

στ) Οι χαρακτηριστικές παραινέσεις του Ηρακλή στο τέλος του έργου (στ. 1440 κεξ.) για σεβασμό και ευλάβεια στους θεούς αποτελούν ίσως αιχμή προς τους ασεβείς εκείνους που αποκεφάλισαν τις ερμαίες στήλες και βεβήλωσαν τα μυστήρια και τους βωμούς των θεών¹⁷⁸.

Η συσχέτιση του Φιλοκτήτη με τον Αλκιβιάδη, αλλά και η ταύτιση οποιοδήποτε τραγικού ήρωα με ιστορικό πρόσωπο είναι παρακινδυνευμένη και λανθασμένη καθώς μειώνει τον ίδιο τον ποιητή. Η ίδια η παράδοση αναφέρει ότι οι Αχαιοί είχαν ανάγκη τον Φιλοκτήτη και ο ποιητής επικεντρώνεται περισσότερο στην αντίδραση του ήρωα γι' αυτό το ενδεχόμενο. Ο ίδιος αρνείται να επιστρέψει πεισματικά και μόνο η παρέμβαση του Ηρακλή τον πείθει να ακολουθήσει την αποστολή των Ελλήνων στην Τροία. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την πραγματική θέση του Αλκιβιάδη, ο οποίος ήδη και πριν το 409 π.Χ που παρουσιάζεται το δράμα έχει επιστρέψει στον πόλεμο

---

¹⁷⁸ Μαρκαντωνάτος (1990) 49

στο πλευρό των Αθηναίων. Επίσης, ο ίδιος ήταν ένθερμος υποστηρικτής της συνέχισης της ένοπλης σύρραξης με κάθε κόστος. Τίποτα απ' όλα αυτά δεν θυμίζουν τον Φιλοκτήτη, τον βασανισμένο ήρωα της Λήμνου. Μάλιστα αν δεχτούμε τη δημοφιλή εικόνα του Αλκιβιάδη έχει περισσότερα κοινά με τον Οδυσσέα παρά με τον Φιλοκτήτη. Η επιτυχία του σκοπού με οποιοδήποτε κόστος, το έξυπνο αλλά και πανούργο μυαλό, η ψευδής γλώσσα και η προσαρμοστικότητα σε όλες τις καταστάσεις θυμίζουν περισσότερο τον βασιλιά της Ιθάκης¹⁷⁹.

Ο Jameson τολμά να παραλληλίσει τον Νεοπτόλεμο με ένα άλλο ιστορικό πρόσωπο της εποχής τον Περικλή, τον νεότερο το γιο του μεγάλου ηγέτη και της Ασπασίας. Ο Περικλής ο νεότερος κάνει την πολιτική του εμφάνιση στην Αθήνα την εποχή που ο Σοφοκλής γράφει τον *Φιλοκτήτη*. Το 409 π.Χ εκλέγεται στρατηγός σε μια δημοκρατική πλέον Αθήνα, η οποία μετρούσε τις πληγές της χωρίς να είναι σε θέση να λύσει τα μεγάλα προβλήματα των πολιτών της¹⁸⁰. Ασφαλώς όλοι αυτοί οι παραλληλισμοί των ηρώων με τα ιστορικά πρόσωπα της εποχής αποτελούν μια εξεζητημένη άποψη για τον σκοπό και τον στόχο του ποιητή.

Κανείς δεν αμφισβητεί ότι ο δραματουργός είναι φυσικό να επηρεάζεται από την πολιτική και κοινωνική ζωή της εποχής του. Ο ποιητής δεν ζει αποκομμένος από την κοινωνία, αλλά βιώνει τον καταστρεπτικό Πελοποννησιακό πόλεμο και μέσα στο έργο του αποτυπώνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εποχής όπως ο εγωισμός, η φιλοδοξία και οι λανθασμένες επιλογές. Όμως υπάρχει απόσταση ανάμεσα σε αυτό και στο να θεωρήσουμε ότι ο *Φιλοκτήτης* είναι δράμα πολιτικής αλληγορίας όπως επίσης και στο συσχετισμό των ηρώων του με τα πολιτικά πρόσωπα της ταραγμένης εκείνης εποχής.

4.3. Το παιδευτικό πρόβλημα

Το δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη του κινήματος των σοφιστών και την εμφάνιση ενός πνεύματος «διαφωτισμού» που κυριαρχεί όχι μόνο στην Αθήνα αλλά και σε όλη την Ελλάδα την περίοδο εκείνη. Το παλιό αριστοκρατικό ιδεώδες της παιδείας που στηριζόταν στη φύση – στην ευγένεια της

---

¹⁷⁹ Jameson (1956) 219

¹⁸⁰ Jameson (1956) 222-4

καταγωγής, στην έμφυτη προδιάθεση και κληρονομική καταβολή – αντιπαράθεται τώρα προς το παιδαγωγικό ιδανικό των σοφιστών που στηρίζεται στη μάθηση, στη διδασκαλία του άπειρου και ανώριμου νέου από τον έμπειρο και ώριμο δάσκαλο, στη συστηματική εκπαίδευση. Με την παρουσία του Σωκράτη μπορούμε να πούμε ότι η παιδαγωγική αγωνία της εποχής του *Φιλοκτήτη* κορυφώνεται στην πνευματική διαπάλη του σοφιστικού προς τον σωκρατικό κόσμο – στην αντιπαράθεση του διαλόγου της σωκρατικής παιδείας με τον μονόλογο της σοφιστικής αγωγής¹⁸¹.

Το άτομο απελευθερώνεται από την ηθική του δέσμευση. Εμφανίζεται η τάση προς απόσχιση των δεσμών της παράδοσης. Η συχνή αλλαγή των νόμων και το γενικότερο πνεύμα των καινοτομιών και των αποκλίσεων από τις καθιερωμένες μορφές ζωής κλονίζει το κύρος των νόμων και παρασκευάζει το έδαφος για τη διείσδυση και επικράτηση του πνεύματος της παρανομίας. Οι νόμοι απογομνώθηκαν από την ιερότητά τους. Ήδη στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή γίνεται ο αγωνοδίκης της πάλης του γραπτού – ανθρώπινου με τον άγραφο – θείο νόμο, του οποίου τον κλονισμό του κύρους με δυσαρέσκεια έβλεπαν οι συντηρητικοί της εποχής. Με τα αντιθετικά ζεύγη – σχήματα: «φύσις -- νόμος», «φύσις – πόλις», «φύσις -- παιδεία» εκφράζονταν αντίστοιχες συζητήσεις απέναντι σε ζωτικά προβλήματα της εποχής, τα οποία έφερε στο πνευματικό προσκήνιο η κίνηση των σοφιστών και ο αγωνιστικός διάλογος σοφιστών και Σωκράτους.

Οι σοφιστές είναι οι θεωρητικοί απολογητές των νέων τάσεων. Αυτοί αντίκρισαν τον όλο πολιτισμό ως πρόβλημα και αναρωτήθηκαν, αν οι μορφές του θρησκευτικού, πνευματικού και πολιτικού πολιτισμού, αν όλες οι διατάξεις και οι θεσμοί του κοινωνικού και πολιτικού βίου ήταν «φύσει» ή «θέσει» -- «νόμω». Οι σοφιστές στηρίχτηκαν στην εμπειρία και στην εμπειρική μάθηση και επεδίωξαν τη συλλογή πολλών γνώσεων απ' όλα τα πεδία της ζωής¹⁸².

Ο Σοφοκλής, στην περίοδο της ωριμότητάς του συγκλονίστηκε από την σοφιστική η οποία έφτασε σε μια ριζική αναθεώρηση της παράδοσης, κάτι που θα μπορούσαμε κυρίως να δούμε στην *Αντιγόνη*. Τότε τα πνεύματα είχαν οξυνθεί όσον αφορά το ζήτημα της παιδείας. Για τους μεν ίσχυε ακόμα η παλιά αριστοκρατική αντίληψη, ότι η κληρονομικότητα (*φύσις*) καθορίζει τον τρόπο και τις πράξεις του ανθρώπου· οι νεώτεροι απεναντίας συμφωνούσαν με τον σοφιστή Αντιφώντα, που έλεγε (VS 87 B

---

¹⁸¹ Μαρκαντωνάτος (1990) 52

¹⁸² Βουρβέρης (1963) 30

60): «*πρῶτον, οἶμαι, τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ παιδείους*». Δεν μπορούμε εδώ να ασχοληθούμε με αυτή την ενδιαφέρουσα συζήτηση, στην οποία με τον τρόπο του πήρε μέρος και ο Ευριπίδης.

Ο *Φιλοκτήτης* όμως αποτελεί τη ρητή πίστη του Σοφοκλή στην αρχαιοελληνική πεποίθηση, που με ιδιαίτερη έμφαση προβάλλεται στον Πίνδαρο:

«μεγάλη είναι η αξία εκείνου που είναι γεννημένος μέσα σε ευδοξία ενώ εκείνος που τη γνώση του την έχει από μάθηση μόνο, είναι ένας σκοτεινός άνθρωπος» (Νεμ. 3, 40).

Πάνω από τον *Φιλοκτήτη* θα μπορούσε να σταθεί μια άλλη άποψη του Πινδάρου:

«το φυσικό τους δεν το αλλάζουν ούτε η κόκκινη αλεπού ούτε το βροντερό λιοντάρι» (τό γάρ ἐμφυές οὐτ' αἴθων ἀλώπηξ οὐτ' ἐρίβρομοι λέοντες διαλλάσσιντο ἦθος. Ὀλ. 11, 19).

Έτσι ο Νεοπτόλεμος πέφτει σε μια κατάσταση εξαιρετικής τραγικότητας, γιατί παραβιάζει τη φύση του υπακούοντας τον Οδυσσεά, και αναλαμβάνει μια υποχρέωση, που θα ήταν σε θέση να την εκτελέσει μόνο με καταστροφή της εσωτερικής του αξίας. Το ομολογεί ο ίδιος (στ. 902):

«όλα είναι δύσκολα, όταν κανείς αφήνει το φυσικό του και κάνει ότι δεν του ταιριάζει» (ἅπαντα δυσχέρεια, τὴν αὐτοῦ φύσιν ὅταν λιπὼν τις δρᾷ τὰ μὴ προσεικότα).

Και όταν επέστρεψε στον *Φιλοκτήτη* το όπλο του, αυτός λέει :

«τὴν φύσιν ἔδειξας, ὦ τέκνον, ἐξ ἧς ἔβλαστες» (στ. 1310).

Όπως σε κάθε μεγάλο καλλιτέχνημα, έτσι και στον *Φιλοκτήτη* ανοίγονται διάφορες προσβάσεις. Ένας από τους πιθανούς τρόπους θεώρησης είναι να τον εννοήσουμε σα δράμα της κληρονομικής ευγένειας, που δεν μπορεί να διαφθαρεί¹⁸³. Ο Σοφοκλής σχεδόν παντού προβάλλει τον ρόλο της κληρονομικότητας: η Αντιγόνη, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και ο Αίας με την Ηλέκτρα, όλοι αυτοί οι ήρωες τον διακηρύσσουν και τα έργα αυτά υπερθεματίζουν στο ότι η φύση με την οποία γεννιόμαστε είναι στην πραγματικότητα αναλλοίωτη¹⁸⁴.

Η τεχνική της αττικής τραγωδίας στα διαλογικά μέρη και οι μακρές αγωνιστικές αντιλογίες των προσώπων της θυμίζουν τους σοφιστικούς λόγους και αντιλόγους της εποχής. Το πρόσωπο δε του δράματος, που είναι ο φορέας του σοφιστικού πνεύματος στην παρούσα τραγωδία είναι ο Οδυσσεάς. Τα λόγια και τα έργα του ήρωα στην Λήμνο σχετίζονται με το σοφιστικό πρόσταγμα: «*τόν ἦττω λόγον κρείττω ποιεῖν*». Ο

¹⁸³ Lesky (1988) 417-8

¹⁸⁴ Romilly (1996) 121

Οδυσσέας «σοφίζεται» τον δόλο, με τον οποίο θα επιτύχουν την αποστολή τους, και προτρέπει τον Νεοπτόλεμο:

*«ἀλλ' αὐτό τοῦτο δεῖ σοφισθῆναι, κλοπεύς
ὅπως γενήσῃ των ἀνικῆτων ὄπλων»* (στ.77 κεξ.).

Η αξία της γλώσσας, του λόγου, και της τέχνης του λόγου της ρητορικής, ως «πειθοῦς δημιουργοῦ» αποτελεί θεμελιώδη πίστη των σοφιστών και εξαιρείται ιδιαίτερα από τον σοφιστή της τραγωδίας Οδυσσέα:

*«νῦν δ' εἰς ἔλεγχον ἐξίων ὄρῳ βροτοῖς
τήν γλῶσσαν, οὐχί τᾶργα, πάνθ' ἤγουμένην».*

Το «σωθῆναι», το «κέρδος», το «συμφέρον» του κρείττονος είναι κοινοί τόποι και επιδιώξεις των σοφιστών και του Οδυσσέα που καθιερώνουν το νέο σοφιστικό δίκαιο. Πάνω από το δίκαιο βρίσκεται η «σοφία» που χρησιμοποιεί όμως ακόμα και αισχρά μέσα για να εξυπηρετήσει τους παραπάνω σκοπούς. Κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο η χρησιμοποίηση οποιουδήποτε μέσου για την εξυπηρέτηση του σκοπού, καθόριζε την πολιτική πράξη των αντιπάλων. Ο διάλογος των Αθηναίων πρέσβων με τους Μηλίους (Θουκ. Ε, 87 κεξ.) αποδίδει, με ωμότητα λέξεων αντίστοιχων προς το αδίστακτο και άτεγκτο της πολιτικής ισχύος, την πάλη του δικαίου και της δύναμης και το πνεύμα, του οποίου φορέας στην τραγωδία είναι ο Οδυσσέας¹⁸⁵.

Ο *Φιλοκτήτης* του Σοφοκλή αρχίζει με μια *διδασκαλία*, με ένα «μάθημα», το οποίο καλύπτει ολόκληρο τον Πρόλογο (στ. 1-134) της τραγωδίας. Είναι τούτο ένα από τα πρώτα μαθήματα της ελληνικής ηρωικής ζωής, που διαλαμβάνει χώρα στο νησί της Λήμνου, σε μια βραχώδη ακτή της.

Οι δύο άντρες, ο Οδυσσέας και ο Νεοπτόλεμος, αποτελούν δύο διαφορετικές προσωπικότητες. Ο πρώτος, ώριμος και έμπειρος της ζωής, καθοδηγεί τον έφηβο συνομιλητή του, ο οποίος είναι συγκεντρωμένος στις οδηγίες και τις συμβουλές του μεγαλύτερου του. Η σκηνή αυτή παριστάνει μια από τις παλαιότερες μορφές της

---

¹⁸⁵ Βουρβέρης (1963) 32-3

σχέσεως «*διδάσκειν* -- *μανθάνειν*» στην ελληνική ζωή και αποδίδει χαρακτηριστικά μια από τις πολύ συνηθισμένες κατά τον 5ο αιώνα, τον αιώνα της ερμηνευομένης τραγωδίας, συναντήσεις ενός έμπειρου άντρα με έναν άπειρο της ζωής, αγνό έφηβο. Εικόνες τέτοιων συναντήσεων στην ελληνική ζωή του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ παρέχουν εκτός των άλλων, τα «Απομνημονεύματα» του Ξενοφώντα και το πλατωνικό «Συμπόσιον». Αλλά η σκηνή αυτή συμβολίζει επιπλέον και μια μορφή του αιωνίου «*συνεῖναι*» σε όλες τις χώρες και σε όλες τις εποχές του ανθρώπινου βίου. Εδώ το «*συνεῖναι*» Οδυσσέα και Νεοπτόλεμου περιέχει την κατήχηση του Νεοπτόλεμου ως προς τον σκοπό και τον τρόπο της εκτέλεσης της αποστολής που ήδη «*μανθάνει*» ο Νεοπτόλεμος από τον «*διδάσκαλόν*» του Οδυσσέα. Έτσι ήδη από τον Πρόλογο η τραγωδία εμφανίζεται ως ποιητική απήχηση του παιδαγωγικού φαινομένου της ζωής, ενώ μέσα από αυτή ο ποιητής εκφράζει την παιδαγωγική αγωνία της εποχής του και περιβάλλει με τη γοητεία του θεατρικού διαφέροντος το αιωνίως επίκαιρο γύρω από τη νεότητα πρόβλημα της πνευματικής ηγεσίας¹⁸⁶.

Το δίπτυχο Οδυσσέας – Νεοπτόλεμος εκφράζει τη σχέση της «διδασκαλίας» -- «μάθησης». Ο Οδυσσέας, φορέας του σοφιστικού πνεύματος, και ο Νεοπτόλεμος, ο ευγενικός έφηβος· ο ώριμος και έμπειρος της ζωής απέναντι στον αγνό και άπειρο νέο. Ο Νεοπτόλεμος έχει κληρονομήσει *φύση* ευγενή από τον πατέρα του, και όταν πείθεται από τον Οδυσσέα να εμπλακεί στο σχέδιο απαγωγής του Φιλοκτήτη δεν κάνει τίποτα άλλο παρά να εγκαταλείψει τη φύση του, τη γνήσια και αληθινή υπόσταση του χαρακτήρα του. Οπωσδήποτε βέβαια τούτο δεν γίνεται χωρίς καμιά αντίδραση· γιατί οι αντιρρήσεις του Νεοπτόλεμου (Πβ. 86-95, 100, 108, 110), όσο ισχνές κι αν φαίνονται, αποκαλύπτουν την αντίθεση των ιδανικών της ευγενικής εφηβείας προς το πρακτικό ιδεώδες του ώριμου, που στηρίζεται στο κέρδος και το συμφέρον (πβ. ιδιαιτ. 111). Ο έφηβος ωστόσο, διψασμένος καθώς είναι για δόξα, δελεάζεται από τις υποσχέσεις, και συμμορφώνεται τελικά με την καθοδήγηση του έμπειρου συνεργάτη του, οπότε συγκατανεύει στη χρησιμοποίηση του ψεύδους και της απάτης· έτσι πέφτει σε μια κατάσταση εξαιρετικής τραγικότητας, γιατί παραβιάζει τη *φύση* του, υπακούοντας στον Οδυσσέα και αναλαμβάνοντας μια υποχρέωση που θα μπορούσε να πραγματοποιήσει μόνο με την καταστρατήγηση και τον αφανισμό της εσωτερικής αξίας του¹⁸⁷.

---

¹⁸⁶ Βουρβέρης (1963) 41

¹⁸⁷ Μαρκαντωνάτος (1990) 53

Το δεύτερο ζευγάρι της τραγωδίας είναι Φιλοκτήτης -- Νεοπτόλεμος. Εκπροσωπεί και αυτό τη σχέση έμπειρου και άπειρου της ζωής, διαφοροποιεί το παιδευτικό φαινόμενο κατά το ότι ο ώριμος εδώ δεν έχει σχεδιάσει a priori να μεταβάλει τη σκέψη και τον σκοπό του επισκέπτη του, αλλά με την απροσχημάτιστη και αυθόρμητη συμπεριφορά του ασκεί καθοριστική επίδραση στην ψυχή του νέου και τον βοηθά έτσι ασυνείδητα να ξαναβρεί τον εαυτό του· να «επιστρέψει στη φύση του». Ειδικότερα θα μπορούσε να λεχτεί ότι ο Φιλοκτήτης επηρεάζει τον Νεοπτόλεμο, γιατί διακατέχεται από υψηλό φρόνημα και ασυμβίβαστη ευγένεια· προσεγγίζει τον έφηβο με τρόπο ολωσδιόλου αυθόρμητο και φυσικό· επισύρει τον οίκτο και τη συμπάθεια με την κατάστασή του και εκφράζει με όλη την ειλικρίνεια τα συναισθήματά του. Έτσι ο πολύπαθος ήρωας επιτυγχάνει, χωρίς ενσυνείδητα να το επιδιώξει, ν' απαγκιστρώσει σιγά - σιγά τον Νεοπτόλεμο από το δίχτυ του Οδυσσέα και να τον προσανατολίσει στον σωστό δρόμο. Ο νέος αυτός προσανατολισμός του εφήβου εμπεδώνεται, όταν μπροστά στα μάτια του ξεσπά η κρίση της αρρώστιας του Φιλοκτήτη· τότε ο οίκτος μεγαλώνει ακόμη περισσότερο, γιατί το θύμα της απάτης παρουσιάζεται πλέον στην τραγικότερη στιγμή της αθλιότητας και της οδύνης του. Μολονότι λοιπόν εξωτερικά φαίνεται ότι έχει νικήσει ο Οδυσσέας -- και η σοφιστική παιδαγωγική του -- στο βάθος η αγνή φύση του Νεοπτόλεμου έχει παραμείνει αλώβητη και μάλιστα τώρα με την επίδραση του Φιλοκτήτη ανασυντάσσει τις δυνάμεις της και ετοιμάζεται να δώσει τη μεγάλη μάχη¹⁸⁸.

Η συνάντηση του Νεοπτόλεμου με τον Φιλοκτήτη ενσαρκώνει περισσότερους από έναν παιδευτικούς παράγοντες, έτσι:

1. Παρουσιάζει τον έφηβο, ο οποίος είχε ήδη διδαχτεί νέες ιδέες, εξαιτίας των οποίων συμφώνησε προσωρινά να χρησιμοποιήσει τον δόλο, το ψέμα και την κλοπή, για να επιτύχει τον σκοπό του.

2. Ο Νεοπτόλεμος συναντά τον Φιλοκτήτη που είναι χαρακτήρας τελείως διαφορετικός από τον δάσκαλό του.

Διαμέσου των δύο αυτών προσώπων (Φιλοκτήτη και Νεοπτόλεμου) ο ποιητής παρουσιάζει αφ' ενός μεν τον ώριμο άντρα, ο οποίος εγκαταλείφτηκε από τους συντρόφους του και έζησε μοναχικό βίο υποφέροντας τα δεινά της ασθένειας και της ερημιάς κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες και παρά ταύτα διατήρησε τη συμπαθητική φυσιογνωμία του και δεν έχασε την ηρωική συμπεριφορά του αφ'

---

¹⁸⁸ Μαρκαντωνάτος (1990) 54

ετέρου δε τον έφηβο Νεοπτόλεμο, ο οποίος μόλις είχε διδαχτεί να ενεργεί υποκριτικά και να εξαπατά έχοντας στο μυαλό του τη διδασκαλία του Οδυσσέα ωστόσο χωρίς να καταφέρει να διώξει από την ψυχή του την ηρωική παραδοσιακή εικόνα του πατέρα του.

Ο Νεοπτόλεμος στη συνάντηση με τον Φιλοκτήτη αντελήφθη τον αληθινό τραγικό ήρωα, ο οποίος συμπεριφέρεται σύμφωνα με τον ηρωικό νόμο. Ο Νεοπτόλεμος ανακάλυψε σε αυτόν έναν διαφορετικό τύπο από τον προηγούμενο δάσκαλό του. Στην αρχή της συνάντησής τους ο Φιλοκτήτης επειδή, δεν είχε υποπτευθεί το σχέδιο συμπεριφέρθηκε στον Νεοπτόλεμο και στη συνοδεία του με πολύ φιλικό τρόπο. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ήταν σκληρός άτεγκτος και πείσμων, χαρακτηριστικά τα οποία θα φανούν όταν εννοήσει την απάτη. Η ηρωική του αντίσταση άσκησε επιρροή πάνω στον έφηβο και στο μυαλό του έφερε την εικόνα άλλων ηρώων οι οποίοι αντιστάθηκαν όταν οι αποφάσεις που έπρεπε να πάρουν δεν συμφωνούσαν με την ηρωική τους φύση και τον ηρωικό παραδοσιακό νόμο¹⁸⁹.

Ο Νεοπτόλεμος στέκεται ανάμεσα σε δύο αντίδρομες δυνάμεις: από τη μια μεριά η δύναμη του αδίστακτου συμφέροντος και της στυγνής πολιτικής σκοπιμότητας και από την άλλη η επιταγή του ηθικού καθήκοντος και της αγνής εφηβικής λεβεντιάς. Οι δύο ώριμοι, ο Φιλοκτήτης και ο Οδυσσέας, ξεσπούν σε μιαν αγωνιστική αντιλογία -- απόηχο των «λόγων» και «αντίλογων» των σοφιστών – (πβ. 976 – 1069) και ο Νεοπτόλεμος καθίσταται «αγωνοδίκης» στη διαπάλη αυτή αλλά και το έπαθλο του νικητή!

Ο δραματογράφος υψώνει τον έφηβο πάνω και από τους δυο αντιδίκους και αποθεώνει έτσι την αγνότητα και ακεραιότητα της εφηβικής ψυχής. Η φύση τελικά νικάει την «τέχνη», η ηθική βούληση τη δολιότητα, η ανθρωπιά το άτεγκτο πολιτικό συμφέρον, ο ελεύθερος άνθρωπος την αλλοτριωμένη και ετεροκίνητη συνείδηση¹⁹⁰. Οι συνεργατικές αξίες έρχονται σε αντίθεση με τις ανταγωνιστικές αξίες της ομηρικής εποχής¹⁹¹. Οι απλοί και ταπεινοί άνθρωποι, όπως ο γεωργός στην *Ηλέκτρα* του Ευριπίδη ή ο ανώνυμος αγρότης στον *Ορέστη* – για να μην ξεχάσουμε και τον υπηρέτη στην *Ελένη*, όταν αντιπαρατίθεται με τον Θεοκλύμενο στους στ. 1787-1812 – δείχνουν μεγάλη εντιμότητα και προσήλωση στο δίκαιο και τη γενναιοψυχία, σε

---

¹⁸⁹ Σακρ (1968) 105

¹⁹⁰ Μαρκαντωνάτος (1990) 55

¹⁹¹ Adkins (1972) 117-118

αντίθεση με άλλους αριστοκράτες -- χαρακτήρες των ίδιων έργων, που εμφανίζονται φαύλοι και ποταποί¹⁹².

Ο Νεοπτόλεμος ο οποίος ήταν το νεότερο πρόσωπο της τραγωδίας ήταν και επιδεικτικός στη μάθηση. Για τον λόγο αυτό ο ποιητής ενσάρκωσε στο πρόσωπό του το παιδευτικό φαινόμενο της εποχής. Έδειξε όλους τους παιδευτικούς παράγοντες: τη φύση, την κληρονομιά, την οικογενειακή παράδοση, τη νεανική αγνότητα, τη νεανική φιλοδοξία, την επίδραση των εξωτερικών παραγόντων επί της νεανικής σκέψης, την πνευματική αγωνία του νέου να δημιουργήσει ανεξάρτητη προσωπικότητα και να φτάσει στη σωφροσύνη, η οποία θα του επιτρέψει να γνωρίσει τον εαυτό του και να γίνει εγκρατής και κυρίαρχος του εαυτού του. Επιπροσθέτως, έδειξε την άποψη ότι ο νέος πρέπει να είναι δίκαιος και μετριοπαθής και να σέβεται τα θρησκευτικά καθήκοντα αναφορικά προς τους θεούς.

Στηριζόμενοι σε αυτά μπορούμε να πούμε ότι ο Σοφοκλής χρησιμοποιώντας την υπέροχη μέθοδο της παιδευτικής πορείας του νέου υπό την επίδραση των δύο αντίθετων παιδευτικών ιδεωδών (του Οδυσσέα και του Φιλοκτήτη) δεν πέτυχε μόνο να δραματοποιήσει τη βαθμιαία εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος, αλλά επί πλέον κατόρθωσε να χρησιμοποιήσει σπουδαία παιδευτική μέθοδο, τη μέθοδο της ερμηνείας του πράγματος δια μέσου του αντιθέτου.

Ο ποιητής στον Πρόλογο της τραγωδίας φέρνει μπροστά τον νέο και αγνό Νεοπτόλεμο με τον ώριμο και πεπειραμένο Οδυσσέα. Στη συνέχεια παρουσιάζει τις πρακτικές ιδέες του Οδυσσέα σε αντίθεση με τις ηρωικές του Φιλοκτήτη. Με τη διαμάχη αυτή των ιδεών προτίθεται να καταστήσει τον νέο ικανό να λάβει αποφάσεις και να φτάσει σε κάποιο βαθμό σωφροσύνης.

Ο Σοφοκλής με τον τρόπο αυτό επιχείρησε να δώσει στον νεαρό Νεοπτόλεμο την ευκαιρία να συνειδητοποιήσει ορισμένες βασικές αρχές:

1) Η ανθρώπινη φύση είναι βασικός παράγοντας της ανθρώπινης συμπεριφοράς και κάθε πράξη, εάν δεν απορρέει από την αληθινή φύση του ανθρώπου δεν μπορεί να του προσφέρει εσωτερική γαλήνη.

2) Είναι προτιμότερο να πράττει κάποιος το δίκαιο με το ενδεχόμενο αποτυχίας, παρά να πετυχαίνει με ανήθικα μέσα.

3) Το τελευταίο μέρος του μαθήματος του Νεοπτόλεμου βρίσκεται στην ομιλία του Ηρακλή όταν απευθύνεται προς αυτόν και προς τον Φιλοκτήτη:

---

¹⁹² Αγγελόπουλος (2014) 170

«εὐσεβεῖν τὰ πρὸς θεούς» (στ. 1441)

και

« οὐ γὰρ εὐσέβεια συνθνήσκει βροτοῖς·

κἂν ζῶσι κἂν θάνωσιν, οὐκ ἀπόλλυται».. (στ.1443 – 4)

4.4. Το ηθικοκοινωνικό πρόβλημα στον Φιλοκτήτη

Το ηθικοκοινωνικό πρόβλημα που σχετίζεται με την περιπέτεια του Φιλοκτήτη το εάν δηλαδή ήταν δίκαιη και ηθικά ορθή η απάνθρωπη εγκατάλειψή του στη Λήμνο, είναι συναφές με τους εξής ιστορικούς όρους της εποχής του έργου:

Ο Φιλοκτήτης είναι ο απόβλητος της στρατιωτικής κοινωνίας των Αχαιών, ο πρώτος εξόριστος της ελληνικής ζωής ή ο πρώτος «φυγάς» και «έκπεπτοκώς». Δεν είναι βεβαίως πολιτικός εξόριστος, διότι δεν «έφυγεν» ούτε «έξέπεσε» για λόγους γενικότερου πολιτικού συμφέροντος του συνόλου ή κομματικής ή πολιτικής ασφάλειας των αντιπάλων του. Αρχικά, για την προστασία της δημοκρατίας είχε καθιερωθεί από τον Κλεισθένη ο θεσμός του οστρακισμού, ο οποίος και εφαρμόστηκε την εποχή του Σοφοκλή εις βάρος πολιτικών.

Ο Φιλοκτήτης εγκαταλείφτηκε, «έξετέθη» στη Λήμνο εξαιτίας της κακοσμίας και της ταραχής που προκαλούσε και εμπόδιζε την ηρεμία, την αρμονία και τη θρησκευτική ζωή της ελληνικής στρατιωτικής κοινότητας. Ανάμεσα στον πρώτο έκπτοτο της ελληνικής ζωής, τον Φιλοκτήτη και των πολιτικών φυγάδων του 5^{ου} αιώνα υπάρχει διαφορά για τους λόγους της δίωξης και της αποπομπής. Οι λόγοι αυτοί ήταν πολιτικοί στην κατηγορία των πολιτικών φυγάδων και ηθικοκοινωνικοί στην περίπτωση του Φιλοκτήτη. Αλλά στην ουσία του το φαινόμενο αυτό και στις δύο περιπτώσεις είναι το ίδιο. Διότι και κατά την δίωξη και φυγή των πρώτων και στην «έκθεσιν» του Φιλοκτήτη υπάρχει η ίδια ουσία δηλαδή η σύγκρουση του βίου του ατόμου με τον βίο της κοινότητας της οποίας αποτελεί μέλος. Το φαινόμενο αυτό της σύγκρουσης ατόμου και κοινότητας είναι από τα συνηθέστερα της ελληνικής ιστορικής ζωής και ιδιαίτερα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Επιπλέον και ηθικοθρησκευτικοί λόγοι της αττικής ζωής, εξαγνισμού και καθάρσεως, επέβαλαν την απομάκρυνσή των ατόμων αυτών από την πόλη, όπως άλλωστε μαρτυρεί και η αντιμετώπιση του Κυλώνειου άγους από την αθηναϊκή πολιτεία.

Αλλά και γενικότερα στη ζωή του 5^{ου} αιώνα π.Χ είχε γεννηθεί το πρόβλημα των σχέσεων ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα. Οι πολιτικοί και οικονομικοί όροι που προέκυψαν μετά τους περσικούς πολέμους, καλλιέργησαν μια ασυνήθιστη ως εκείνη την εποχή έξαρση της ατομικότητας και προσέδωσαν σταδιακά στο αθηναϊκό πολίτευμα τη μορφή της ολοκληρωμένης δημοκρατίας με τα προτερήματα και τις υπερβολές, των οποίων τις φυγόκεντρες δυνάμεις προσπάθησε να δαμάσει η ισχυρή πολιτική και ανθρώπινη προσωπικότητα του Περικλή. Από την πλατωνική κριτική της αθηναϊκής πολιτείας των Μηδικών και των χρόνων της λεγόμενης πεντηκονταετίας γνωρίζουμε όχι μόνο τους διαδοχικούς σταθμούς της μετουσίωσης του αθηναϊκού πολιτεύματος από την ολιγαρχία στη δημοκρατία, αλλά και τη βαθμιαία διαμόρφωση αντίστοιχων τύπων Αθηναίου πολίτη – ανθρώπου, εικόνα των οποίων βρίσκουμε κυρίως στη δραματική ποίηση του 5^{ου} αιώνα¹⁹³.

Ο Φιλοκτήτης εγκαταλείπεται άρρωστος και ολομόναχος σ' ένα μακρινό και ερημικό νησί – θυσία στο συμφέρον της κοινότητας. Ωστόσο, ποιο είναι το χρέος του ατόμου έναντι της κοινότητας, του πολίτη έναντι της πολιτείας, έστω κι αν υποστεί εξαιτίας της την έσχατη ταπείνωση και αδικία; Μπορεί να αρνηθεί βέβαια τη βοήθειά του αν κάποτε σε δύσκολες ώρες καταστεί αναγκαία και κληθεί εναγώνια να την προσφέρει· η άρνηση όμως αυτή δεν μπορεί να επιδοκιμαστεί από το θείο που σύμφωνα με την αρχαία ελληνική αντίληψη συνέχει και προστατεύει την πολιτεία.

Έτσι οι ερμηνευτές εκείνοι που ακολουθούν μια τέτοια συλλογιστική πορεία παραδέχονται, ότι η βασική ιδέα της τραγωδίας είναι η σύγκρουση του δικαίου του ιδιώτη με το συμφέρον της πολιτείας. Επίσης, πιστεύουν ότι η προβολή του θέματος αυτού την εποχή ακριβώς που διδάχτηκε η τραγωδία ήταν κάτι παραπάνω από επίκαιρη, γιατί υπήρχαν πολλοί που ενώ αδικήθηκαν από την πόλη τους ήρθαν στιγμές που κλήθηκαν από αυτή να τη βοηθήσουν και το έπραξαν με όλη τους την προθυμία και το ζήλο, όπως είχε συμβεί τότε στην Αθήνα με την περίπτωση του Αλκιβιάδη.

Αφού λοιπόν το συμφέρον της πατρίδας ήταν υπέρτερο από το δίκαιο του πολίτη στην αρχαία Ελλάδα -- όπου η πολιτεία και όχι ο πολίτης ήταν ο σκοπός -- η τραγωδία αυτή του Σοφοκλή δεν μπορούσε να λυθεί αλλιώς παρά με τη συγκατάνευση τελικά του πολίτη να της συμπαρασταθεί στη δύσκολη στιγμή της και να αφήσει κατά μέρος πείσματα και βλαβερές μνησικακίες. Η εμφάνιση του Ηρακλή

---

¹⁹³ Βουρβέρης (1963) 29

στο τέλος, με σκοπό να πείσει τον Φιλοκλήτη, ώστε να καταλήξει μαζί με τα όπλα του στην Τροία επισφραγίζει την περιφρούρηση της πολιτείας από το θείο και κατακυρώνει την ανωτερότητα του κοινού συμφέροντος έναντι του ατομικού δικαίου¹⁹⁴.

4.5. Η αριστοτελική θεωρία της αμαρτίας

Ο Αριστοτέλης επιδιώκοντας να ανατρέψει την επιτιμητική πλατωνική κριτική για την ποίηση εστιάζει σε τρία σημεία. Ένα από αυτά είναι το γεγονός πως οι ποιητές διηγούνται πράξεις ανήθικες και ασεβείς για τους θεούς και για τους ήρωες. Επίσης υποστηρίζει ότι η ποίηση διεγείρει πάθη και εξοικειώνει τους ανθρώπους, ιδιαίτερα τους νέους, ώστε να παρασύρονται από τις άλογες επιθυμίες τους, αντί να κυριαρχούν στις συναισθηματικές παρορμήσεις τους. Η μεταβολή από την κατάσταση της ευτυχίας στη δυστυχία για τον τραγικό ήρωα, ο οποίος πρέπει να είναι ούτε μοχθηρός ή σφόδρα πονηρός, ούτε ηθικά άμεμπτος, *έπιεικής*, αλλά να είναι *ο μεταξύ*, να βρίσκεται δηλαδή στον μέσο όρο από άποψη ηθικού οπλισμού και να δυστυχεί *δι' άμαρτίαν*. Η *άμαρτία* δεν σημαίνει ηθικό σφάλμα, ηθική ενοχή ή ηθική κατωτερότητα. Αν και ο Αριστοτέλης δεν προχωρεί σε εννοιολογική διασάφηση του όρου, διαφαίνεται ότι η *αμαρτία* έχει κυρίως νοησιακό χαρακτήρα, είναι κακός υπολογισμός, παράβλεψη¹⁹⁵.

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο *άμαρτία*, για να αποδώσει την έννοια του τραγικού σφάλματος. Η *άμαρτία*, σύμφωνα με την επικρατέστερη ερμηνεία, είναι μια εσφαλμένη κρίση, η οποία κατά κανόνα οφείλεται: αφενός μεν στην πεπερασμένη δυνατότητα του ανθρώπου να συνειδητοποιεί την κατάσταση στην οποία βρίσκεται (το *μεθύτερον* της ανθρώπινης γνώσης, το ότι δηλαδή ο άνθρωπος εκ των υστέρων συνήθως αντιλαμβάνεται πλήρως τα πράγματα, αποτελεί βασικό μοτίβο πολλών τραγωδιών), αφετέρου στο *ἦθος* του συγκεκριμένου ατόμου, δηλαδή στη φυσική και επίκτητη ροπή του προς το καλό ή το κακό, με άλλα λόγια στον χαρακτήρα του.

Επίσης, δεν είναι λίγοι οι χρηστοί τραγικοί ήρωες, που υποφέρουν χωρίς να το αξίζουν, με την έννοια ότι δεν έχουν διαπράξει κάποιο βαρύ ηθικό σφάλμα ή και δεν έχουν φταίξει σε τίποτα απολύτως, όπως η Ευρυδίκη στην *Αντιγόνη*, η Πολυξένη

¹⁹⁴ Μαρκαντωνάτος (1990) 56-7

¹⁹⁵ Ξανθάκη - Καραμάνου (1992) 276-7

στην *Εκάβη*, ή οι γυναίκες της Τροίας στις *Τρωάδες*. Εμείς όμως δεν θεωρούμε τα πάθη τους ανάξια του τραγικού είδους!

Ποιο λοιπόν ήταν το «αμάρτημα» του Φιλοκτήτη αλλά και του Νεοπτόλεμου; Ο Φιλοκτήτης αρχικά πέφτει θύμα ενός ατυχήματος αφού το δῆγμα του φιδιού στο νησί της Χρύσης τον καταδικάζει να ζήσει μακριά από τους συντρόφους του. Αυτό καταλήγει σε αδίκημα ή αδικία εκ μέρους των αρχηγών του στρατού προς τον Φιλοκτήτη, εφόσον αποφασίζουν να τον εγκαταλείψουν στο έρημο νησί. Μετά από δέκα χρόνια ο Φιλοκτήτης πέφτει θύμα στα λόγια του Νεοπτόλεμου και στο τέλος ο ήρωας απειλείται από τον Οδυσσέα με χρήση βίας. Τα επιμέρους αυτά στοιχεία αποδεικνύουν το μέγεθος του ατυχήματος του Φιλοκτήτη. Αλλά ο ατυχής και δυστυχής αυτός ήρωας δέχεται όλα αυτά τα δεινά με ηρωική αντίσταση και άκαμπτη θέληση.

Μετά την ομολογία του Νεοπτόλεμου ο Φιλοκτήτης καταλαμβάνεται από οργή και η επιθυμία του για εκδίκηση του τυφλώνει τα μάτια και του αμβλύνει την ακοή παρά τις εκκλήσεις του έφηβου και του Χορού. Αυτό αποδεικνύει ότι ο τραγικός ήρωας (και αυτό ισχύει για όλους τους τραγικούς ήρωες) γίνεται πείσμων και ανίκανος για την σπουδαιότερη ανθρώπινη ιδιότητα, την ικανότητα του συγχωρείν, η οποία προσδίδει ανωτερότητα στον άνθρωπο. Η ικανότητα αυτή είναι καρπός της «σωφροσύνης», η οποία οδηγεί προς την «ἐγκράτειαν», διότι, μόνο όταν ο άνθρωπος γίνεται εγκρατής στην ασέλγεια και στο πάθος, τότε μπορεί να συγχωρεί τους εχθρούς. Ο Φιλοκτήτης δεν κατάφερε να πλησιάσει στον υψηλό βαθμό της σωφροσύνης. Έτσι μπορούμε να καταλάβουμε ότι ο άνθρωπος, ο οποίος απομακρύνθηκε από τη σωφροσύνη δύναται να επιστρέψει στον ορθό δρόμο μόνο με τη μεσολάβηση ενός έμπιστου και αγαπητού προσώπου. Αναφορικά λοιπόν με την «*ἀμαρτία*» του Φιλοκτήτη θα μπορούσε να εντοπιστεί μόνο στην υπερβολή της οργής του. Η υπερβολή ήταν πάντα για τον Σοφοκλή «αμάρτημα», επειδή οδηγούσε τον άνθρωπο πέρα από τα ανθρώπινα όρια¹⁹⁶.

Η ισχυρογνωμοσύνη όμως του Φιλοκτήτη δεν είναι δυνατό να συσχετιστεί με την έννοια της αριστοτελικής «*ἀμαρτίας*», γιατί φαίνεται πλήρως δικαιολογημένη, όπως τουλάχιστον παρουσιάζεται από τον δραματογράφο. Είναι προφανές άλλωστε ότι ο ήρωας δεν είχε άλλα μέσα στην κατάσταση που βρισκόταν για να ανταποδώσει ίση εκδίκηση στους πιο άσπονδους εχθρούς του σύμφωνα με την αρχαία ηθική, παρά

---

¹⁹⁶ Σακρ (1968) 98-9

μόνο το αδιάλλακτο πείσμα του και την ανένδοτη άρνησή του να βρεθεί και πάλι στο πλευρό τους ύστερα από την απάνθρωπη συμπεριφορά απέναντί του και τη μακροχρόνια οδύνη στον τόπο της εξορίας του.

Επιπλέον δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί «άμαρτία» το γεγονός ότι ο Φιλοκτήτης φάνηκε τόσο «εύπιστος» και «αφελής» και παρέδωσε το τόξο του, που ήταν όλη του η ζωή, σ' έναν διερχόμενο караβοκύρη που του παρουσιάστηκε ως γνώριμος και φίλος. Αντίθετα η αυθορμησία του ήρωα, αποκαλύπτει την ευγενική του καρδιά και την έμφυτη αγνότητά του, που παρέμειναν αναλλοίωτες παρ' όλες τις προδοσίες των ανθρώπων και τις καταδρομές της μοίρας.

Επιπρόσθετα ο Φιλοκτήτης έχει πλήρη επίγνωση της κατάστασής του καθώς και της αιτίας της προέλευσής της και δεν χάνει ευκαιρία να μην αναφερθεί με πικρόχολο παράπονο στη μεγάλη αδικία που του έχει γίνει, καθώς και στη δική του ανευθυνότητα για την ανίατη αρρώστια του και την τραγική μοίρα του. Επιπλέον, στους στίχους 683-5 ο Χορός εκφράζει την άποψη ότι τα τρομερά δεινά που υφίσταται ο ήρωας είναι ολωσδιόλου άδικα και οι κατατρεγμοί της μοίρας του ασυμβίβαστοι με το ήθος και το χαρακτήρα του¹⁹⁷.

Ο Νεοπτόλεμος πάλι, ως νέος με ευγενική καταγωγή, καθώς ήταν αγνός και άπειρος δέχτηκε την επίδραση της διδασκαλίας του Οδυσσέα, η οποία δημιούργησε στην ψυχή του εφήβου τη φιλοδοξία της στρατιωτικής δόξας στηριγμένης όμως στο ψέμα, στην κλοπή και στον δόλο. Με την επίδραση του Οδυσσέα ο Νεοπτόλεμος πείστηκε να αποδιώξει το αίσθημα της ντροπής και να χρησιμοποιήσει μέσα τα οποία θα οδηγούσαν στην επιτυχία του σκοπού. Από αυτό το σημείο θα μπορούσε να ξεκινά το αμάρτημα του Νεοπτόλεμου και να αυξάνεται βαθμηδόν παράλληλα με την απάτη προς τον Φιλοκτήτη. Και θα μπορούσε να φτάσει στο υπέρτατο σημείο, όταν ο Φιλοκτήτης θα προσβλέπει στον γιο του Αχιλλέα τον σωτήρα και καλύτερο φίλο του, τον μοναδικό άνθρωπο που εμπιστεύεται.

Η χειραψία του Φιλοκτήτη και του Νεοπτόλεμου θεωρείται από τον πρώτο ως βέβαια ένδειξη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι του εμπιστεύεται τα πολύτιμα όπλα. Ενώ ο Φιλοκτήτης έχει συμπεριφερθεί ως ικέτης, ο Νεοπτόλεμος παρέμεινε πιστός για αρκετό χρόνο στη διδασκαλία του Οδυσσέα και εκώφευσε στις ικεσίες του ικέτη, γιατί ήταν πνευματικά προσκολλημένος στους λόγους του Οδυσσέα. Η φιλοδοξία λοιπόν τον ώθησε να προσπεράσει τα ανθρώπινα

---

¹⁹⁷ Μαρκαντωνάτος (1990) 43-4

και θεϊκά δίκαια. Ο Νεοπτόλεμος δέχτηκε να παραβεί αυτά τα δίκαια, απομακρύνθηκε από την αληθινή φύση του και χρησιμοποίησε αρχικά τον δόλο και την κλοπή. Φτάνει λοιπόν ο ήρωας στο έπακρο του αμαρτήματος¹⁹⁸;

Αν δεχτούμε ότι η αριστοτελική «*άμαρτία*» υποδηλώνει την άστοχη ενέργεια του τραγικού ήρωα που οφείλεται σε ένα ξεστράτισμα της λογικής του και συνδέεται άμεσα με την πλήρη άγνοια από μέρους του για τη σημασία της ενέργειας αυτής και για τις ολέθριες συνέπειές της, στον χαρακτήρα του Νεοπτόλεμου δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί *άμαρτία*. Ο ήρωας παρουσιάζεται να έχει πλήρη επίγνωση του ρόλου που έχει αναλάβει να διαδραματίσει στο σχέδιο της συνωμοσίας κατά του Φιλοκτήτη και αυτό φαίνεται καθαρά από τις διαμαρτυρίες του στον Πρόλογο του δράματος (στ. 86-95, 100, 108 και 110)¹⁹⁹.

4.6. Ο χρησμός του Έλενου και η θεολογική ερμηνεία στον Φιλοκτήτη.

Ο χρησμός του Έλενου και ο ρόλος του στην τραγωδία έχει γίνει αντικείμενο διαφωνιών ανάμεσα στους επιστήμονες. Η ερμηνεία του χρησμού μπορεί να επιφέρει σημαντικούς προβληματισμούς στον τρόπο που εξελίσσονται και καταλήγουν τα πράγματα στον *Φιλοκτήτη*. Ο ίδιος ο χρησμός αναφέρεται ήδη στην *Μικρή Ιλιάδα*. Στην τραγωδία του Σοφοκλή όμως και στη σκηνή του με τον ψευδο – έμπορο η προφητεία παίρνει άλλη διάσταση. Ο «έμπορος» στους στίχους 604 – 613 αναφέρει ότι ο Οδυσσέας αιχμαλωτίζει τον Έλενο που ήταν μάντης και γιος του Πριάμου και τον υποχρεώνει να αποκαλύψει στους Αχαιούς τον τρόπο που η Τροία θα έπεφτε στα χέρια τους. Η προφητεία του Έλενου ήταν ρητή: οι Αχαιοί δεν θα κατακτούσαν ποτέ την Τροία, εάν ο Φιλοκτήτης δεν οδηγείτο με τη θέλησή του εκεί μαζί με τα όπλα του. Αυτή είναι η σημαντική λεπτομέρεια, που προκύπτει από τη συγκεκριμένη σκηνή: δηλαδή είναι απαραίτητη τόσο η συγκατάθεση όσο και η μεταφορά του ίδιου του Φιλοκτήτη στην Τροία και όχι μόνο τα τόξα του, κάτι το οποίο δεν διασαφηνιζόταν στην τραγωδία ως αυτό το σημείο. Εδώ για άλλη μια φορά διακρίνεται η αλαζονεία του Οδυσσέα (στ. 617- 619), καθώς υποστηρίζει πως θα

---

¹⁹⁸ Σακρ (1968) 101-2

¹⁹⁹ Μαρκαντωνάτος (1990) 44

αναγκάσει τον Φιλοκτήτη να συνεργαστεί χωρίς να ακολουθήσει το πνεύμα της προφητείας και τη θέληση των θεών. Είναι όμως βέβαιες οι πληροφορίες του «εμπόρου»; Το πρόβλημα που υπάρχει αφορά στην αξιοπιστία του προσώπου καθώς συμμετέχει στον δόλο. Αυτή η παρέμβαση του «εμπόρου» είναι τεχνουργημένη από τον Σοφοκλή με μεγαλειώδη δεξιότητα. Η εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη στον Νεοπτόλεμο ενισχύεται χάρη στην πλαστή ιστορία, ότι τον τελευταίο τον κυνηγούν πρόσωπα τόσο αξιότιμα, όπως είναι ο Φοίνικας και οι δύο γιοί του Θησέα· η αληθινή εκδοχή ότι ο Οδυσσεύς ψάχνει για τον Φιλοκτήτη, όχι μόνο κάνει πολύ σύντομα για τον Νεοπτόλεμο σαφές το πόσο πικρά ο Φιλοκτήτης μισεί τον Οδυσσέα, αλλά επίσης κάνει τον Φιλοκτήτη ακόμη πιο ανυπόμονο να σαλπάρει μαζί με τον Νεοπτόλεμο²⁰⁰. Η μαντεία του Έλενου σκόπιμα δεν φωτίζεται από τον ποιητή από την αρχή της τραγωδίας σε όλες της λεπτομέρειες και καλύπτεται με ασάφεια ως την τελευταία σκηνή.

Η τόλμη, η ευφυΐα και η επινοητικότητα είναι τα χαρακτηριστικά της δραματικής τεχνικής του και της γλώσσας του Σοφοκλή. Ο ποιητής είναι τολμηρός στον τρόπο που χειρίζεται την ασυνέπεια, η οποία του προσφέρει την ευκαιρία για ορισμένες έντονα δραματικές στιγμές, μολονότι ο σκοπός της είναι κάτι περισσότερο από την απλή δημιουργία λαμπρών σκηνών. Στον *Φιλοκτήτη* η περίφημη ασυνέπεια ως προς το εάν γνωρίζει ο Νεοπτόλεμος την προφητεία δημιουργεί δραματικό ενδιαφέρον. Στον Πρόλογο δεν γνωρίζει απολύτως τίποτα γι' αυτήν, αλλά προς το τέλος του δράματος είναι σε θέση να δώσει στον Φιλοκτήτη μια λεπτομερή και διεξοδική αναφορά. Δεν υπάρχει κάποιος ικανοποιητικός τρόπος να εξηγήσουμε την ασυνέπεια αυτή λογικά, όπως θα συνέβαινε αν είχαμε ένα ιστορικό περιστατικό. Όμως, υπάρχουν επαρκείς δραματικοί λόγοι για τη σταδιακή αποκάλυψη της κρίσιμης πληροφορίας και για την παρουσίαση του Νεοπτόλεμου ως απόλυτα εξαρτημένο από τον Οδυσσέα. Παράλληλα, η βαθύτερη σημασία της ασυνέπειας φαίνεται να έγκειται στο γεγονός ότι ωθεί το κοινό να μοιραστεί με τον Νεοπτόλεμο μια βαθμιαία συνειδητοποίηση της πραγματικής σημασίας του χρησμού²⁰¹.

Ο Φιλοκτήτης πρόκειται να μεταφερθεί στην Τροία με το όπλο του ή το όπλο του μονάχα; Αυτό με μια σειρά χωρίων μένει στο μισόφωτο, ενώ σε άλλο σημείο η έμφαση δίνεται σε μίαν από τις δύο δυνατότητες (στ.68, 77, 101, 112, 612, 839, 1055). Μάλιστα από αυτή την παρατήρηση επιχείρησαν μια ερμηνεία του έργου,

---

²⁰⁰ Kitto (1993) 410

²⁰¹ Easterling (1994) 418

ώστε αυτό θα πλησίαζε χρονικά τον *Οιδίποδα Τύραννο*: ο χρησμός των θεών, που σύμφωνα με το νόημά του ο Φιλοκτήτης θα μεταφερόταν στην Τροία με το καλό, δήθεν παρανοήθηκε από τον Οδυσσέα, που προχώρησε με δόλο και θέλησε να πάρει στο χέρι του μόνο το τόξο. Έτσι, όλα του τα σχέδια θα αποτύγχαναν. Αν ήταν αυτό το κεντρικό νόημα του έργου, θα έπρεπε να ψέξουμε τον ποιητή, γιατί ακριβώς το έκρυψε με επιμέλεια. Μπορούμε βέβαια να δούμε τα τεχνάσματα, με τα οποία ο τραγικός κάνει δυνατή τη ροή αυτού του ζωντανού έργου. Οποσδήποτε όμως σημασία έχουν μόνο οι δραματικοί παλμοί και η ψυχική απήχηση που κερδήθηκε με αυτόν τον τρόπο²⁰².

Αν ήταν δυνατό ένας θεατής να παρακολουθήσει το έργο από το τέλος ως την αρχή, μόνο τότε θα μπορούσαμε να αποδεχτούμε ότι οι θεοί σε μια ανάδρομη πορεία, έχουν το δικό τους σχέδιο για την κατάληψη της Τροίας: ότι αυτό το σχέδιο εμποδίζεται πρώτα από τον Οδυσσέα που πιστεύει πως η πόλη μπορεί να καταληφθεί με τους δικούς του όρους, και ύστερα από τον Φιλοκτήτη που ουδόλως θα μεταβεί στην Τροία· επίσης ότι και οι δύο πρόκειται να διδαχτούν πόσο μάταιο είναι να προσπαθεί κανείς να αντισταθεί στους θεούς. Ή θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο Σοφοκλής πραγματεύεται το μυστήριο των ανθρώπινων παθημάτων και της θείας πρόνοιας: ο Φιλοκτήτης είναι ένας ήρωας που, καταπατώντας από απροσεξία έναν ιερό χώρο, προσβάλλεται από ανίερη αρρώστια· αλλά ύστερα από χρόνια μαρτυρίου, σε κάποια καλή στιγμή των θεών και χάρη στην υποταγή του στο θέλημά τους, ο Φιλοκτήτης όχι μόνο γιατρεύεται αλλά επίσης αποκτά για ανταμοιβή αθάνατη δόξα.

Ο λόγος που γι' αυτόν θα έπρεπε να διαβάσουμε το έργο με αυτό τον ανορθόδοξο τρόπο από το τέλος προς την αρχή, προκειμένου να πετύχουμε αυτά τα ικανοποιητικά συμπεράσματα, είναι ότι ο Σοφοκλής, σχεδόν ως το τέλος του έργου (στ. 1326 – 47), ουδεμία σαφή διατύπωση μας παρέχει ούτε για το θεϊκό σχέδιο σχετικά με την Τροία ούτε για την αιτία της νόσου του Φιλοκτήτη. Όσο για τα παθήματα του Φιλοκτήτη, ως αυτό το σημείο όλη η έμφαση δίνεται στη σκληρότητα των Ατρείδων και του Οδυσσέα· αυτοί για δέκα περίπου χρόνια έχουν εγκαταλείψει έναν ανήμπορο σύντροφο σ' ένα ακατοίκητο νησί για να ζήσει στην αθλιότητα ή για να χαθεί και τώρα έχουν την πρόθεση να του υποκλέψουν το μόνο μέσο που έχει για να διατηρείται ζωντανός. Όσο για το θεϊκό σχέδιο, κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του έργου δεν είμαστε εντελώς σίγουροι για το ποιο είναι αυτό. Όταν ο

---

²⁰² Lesky (1988) 417

Νεοπτόλεμος πράττει ό,τι μπορεί για να εξυπηρετήσει τον ποταπό Οδυσσέα, ουσιαστικά βοηθά να εμποδιστεί με έναν τρόπο το θέλημα των θεών· επίσης, όταν απαρνιέται τις ελπίδες του για δόξα, προκειμένου να ξανακερδίσει τιμή και αυτοσεβασμό, πάλι θέτει κώλυμα στην επίτευξη του θεϊκού θελήματος με έναν άλλο τρόπο²⁰³. Ο Σοφοκλής στον *Φιλοκτήτη* παρουσιάζει πράγματα, τα οποία εμείς δεν είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε και μάλιστα οφείλουμε να ανασυγκροτήσουμε τη γενική θεολογία μέσα από τα ίδια τα έργα, ενώ για το αρχικό ακροατήριο αυτή η θεολογία ήταν οικεία.

Μόνο ο Νεοπτόλεμος κάνει λόγο για θεϊκή τιμωρία (στ.196) και υποστηρίζει ότι ο Φιλοκτήτης δέχτηκε αυτό το πλήγμα από τους θεούς, αλλά η δεκαετής παρουσία του στη Λήμνο δεν έχει σχέση με αυτή την τιμωρία. Η εγκατάλειψή του στο έρημο νησί πραγματοποιήθηκε μετά από σχέδιο του Οδυσσέα, όπως ο ίδιος πιστεύει (στ. 1028). Ο Φιλοκτήτης όντας ανήμπορος, ενοχλητικός με τις φωνές του, που ξεσήκωνε όλο το στρατόπεδο και εμπόδιζε ακόμα και τις θυσίες προς τους θεούς, πέφτει θύμα ασπλαχνίας από τους συντρόφους του. Αυτό που η Χρύση κάνει στον Φιλοκτήτη μοιάζει να είναι εντελώς αυθαίρετο και ώσπου να φτάσουμε στο τέλος του έργου, δεν γίνεται σαφής η πρόθεση-- και τότε ακόμη δεν υπάρχει κανένας υπαινιγμός ότι ο Φιλοκτήτης είναι οτιδήποτε άλλο εκτός από αθώο θύμα απλής κακοτυχίας. Ίσως ο σκοπός του Σοφοκλή είναι να στρέψει το ενδιαφέρον μας προς το ευρύ θέμα των ανεξήγητων παθημάτων που οι θεοί στέλνουν στον άνθρωπο. Στην πραγματικότητα όμως, απ' αυτό το σημείο και πέρα κρατάει προσεκτικά το συγκεκριμένο θέμα έξω από το βλέμμα μας· ο Φιλοκτήτης (στ. 265 – 7) μας λέει εντελώς απλά ότι τον δάγκωσε ένα φίδι και σχετικά με αυτό δεν ακούμε τίποτα περισσότερο έως τη στιγμή κατά την οποία δίνεται στον Νεοπτόλεμο η άδεια να μας εξιστορήσει όλα τα γεγονότα στον στίχο 1326 κεξ. Ό, τι ακούμε σε όλο αυτό το διάστημα, είναι η τερατώδης συμπεριφορά των Ατρείδων και του Οδυσσέα.

Για τον Σοφοκλή, η Χρύση και το ιερό φίδι της έχουν μόνο συμβατική αξία, καθώς αποτελούν το σημείο απ' όπου αρχίζει η ιστορία· αυτός είναι ο λόγος που ούτε καν μνημονεύει εδώ το φίδι ή την απρόσεκτη καταπάτηση από μέρος του Φιλοκτήτη. Το θέμα του φαίνεται διαμορφωμένο όχι στο πώς οι θεοί μεταχειρίζονται τον άνθρωπο, αλλά στο πώς οι άνθρωποι μεταχειρίζονται ο ένας τον άλλον.

---

²⁰³ Kitto (1993) 404-5

Είναι αρκετά τα σημεία που αξίζουν την προσοχή μας. Η χρήση του θεού, όπως και ο ρεαλισμός στην παρουσίαση της δυστυχίας του Φιλοκτήτη, θεωρούνται γενικά πως δείχνουν την επίδραση του Ευριπίδη στον Σοφοκλή. Ίσως έτσι είναι· ίσως ο Σοφοκλής να μην ακολουθούσε ποτέ αυτή την πορεία, αν δεν ήταν ο Ευριπίδης. Δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Το σημαντικό είναι να διαπιστωθεί γιατί ο Σοφοκλής κάνει αυτές τις επιλογές. Όσο για τον ρεαλισμό, προφανώς δεν αποτελεί απλώς δραματικό εφέ, που επιδιώχθηκε για την αξία του αυτή καθαυτή· είναι ένα ουσιώδες μέρος της όξυνσης του μαρτυρίου. Όσο για τον θεό θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι δεν θα υπήρχε καμιά δυσκολία να τελειώσει το έργο χωρίς θεό. Αφού ο Οδυσσεάς έχει αποπεμφθεί, ο Νεοπτόλεμος θα μπορούσε να κάνει έκκληση στον Φιλοκτήτη, (όχι μόνο για το ίδιο του το συμφέρον, αλλά και για χάρη του ελληνικού στρατού και της Ελλάδας γενικά, να λησμονήσει τη δίκαιη μνησικακία του, και να δώσει τέλος στον πόλεμο)· μια έκκληση που ο Χορός θα ήταν σε θέση φυσιολογικά να την ενισχύσει, βρίσκοντας έτσι κάτι να πει. Ο Φιλοκτήτης θα μπορούσε να οδηγηθεί ώστε να την αποδεχτεί, και εμείς θα αναλογιζόμαστε ότι η γενναιοφροσύνη και η ανθρωπιά θριάμβευσαν εκεί που η πανουργία και η βία απέτυχαν.

Αν ο Σοφοκλής απέρριψε ένα τέτοιο εύλογο τέλος για χάρη ενός άλλου που συνεπαγόταν κάτι το τεχνητό, ίσως η επιλογή του να οφείλεται στο ότι αυτό το εύλογο τέλος θα σήμαινε κάτι διαφορετικό, από αυτό που εκείνος ήθελε να πει. Το τέλος που προτίμησε, αυτό που μας φέρνει στο σημείο, όπου βλέπουμε τον Φιλοκτήτη και τον Νεοπτόλεμο να ξεκινούν για την Ελλάδα και να αφήνουν τους Ατρείδες και τον Οδυσσεά αντιμέτωπους με την καταστροφή, είναι ένα τέλος που επεκτείνει όσο είναι δυνατό, ακόμα και πέρα απ' ότι ήταν ιστορικά δυνατό, την τυπικά σοφόκλεια αντίληψη για την αδικία που γεννά από μόνη της το καταστρεπτικό εξαγόμενό της. Για τούτο, ο Σοφοκλής ήταν προετοιμασμένος να καταβάλει το αναγκαίο τίμημα. Ασφαλώς, δεν χρησιμοποιούσε τον θεό απλώς και μόνο επειδή ο θεός γινόταν του συρμού. Αν υποθέσουμε ότι ο ποιητής ήθελε να κλείσει το έργο του με ένα ταμπλώ που θα έπρεπε να αποκαθιστά και να ικανοποιεί το *φιλόανθρωπον*²⁰⁴, δηλαδή την αίσθηση της φυσικής δικαιοσύνης, τότε το πέτυχε με τρόπο θαυμαστό²⁰⁵.

---

²⁰⁴ Αριστοτέλης, *Ποιητική* 1453a

²⁰⁵ Kitto (1993) 417-8

4.7. Ο ρόλος του τόπου στον Φιλοκτήτη

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των τελευταίων έργων του Σοφοκλή, δηλαδή του *Φιλοκτήτου* και του *Οιδίποδος επί Κολωνῶν*, είναι η ολοένα μεγαλύτερη σημασία που παίρνουν τα προβλήματα του τόπου, αυτό που ο J. Jones ονόμασε «ένα είδος αλληλεξάρτησης ανάμεσα στον άνθρωπο και τον τόπο». Ο χώρος της δράσης περιγράφεται σαν μια *εσχατιά*, στην άλλη άκρη του κόσμου. Σε ολόκληρη την αρχαία ελληνική λογοτεχνία, υπάρχουν ελάχιστες εικόνες, τόσο χτυπητές, που να μιλούν για μια άγρια φύση και για έναν άνθρωπο εγκαταλελειμμένο και απαγριωμένο. Η μοναξιά του Φιλοκτήτη εκφράζεται με τη λέξη *ἔρημος*, που επαναλαμβάνεται μάλιστα έξι φορές (στ. 228, 265, 269, 471, 478, 1018). Υπάρχει όμως και κάτι περισσότερο: ο Φιλοκτήτης ήταν, με την τεχνική σημασία του όρου, *ἔκθετος*, δηλαδή παρατημένος σε ένα χώρο που είναι ακριβώς ο αντίθετος από τον περιφραγμένο χώρο του σπιτιού και από τους κοντινούς του καλλιεργημένους τόπους, μια που πρόκειται για μια απόμακρη και άγρια περιοχή. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο τόπος αυτός μπορεί να είναι η θάλασσα ή τα ποτάμια, ως σύμβολα του άλλου κόσμου. Κυρίως όμως είναι η ακαλλιέργητη γη, μακριά από τα σπίτια, τους κήπους και τα χωράφια, εκεί όπου ζουν τα κοπάδια, δηλαδή ο ξένος και εχθρικός χώρος του αγρού. Όπως λέει ακόμα ο J. Jones, αυτή η μοναξιά δεν είναι η μοναξιά του Ροβινσώνα Κρούσου. Και ούτε είναι ο κόσμος των βοσκών, όπως το τονίζει άλλωστε ξεκάθαρα ο Χορός (στ. 213-4) «*οὐ μολπὰν σύριγγος ἔχων, ὡς ποιμὴν ἀγροβότας*». Αυτός ο άγριος κόσμος υπογραμμίζεται έντονα από την ίδια τη σκηνοθεσία: εκεί όπου η σκηνή παρουσιάζει συνήθως την πόρτα του ανακτόρου, υπάρχει η είσοδος της σπηλιάς.

Αλλά η δραματική κατάσταση του Φιλοκτήτη δεν συνάπτεται προς το φυσικό περιβάλλον του με τρόπο φυσικό και τυχαίο. Ο ήρωας δεν απομονώνεται στο άξενο νησί μετά από ναυάγιο. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, η θεματική του έργου θα επικεντρωνόταν αρχικά στο δράμα του ανθρώπου που γίνεται παιχνίδι ανάμεσα στα χέρια της φύσης και που τελικά σώζεται πάλι από μια ευτυχή συγκυρία. Τα πράγματα όμως εδώ είναι διαφορετικά. Η σκληρότητα της φύσης, η αγριότητα του τοπίου συνθέτουν ένα σκηνικό επιλεγμένο από τους συντρόφους Αχαιούς, που τον εγκαταλείπουν στη Λήμνο «*ἔρημον κάφιλον*» (στ.228, 269, 487 και 1018), τον «*εκβάλλουν ανοσίως*» (στ. 257) και «*αισχροῦς*» (στ. 265) στην αφιλόξενη ακτή, βάσει

οργανωμένου σχεδίου που είχε ανατεθεί στον Οδυσσέα (στ. 6): «*ταχθείς τόδ' ἔρδειν τῶν ἀνασσόντων ὕπο*». Συνεπώς, το τοπίο της Λήμνου δεν είναι παρά μόνο μια προέκταση, ένα επιστέγασμα του κυνισμού του Οδυσσέα και της αχρείας συμπεριφοράς των Αχαιών.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι οι διαμαρτυρίες του Φιλοκτήτη δεν αφορμώνται από τον *ἄξενο τόπο* στον οποίο κυριολεκτικά φυτοζωεί επί χρόνια, αλλά στον *ἄξενο τρόπο* με τον οποίο εγκαταλείπεται από τους συμπολεμιστές του. Και σε αυτό το πνεύμα, μόνο δικαιολογείται επίσης η αρχική ἄρνησή του να ακολουθήσει τον Οδυσσέα στον δρόμο της επιστροφής κι επανενσωμάτωσής του στον κοινωνικό χώρο όπου ανήκε.

Το «*αἰπεινὸν βάθρον*» (στ 1000) της Λημνίας γης δεν συνιστά με κανένα τρόπο ένα απλό αισθητικό εύρημα του Σοφοκλή: δεν είναι ένα μυθολογικό στοιχείο που επιρρωνύει την κατηγορία του «παθητικού», αλλά ένα εικαστικό συμπλήρωμα του αδικεῖν. Η φυσική ἔρημος συνάπτεται με την ηθική στεγνότητα. Ο βιολογικά ελαχιστοποιημένος Φιλοκτήτης του θαλάσσιου βράχου αποτελεί μάλλον μια λιγότερο οδυνηρή συνέχεια του ηθικά μειωμένου Φιλοκτήτη στο κόσμο των «*αγαθῶν στρατηλατῶν*» (στ.873). Και τότε το φυσικό σκηνικό του νησιού παίρνει τα χρώματα της αξιακής έκπτωσης. Το τοπίο δεν ορίζει τους ανθρώπους, αλλά ορίζεται από αυτούς²⁰⁶.

Σε αυτόν τον ἄγριο κόσμο αντιτάσσονται με ξεκάθαρο τρόπο δύο ἄλλοι κόσμοι, σχηματίζοντας έτσι αυτό που ονομάστηκε «*χωρικό τρίγωνο*» του *Φιλοκτήτη*. Ο πρώτος κόσμος είναι το τρωικό πεδίο μάχης, δηλαδή ο κόσμος της πόλης που τον εκπροσωπούν οι στρατευμένοι πολίτες, οι οπλίτες· ο δεύτερος είναι ο κόσμος του *οἴκου*, του οικογενειακού χώρου του Φιλοκτήτη και του Νεοπτόλεμου. Ανάμεσα σε αυτούς τους δύο οι ἥρωες θα κληθούν να διαλέξουν²⁰⁷.

Ο Φιλοκτήτης εμφανίζεται ολότελα ἄσχετος με τον κόσμο των καλλιεργημένων χωραφιών:

«*οὐ φορβὰν ἱεῤῃς γᾶς σπόρον, οὐκ ἄλλων /αἴρων τῶν νεμόμεσθ' ἄνερεις ἀλφησται./πλὴν ἐξ ὠκυβόλων εἴ ποτε τόξων /πιανοῖς ἰοῖς ἀνύσειε γαστρὶ φορβὰν./ὦ μελέα ψυχά./ὄς μηδ' οἶνοχύτου πάματος ἤσθη δεκέτει χρόνω*» (στ. 708-15).

²⁰⁶ Μπακονικόλα-Γεωργοπούλου (1994) 15-6

²⁰⁷ Vernant (1988) 191-2

Ο εξόριστος ήρωας είναι χωρίς οικογένεια και μάλιστα πιστεύει ότι ο πατέρας του δεν ζει πλέον (στ.497). Ο Οδυσσέας τον κατήντησε έναν κοινωνικό νεκρό: *ἄφιλον, ἔρημον, ἄπολιν, ἐν ζῶσιν νεκρόν* (στ. 1018). Ο Οδυσσέας δικαιολογεί μάλιστα την καταδίκη του Φιλοκτήτη σε εξορία, θυμίζοντας πως από τις κραυγές του ο στρατός «δεν μπορούσε να κάνει με ησυχία ούτε σπονδή, ούτε θυσία» (στ. 8-9)· με άλλα λόγια, η παρουσία του εμπόδιζε τους στρατιώτες να ασκήσουν να λατρευτικά τους καθήκοντα. Ο ίδιος ο Φιλοκτήτης θα επαναλάβει, για λογαριασμό του, αυτή την εξήγηση όταν τον πιέζουν να μπει στο πλοίο στ. 1032-3. Την κατάσταση του Φιλοκτήτη την προσδιορίζει με τον καλύτερο τρόπο η λέξη *ἄγριος*. Ο ήρωας είναι στην κυριολεξία *ἀπηγριωμένος*. Οι λέξεις που τον χαρακτηρίζουν είναι αυτές που ορίζει την αγριότητα των ζώων. Η κατοικία του είναι φωλιά ζώου, *αὔλιον* (στ. 954, 1087, 1147)· η τροφή του είναι *βορά* (στ. 274). Ο ίδιος δεν τρώει αλλά βόσκει (*βόσκων* στ.313). Επίσης η αρρώστια, που τον βασανίζει και χαρακτηρίζεται μάλιστα ως *ἀγρία*, ενσαρκώνει μέσα του αυτό το μέρος της αγριότητας.

Ο Φιλοκτήτης βρίσκεται ακριβώς στο όριο της ανθρωπότητας και της ζωικής αγριότητας. Αυτή την οριακή κατάσταση του Φιλοκτήτη τη συμβολίζει το κυνήγι, η μόνη δραστηριότητα που επιτρέπει στον ήρωα να ζει έξω από τη χώρα, έξω από την πόλη και τα καλλιεργημένα χωράφια:

*«ταύτην γὰρ ἔχειν βιοτῆς αὐτὸν/ λόγος ἐστὶ φύσιν, θηροβολοῦντα/ πτηνοῖς ἰοῖς
στυγερόν στυγερώς»*(στ. 164-6).

Οι σχέσεις όμως που διατηρεί ο Φιλοκτήτης με τα ζώα, τους συντρόφους του και συνάμα τα θύματά του, είναι αντιστρεπτές· όταν του στερούν το τόξο του, με την απάτη του Οδυσσέα, ο κυνηγός Φιλοκτήτης κινδυνεύει να γίνει κυνηγημένος στ. 953 κεξ. Το τόξο επιτρέπει στον Φιλοκτήτη να επιζήσει, αλλά τον κάνει έναν καταραμένο κυνηγό, πάντοτε στο όριο ζωής και θανάτου, όπως είναι και στο όριο της ανθρωπότητας και της αγριότητας· τον πλήγωσε «η άγρια δαγκωματιά της αντροφόνου έχιδνας», αλλά δεν τον σκότωσε. «Μοιάζει με κάποιον που βρίσκεται κοντά στον Άδη» (στ. 860)· θέλει να πεθάνει, ζητά τον θάνατο, αλλά ο θάνατος δεν έρχεται (στ. στ. 797- 798, 1030, 1204-1217)· από πολιτική άποψη είναι ακριβώς ένας *ἄτιμος*, ένας πολιτικά νεκρός, παρόλο που ποτέ δεν αναφέρεται αυτός ο όρος²⁰⁸.

---

²⁰⁸ Vernant (1988) 193-6

Είναι σημαντικό χαρακτηριστικό για τον Σοφοκλή η σύνδεση του ήρωα με τον τόπο. Όταν ο Φιλοκτήτης βλέπει τον εαυτό του φρικτότατα ξεγελασμένο από τον Νεοπτόλεμο, τότε με θρηνητική επίκληση αποζητά (στ. 936) τα λιμάνια, τους βράχους και τη συντροφιά των ζώων, που κατοικούσαν μαζί του στο νησί. Και όταν τα εγκαταλείπει ύστερα από την ευνοϊκή τροπή, τότε αποχαιρετά ακόμα μια φορά με συγκίνηση τον τόπο των βασάνων του με τους χτύπους της θάλασσάς του, τον αντίλαλο των βουνών του και τις πηγές που τον πότιζαν. Αν ανατρέξουμε στον αποχαιρετισμό του Αίαντα αντιλαμβανόμαστε εδώ πολύ έντονα ότι ο ποιητής πλάθει τους ήρωές του με τέτοιο τρόπο, ώστε να τείνουν πέρα από τα σύνορα εκείνης της απομόνωσης, μέσα στην οποία τους τοποθετεί η μοίρα και το μεγαλείο τους²⁰⁹.

4.8. Τα κύρια πρόσωπα της τραγωδίας.

Ο χαρακτήρας και η δομή του έργου μας επιβάλλουν να το κατανοήσουμε ως δράμα τριών προσώπων. Όπως, ίσως σε κανένα άλλο δράμα της παγκόσμιας λογοτεχνίας έχει μορφοποιηθεί εδώ η έντονη και εντελώς απρόσκοπτη δραματική κίνηση που δημιουργείται από τη σύγκρουση τριών ανθρώπων σαφέστατα και αυστηρότατα προσδιορισμένων χάρη στα προσωπικά τους χαρακτηριστικά (είναι το μοναδικό δράμα χωρίς έναν γυναικείο ρόλο!). Το έργο ονομάζεται *Φιλοκτήτης* και επομένως έχουν δίκιο όσοι πιστεύουν ότι άξονας του δράματος είναι η μοίρα ενός πονεμένου και πικρά απογοητευμένου ανθρώπου, που ωστόσο αναζητεί την εμπιστοσύνη. Αυτή όμως η μοίρα είναι τόσο στενά συνυφασμένη με τη συμπεριφορά των δύο άλλων προσώπων, ώστε κανείς από αυτούς δεν μπορεί να θεωρηθεί δευτερεύουσα και περιθωριακή μορφή· πάντως όχι ο Νεοπτόλεμος. Την παρουσία του την καθορίζει το μόνιμα επαναλαμβανόμενο θέμα της *φύσεως*. Το δράμα του Φιλοκτήτη εμπεριέχει και ένα δράμα του Νεοπτόλεμου, ο οποίος, αντίθετα με τη συνείδησή του, εκβιάζει τη φύση του και τελικά αναγκάζεται να ξαναβρεί τον εαυτό του μέσα από μια επώδυνη πορεία. Είναι αυτό που αποτελεί τον πυρήνα της αριστοκρατικής σκέψης και στον Πίνδαρο βρίσκεται σε αντίθεση με κάθε επίκτητη γνώση: η έννοια του έμφυτου τρόπου στον ξεχωριστό άνθρωπο, που εδώ διακινδυνεύει την ακεραιότητά του και δοκιμάζεται παλεύοντας με έναν άνθρωπο αλύγιστο και σφραγισμένο από την οδύνη. Με τα λόγια του Φιλοκτήτη ο

---

²⁰⁹ Lesky (1988) 418

Νεοπτόλεμος κερδίζει τον έπαινο της νίκης του (στ.1310): *τήν φύσιν δ' ἔδειξας, ᾧ τέκνον!* Από τρεις σταθμούς περνά ο δρόμος που βγάζει τον Νεοπτόλεμο από το αδιέξοδο: ομολογία της απάτης· επιστροφή του τόξου· απόφαση να τα εγκαταλείψει όλα και να εκπληρώσει την υπόσχεσή του προς τον Φιλοκτήτη.

Φυσικά, για τον Νεοπτόλεμο ο Οδυσσέας αποτελεί τον εκπρόσωπο της παραπλάνησης· η όλη του όμως συμπεριφορά δεν πηγάζει από την κακία που κρύβει μέσα του. Είναι ο πιστός εκτελεστής των αποφάσεων της στρατιωτικής συνέλευσης· αν κριθεί με γνώμονα τη μεγάλη ελευθερία που χαρακτηρίζει την παρουσίαση των άλλων δύο προσώπων, ο Οδυσσέας έχει κάτι από τη μυωπικότητα ενός εκτελεστικού οργάνου. Ωστόσο σε αυτόν τον ρόλο δεν του λείπει κάποια συναίσθηση αποστολής. Είναι αλήθεια ότι βαθύ χάσμα χωρίζει τον χαρακτήρα του Οδυσσέα από τον χαρακτήρα των δύο άλλων: γι' αυτόν ο σκοπός δικαιολογεί κάθε μέσο²¹⁰.

Εκείνο που αξίζει περισσότερο να αναλύσουμε σε αυτό το έργο, είναι τα διαδοχικά επίπεδα, τις διαδοχικές συνειδησιακές περιπέτειες του κεντρικού ήρωα, τις διαδοχικές συνωμοσίες του Οδυσσέα, τα διαδοχικά απρόβλεπτα, μέσα από τα οποία θα περάσει η συνείδηση του Νεοπτόλεμου, για να φανεί στο τέλος ο αδαμάντινος χαρακτήρας του. Στη δραματική αυτή ανέλιξη, το έργο το χαρακτηρίζει περιπλοκότητα με τους πολυδιάστατους χαρακτήρες που ο ποιητής έχει εισαγάγει²¹¹.

4.8.1. Φιλοκτήτης

Η ζωή του Φιλοκτήτη υπήρξε συνυφασμένη με την πιο παράξενη και αντιφατική μοίρα· γιατί κανείς δεν περίμενε ποτέ πως η άθλια και λησμονημένη αυτή ανθρώπινη ύπαρξη θα απέβαινε κάποτε τόσο αναγκαία και χρήσιμη στην ίδια εκείνη κοινωνία που την είχε καταστήσει πριν από πολύ καιρό αποδιοπομπαία και απόβλητη. Δέκα σχεδόν χρόνια ο Φιλοκτήτης υποφέρει τα πάνδεινα σ' ένα έρημο και μακρινό νησί – πληγωμένο λιοντάρι στο σιδερένιο κλουβί του – λησμονημένος από θεούς και ανθρώπους· κι όσο περνούσαν τα χρόνια κι έβλεπε τη δύναμη και τον ηρωισμό του να μαραζώνουν κι όσο ένιωθε πως δεν θα μπορέσει ποτέ να χρησιμοποιήσει το θαυματουργό τόξο του στο πεδίο της μάχης, τόσο περισσότερο φούντωνε μέσα του το μίσος και η εκδικητική μανία για εκείνους που στάθηκαν η αιτία της συμφοράς του (στ. 254 κεξ.). Και είναι αξιοσημείωτο ότι η μνησικακία του Φιλοκτήτη

²¹⁰ Lesky (1997) 410-2

²¹¹ Δρομάζος (1984) 204

παρουσιάζεται από τον δραματογράφο τόσο φυσιολογική και εύλογη, που παρόλη την οξύτητα και την αδιαλλαξία του επισύρει τη συναίνεση και τη δικαιολογία από μέρους των θεατών. Ο χαρακτήρας του Φιλοκτήτη προβάλλεται τόσο ευγενής και συμπαθητικός μέσα στην ηρωική τραχύτητα και το χαλύβδινο πείσμα του, τόσο επίσης εύπιστος συγχρόνως και καλόκαρδος -- παρά τη φρικτή δοκιμασία του από την προδοσία των ανθρώπων – που θα νόμιζε κανείς ότι ο Σοφοκλής επιδίωξε να καταστήσει τον ήρωά του αυτόν αντικείμενο της ανεπιφύλακτης συμπάθειάς μας, ενώ όλους αυτούς που τον αδίκησαν ή επιχειρούν τώρα πάλι να τον αδικούν αντικείμενο της πιο μεγάλης μας αντιπάθειας. Ωστόσο εάν κανείς εγκύψει προσεκτικότερα στο κείμενο του Σοφοκλή θα διαπιστώσει ότι τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι· γιατί ο ποιητής κατορθώνει τούτο το εκπληκτικό· ενώ διεγείρει τη συμπάθεια και τον οίκτο μας για τον χειμαζόμενο ήρωα, μας προφυλάσσει από το να συμμεριστούμε το τρομερό μίσος που νιώθει ο Φιλοκτήτης για τους υπαίτιους και αυτουργούς της συμφοράς του²¹².

Η Λήμνος, ως το ακατοίκητο νησί, προφανώς σηματοδοτεί και ενισχύει την απομόνωση του Φιλοκτήτη, την οποία αναφέρει επαναλαμβανόμενα εκείνος (στ. 227-228 κτλ). Μία μακροχρόνια παραμονή σε ένα έρημο νησί και μια σπηλιά, όπου απουσίαζαν τα βασικά αγαθά, όπως το ψωμί και το κρασί (στ. 707-709), αναμφίβολα θα αποτελούσε μια βασανιστική και επώδυνη εμπειρία για κάθε άντρα, ακόμη και αν αυτός δεν είχε καταπιεστεί από τη σκληρή συμπεριφορά των δόλιων συντρόφων του (στ.268-284). Το έργο όντως κάνει διάφορες νύξεις για την αγριότητα, συμπεριλαμβανομένης και της εμφάνισης του Φιλοκτήτη, (στ.226 κεξ), των ζώων και των πουλιών τα οποία θηρεύει, καθώς αποτελούν τη μόνη διαθέσιμη πηγή τροφής (στ.165-166), της θάλασσας (στ.1455), της αρρώστιας (στ. 173), και της μισάνθρωπης άρνησης του Φιλοκτήτη να εξετάσει τη φιλική συμβουλή (στ.1321). Δεν υπάρχει ένδειξη ότι ο ήρωας, ένας ευγενής άντρας και πρόσφατος κάτοχος των τόξων του Ηρακλή, έχει μετατραπεί σε έναν παραληρητικό άγριο. Παρ' όλα αυτά, το έργο αμφισβητεί την απόφαση των πρώην συντρόφων του να τον εγκαταλείψουν και μπορεί να αναζητήσει τις θλιβερές επιπτώσεις της απομόνωσης πιο έντονα στα έργα κατά τα οποία η Λήμνος είναι κατοικημένη.

Τα πολλά χρόνια της απομόνωσης ενίσχυσαν σημαντικά την έχθρα του Φιλοκτήτη. Ο ήρωας τώρα δε θα συνεργαζόταν ποτέ μαζί τους, ούτε θα επιθυμούσε

---

²¹² Μαρκαντωνάτος (1990) 63-4

να έχει σχέσεις μαζί τους, αλλά απλά να τους σκοτώσει φανερά (στ.103-107). Η παντελής ηρεμία του νησιού επίσης έχει ενισχύσει τη δύναμη της αντοχής καθώς αντιμετώπισε πολλές δύσκολες καταστάσεις, ένα στοιχείο αξιολογής υπερηφάνειας για έναν άρρωστο άνθρωπο (στ. 533-538). Από την άλλη μεριά, έχει ενισχύσει την επιθυμία του να αποδράσει από την απομόνωσή του και να επιστρέψει στη Μαλίδα κοντά στον πατέρα και τους φίλους του (στ.310-333)²¹³.

Ο Φιλοκτήτης έχει κοινά χαρακτηριστικά και με τους άλλους σοφόκλειους ήρωες. Η απομόνωσή του στον τόπο και τον χρόνο επιθέτει στον ήρωα πλήρη την ευθύνη για τις πράξεις και τις συνέπειες, γεγονός που προσδίδει μεγαλείο στους σοφόκλειους ήρωες. Τα αίτια των πράξεων οφείλονται σε αυτούς μόνο, ενώ το μεγαλείο της πράξης ανήκει σε αυτή την ίδια την πράξη. Ο τραγικός ήρωας μοιάζει με πρόσωπο αβοήθητο από τους θεούς, το οποίο εξαιτίας της αντίθεσής του παίρνει αποφάσεις που απορρέουν από τα βαθύτερα στρώματα της ατομικής του φύσης και στη συνέχεια με πείσμα αλλά και ηρωισμό επιμένει στην απόφασή του αυτή ακόμα και μέχρι του σημείου της αυτοκαταστροφής. Ο ήρωας κατά την εξέλιξη της τραγωδίας βρίσκεται μπροστά στο δίλημμα της καταστροφής ή του δυνατού συμβιβασμού ο οποίος αν γίνει δεκτός, θα προδώσει τις αξίες του. Η απόφαση του ήρωα απειλείται από τις φιλικές συμβουλές, τους εκφοβισμούς, τη βία με σκοπό να ενδώσει ο ήρωας. Οι εκκλήσεις, οι οποίες απευθύνονται προς αυτόν από άλλα πρόσωπα ή από τον Χορό, αποτελούν είδος νουθεσίας.

Ο Φιλοκτήτης συνέχισε την πορεία του στην τραγωδία με τόσο πείσμα, όσο κανένας άλλος τραγικός ήρωας του Σοφοκλή και χωρίς να το αντιληφθεί, υπερέβαλε σε τέτοιο βαθμό σε οργή και μίσος κατά των εχθρών, ώστε κρίθηκε απαραίτητη η χρήση του από μηχανής θεού. Έτσι, ο ήρωας οδηγείται στην ορθή οδό, βοηθείται να καταπνίξει το ισχυρό πάθος και τέλος να επιτύχει αυτοέλεγχο και σωφροσύνη.

Με αυτό τον τρόπο ο Σοφοκλής προσπάθησε να θέσει τον τραγικό ήρωα σε παιδείωση ή να τον καταστήσει άξιο της καταστροφής του, εξαιτίας της απροθυμίας του να υπακούσει στις εκκλήσεις των άλλων. Έτσι, ο ποιητής θέλησε να δώσει την εντύπωση στους θεατές ότι η σωφροσύνη δεν έγκειται στη δειλία ορισμένων δευτερευόντων προσώπων, αλλά στην εγκράτεια και αυτογνωσία, η οποία οδηγεί στον αυτοέλεγχο. Ως αποτέλεσμα αυτού, ο Φιλοκτήτης κατέλαβε τη θέση του παιδευόμενου, ο οποίος πέτυχε στο τέλος την αυτογνωσία και έμαθε ότι ο άνθρωπος,

---

²¹³ Kyriakou (2012) 151

ο οποίος κατέχεται από μίσος, μπορεί να συγχωρήσει τους εχθρούς του, εάν αυτό είναι επιθυμία των θεών, διότι το να υπακούει κάποιος και να σέβεται τις βουλές των θεών σημαίνει ευσέβεια και η ευσέβεια είναι αιώνια, ενώ ο άνθρωπος είναι θνητός²¹⁴.

4.8.2.Νεοπτόλεμος

Ο Νεοπτόλεμος αν και στην αρχή αντιμετωπίζει με έκδηλη δυσφορία (στ. 86 κεξ.) την πρόταση και τις υποδείξεις του Οδυσσέα στο σχέδιο απάτης του Φιλοκτήτη και μολονότι φαίνεται να έχει επηρεαστεί σημαντικά από αυτή την ανεπίτρεπτη σύμπραξη, που αντιβαίνει τόσο πολύ στην πραγματική «φύση» του και στα μυχιαίτερα αισθήματά του, εντούτοις στέκεται αδύναμος στο να αντισταθεί απέναντι στην πειθώ και στη σαγήνη των επιχειρημάτων του γιου του Λαέρτη. Είναι αλήθεια, ότι διατηρεί από την αρχή μερικούς δισταγμούς και επιφυλάξεις που δεν θα αργήσουν σε λίγο να δυναμώσουν· γιατί η επαφή του Νεοπτόλεμου με τον Φιλοκτήτη – δύο ηρώων προικισμένων με «φύση» ευγενική και μεγαλόψυχη – θα οδηγήσει τελικά σε μεταστροφή τον Νεοπτόλεμο και θα επιφέρει την πλήρη ανατροπή του σχεδίου του Οδυσσέα²¹⁵.

Ο Νεοπτόλεμος είναι ένας έφηβος και μάλιστα ένας γιος για τον Φιλοκτήτη. Ο Η.С. Avery υπολόγισε πως ο Νεοπτόλεμος αποκαλείται 68 φορές *παῖς* ή *τέκνον*, από τις οποίες σε 52 περιπτώσεις τον αποκαλεί έτσι ο Φιλοκτήτης. Αυτό λοιπόν το παιδί θα χαρακτηριστεί δύο φορές *άνηρ*: την πρώτη στον στίχο 910, όταν αρχίζει να ομολογεί την απάτη που χρησιμοποίησε για να παγιδεύσει τον Φιλοκτήτη· τη δεύτερη και τελευταία φορά, όταν ο Ηρακλής, στο τέλος πια του έργου, καλεί τον Φιλοκτήτη να πολεμήσει «με αυτόν εδώ τον άντρα»: *σύν τῷδ' ἀνδρί* (στ. 1423). Αυτή η απλή αντιπαράθεση τείνει να δείξει πως ο Νεοπτόλεμος κατά τη διάρκεια του έργου ωρίμασε και πέρασε στον κόσμο των ενηλίκων²¹⁶.

Αρχικά ο ήρωας κάνει ό,τι μπορεί για να εξυπηρετήσει τον Οδυσσέα και στη συνέχεια, ύστερα από ταπεινωτικές εμπειρίες, βρίσκεται ανεπιφύλακτα με το μέρος του Φιλοκτήτη. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι ο ρόλος του Νεοπτόλεμου έχει κλίμακα πολύ ευρύτερη παρ' όσο οποιοσδήποτε άλλος στη σωζόμενη ελληνική τραγωδία· ωστόσο όχι κάθετα αλλά οριζόντια: υπάρχουν αυτοί, λόγου χάρη η

---

²¹⁴ Σακρ (1968) 106-8

²¹⁵ Μαρκαντωνάτος (1990) 65

²¹⁶ Vernant (1988)196-7

Ηλέκτρα και ο Οιδίπους, που ανεβαίνουν ψηλότερα και βουλιάζουν βαθύτερα· υπάρχουν αυτοί που, όπως ο Κρέων, αναγκάζονται ξαφνικά να δουν ότι όλη η πορεία της σκέψης και της συμπεριφοράς τους ήταν βασισμένη στην πλάνη· αλλά σε κανένα άλλο έργο ένας χαρακτήρας δε αξιοποιείται με τέτοιο τρόπο ώστε να οδηγείται σε μια πορεία δράσης, να τη βρίσκει όλο και πιο αβάσταχτη, να την εγκαταλείπει και τελικά να πράττει το ακριβώς αντίθετο. Πράγματι, το μεγαλύτερο μέρος του έργου, από τη στιγμή όπου ο Νεοπτόλεμος παραδίνεται στον Οδυσσέα, μπορεί εύλογα να αποδοθεί ως μία μακρά και αδυσώπητη κίνηση του μαρτυρίου του, στη σφαλερή του θέση. Αν μπορεί να ειπωθεί για κάποιο ελληνικό έργο ότι αυτό προβάλλει την εξέλιξη ενός χαρακτήρα, σίγουρα πρόκειται για τον *Φιλοκτήτη*²¹⁷.

Ο Νεοπτόλεμος είναι ένας ιδιαίτερα επιτυχημένος ψεύτης , μέχρι όμως που επηρεάζεται τόσο πολύ από τους παροξυσμούς του Φιλοκτήτη, ώστε αποκαλύπτει την προδοσία του (στ. 912-916). Ακόμη και τότε όμως, η εμπάθεια που νιώθει και το ηθικό δίλημμα που προκύπτει από την συνειδητοποίηση ότι υπήρξε ανειλικρινής απέναντι στην «ίδια του τη φύση» (στ.895, 897, 902-3, 906), δεν αποτελεί εμπόδιο στο να κρατήσει το τόξο και να χρησιμοποιήσει την τυπική γλώσσα του Οδυσσέα για την απρόσωπη αναγκαιότητα (στ. 921-922) ώστε να δικαιολογηθεί στον Φιλοκτήτη. Αν και ο Νεοπτόλεμος συνειδητοποιεί ότι δεν μπορεί απλά να εγκαταλείψει τον Φιλοκτήτη ενώ κοιμάται, όπως έκανε ο Οδυσσέας πριν εννέα χρόνια (στ. 271-275) τονίζοντας ότι: «*θα έχουμε κνηγήσει / μάταια αυτό το τόξο , αν πλεύσουμε χωρίς αυτόν*» (στ. 839-840), ωστόσο δε βρίσκει λαθεμένη την ενέργεια να εξαναγκάσει τον Φιλοκτήτη, ενάντια στη θέλησή του, να συμμετάσχει σε ένα πόλεμο για το συμφέρον του ελληνικού στρατεύματος αλλά και της δικής του δόξας.

Ο Νεοπτόλεμος υπερήφανα προβάλλει τον εαυτό του ως γιο του Αχιλλέα και κληρονόμο της έμφυτης και φυσικής του ακεραιότητας (στ.88-89), αλλά ο Οδυσσέας εύκολα παίζει με την επιθυμία του για το είδος της ηρωικής δόξας που σχετίζεται με τον πατέρα του – εκείνο που σχετίζεται με την κατάκτηση της Τροίας- προκειμένου να τον παραπλανήσει σε μια σίγουρα μη-αχιλλειϊκή διαδικασία ψεύδους και εξαπάτησης που θα κάνει την άλωση της πόλης πιθανή. Αν και αρχικά ο Νεοπτόλεμος βρίσκει αυτά τα ψέματα και την απάτη «*αισχρά*» (στ. 108) , γρήγορα συμφωνεί υπέρ του δικού του συμφέροντος (στ.112), που συνίσταται στο να «*παραμερίσει τη ντροπή*» και να το κάνει (στ. 120). Η προφανής του απροθυμία να

---

²¹⁷ Kitto (1993) 403-4

πράξει « ένα δαιμόνιο τέχνασμα» (στ.88) και προτίμησή του «να πάρει τον άντρα με το ζόρι παρά να τον εξαπατήσει» και «να αποτύχει να το κάνει καλά παρά να τον υποτάξει με δαιμόνιο τρόπο» (στ. 94-95) δεν ταιριάζουν με την πατρική συμβουλή του Οδυσσέα , σύμφωνα με την οποία ο λόγος επικρατεί περισσότερο στη ζωή από ό,τι οι πράξεις (στ. 96-99) και εφαρμόζεται ο επιτήδειος ισχυρισμός πως δεν είναι κακό να ψεύδεσαι, «αν το ψέμα φέρνει τη σωτηρία» (στ. 109)²¹⁸.

Αυτός ο χαρακτήρας διεύρυνε κατά πολύ τον σκοπό των λογοτεχνικών και ηθικών αναζητήσεων του έργου. Με τη δύναμη της καταγωγής του, ο Νεοπτόλεμος αποτελεί ένα συνδυαστικό κρίκο με τον νεκρό ήρωα Αχιλλέα και τις επικές αξίες της τιμής, της ειλικρίνειας και της δόξας που αυτός γενικά αντιπροσωπεύει, ή με τις αξίες που πρέσβευε κατά τη διάρκεια της ζωής του (στ.904-905). Αρχικά τουλάχιστον, αυτή η κληρονομιά κρατά σε απόσταση τον νέο άντρα από τους σκοπούς του Οδυσσέα και κυρίως από τις μεθόδους του (στ.86-95). Μάλιστα, πρόκειται να τον συνδέσει με τον Φιλοκτήτη, που παρουσιάζει τον εαυτό του σαν μια ηρωική ή αχιλλεία υπόσταση στο έργο.

Ωστόσο, ο Νεοπτόλεμος σύντομα παραβλέπει τις αντιρρήσεις του έναντι στον Οδυσσέα και δέχεται να συνεργαστεί στην εξαπάτηση του Φιλοκτήτη (στ. 120). Αυτή η υπεκφυγή και η αλλαγή της γνώμης του θα συμβεί αρκετές φορές μέχρι το τέλος του έργου, όπου ο Ηρακλής θα εμφανιστεί σαν από μηχανής θεός, προκειμένου να στείλει τον Νεοπτόλεμο και τον Φιλοκτήτη στην Τροία (στ.1403-1443), ενώ είχαν αποφασίσει να πλεύσουν στην Ελλάδα (στ.1402-1408).

Το πιο δραματικό ανάμεσα σε αυτές τις μεταλλάξεις είναι η αποκάλυψη του σχεδίου από τον Νεοπτόλεμο (στ. 915 -916 κ.ε) και η επιστροφή των τόξων (στ. 1287-1292) στον Φιλοκτήτη. Η δραματοποίηση της ηθικής εκπαίδευσης του νέου αποτελεί ένα από τα πιο συναρπαστικά σημεία του έργου. Το λοξό «παραστρατημένο» ταξίδι του Νεοπτόλεμου προς εκπλήρωση της μοίρας του πραγματοποιείται εν μέσω αντιφατικών αξιώσεων, της υποταγής αλλά και της ηθικής, του καθήκοντος και της δόξας. Αυτές οι αφηγήσεις φανερώνουν τις διανοητικές, ηθικές και ρητορικές δυνάμεις και αδυναμίες των δύο αντρών, του Οδυσσέα και του Φιλοκτήτη.

---

²¹⁸ Schein (2013) 23-4

Συχνά διατυπώνεται η άποψη ότι ο Νεοπτόλεμος τροποποιεί την υποταγή του από το ένα πατρικό πρότυπο στο άλλο κατά τη διάρκεια του έργου, αλλά αυτό αποκρύπτει ένα σημαντικό στοιχείο της παρουσίασης του Νεοπτόλεμου. Η πρωταρχική και ακλόνητη αφοσίωση του νέου είναι στον πατέρα του Αχιλλέα, όπως ήταν και στον Αίαντα με τον πατέρα του Τελαμώνα. Ένα αγόρι που μεγάλωσε με τη λαχτάρα ενός απόντα πατέρα, τον οποίο ουδέποτε γνώρισε (στ.350-351), ο Νεοπτόλεμος, στην όχθη της ενηλικίωσης, έμαθε από τους συντρόφους εκείνου ότι έχει προοριστεί να εκπληρώσει τη μοίρα του πατέρα του και να κατακτήσει την Τροία (στ. 343-347 κex.). Όπως είναι πρόδηλο από τον πρόλογο αλλά και από την ιστορία που αφηγείται στον Φιλοκτήτη, άφησε τη Σκύρο με μια ρομαντική ιδέα για τη δόξα και με μια συγκεκριμένη ιδέα-αντίληψη για την ακεραιότητα του πατέρα του, η οποία τελικά θα μετατραπεί σε κάτι ασαφές και αόριστο.

Κατά την αναχώρησή του δεν προβληματιζόταν από κάποια δύσκολη επιλογή, κάποιο ηθικό δίλημμα ή την ελάχιστη ηθική αμφιβολία. Πολύ σύντομα, θα γεννηθεί ένα δίλημμα μεταξύ των δύο διαστάσεων της κληρονομιάς, της δόξας και της γενναιότητας του Αχιλλέα. Σε αντίθεση με τον Αίαντα, ο οποίος αντιμετωπίζει μία κρίση αλλά γνωρίζει αμέσως το πρακτέον, και τι ακριβώς ο πατέρας του Τελαμώνας θα ήθελε ο γιος του να επιτελέσει, (Αίας, στ. 460-482), ο Νεοπτόλεμος αγνοεί τον τρόπο για το πώς να συμβιβάσει τις απαιτήσεις της ηθικής αριστείας του Αχιλλέα και την προοπτική της δόξας. Αυτή η έντονη αμηχανία, που τόσο παραστατικά εκφράζεται στην αγχώδη του αφήγηση στους στ. 969-970, είναι το αποτέλεσμα της άγνοιας και ανικανότητάς του να φανταστεί τον τρόπο με τον οποίο θα είχε ενεργήσει ο πατέρας του σε μια παρόμοια κατάσταση, με άλλα λόγια, να αντιληφθεί την ηθική διάσταση η οποία υπαγορεύεται από την αγαπητή, όμως θολά αντιλαμβανόμενη, πατρική κληρονομιά²¹⁹.

Ο Σοφοκλής δίνει στο έργο του μια αξιοσημείωτη δραματική και ηθική περιπλοκότητα με το να εισάγει τον Νεοπτόλεμο στην ιστορία της επαναφοράς του Φιλοκτήτη από τη Λήμνο. Με αυτόν τον τρόπο, πλάθει μια αντίθεση, μια ασυμφωνία μεταξύ της αθωότητας και της εμπειρίας στα πλαίσια της πολιτικής, μια κριτική των παραδοσιακών αντιλήψεων περί των ευγενών ηθών και του ηρωισμού, που φαίνεται να υπερβαίνει οτιδήποτε μπορεί να διαπνέει τον *Φιλοκτήτη* του Αισχύλου και του Ευριπίδη. Τέλος ο Σοφοκλής προβάλλει ένα παράδειγμα διάπλασης προσωπικότητας

---

²¹⁹ Kyriakou (2012) 152

και αλλαγής γνώμης, φαινόμενο σπάνιο στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία. Η μεταστροφή του Νεοπτόλεμου ενδεχομένως να αιφνιδίασε το Αθηναϊκό κοινό, επειδή στην παραδοσιακή μυθολογία και σε πρωιμότερες Αττικές τραγωδίες η παρουσία του είναι συνυφασμένη με μια φρικτή και απάνθρωπη σκληρότητα : κατά την άλωση της Τροίας, σκοτώνει τον Πρίαμο στον βωμό του Δία, μετά την κατάκτηση της πόλης ρίχνει τον Αστυάνακτα από τα τείχη της πόλης (ή τον αφήνει να πέσει), ενώ ακολούθως θυσιάζει την Πολυξένη στην ψυχή του πατέρα του Αχιλλέα. Όπως είναι γνωστό, ο Νεοπτόλεμος και ο Φιλοκτήτης δεν είχαν κάποια σχέση, πέραν του ότι και οι δύο ήταν απαραίτητοι για την κατάκτηση της Τροίας²²⁰.

Για πολλούς κριτικούς το δίλημμα που αντιμετωπίζει ο Νεοπτόλεμος και έμμεσα το κοινό είναι ένα : η πραγματιστική ανειλικρίνεια που χωρίς ντροπή τον παροτρύνει ο Οδυσσέας να υιοθετήσει από τη μια και οι υψηλές αρχές του Φιλοκτήτη από την άλλη. Σε αυτή την ερμηνεία του έργου ο Νεοπτόλεμος διαλέγει είτε το καλό είτε το κακό, με αποτέλεσμα αυτή να είναι υπεραπλουστευμένη. Απαιτεί από εμάς να δούμε τον Οδυσσέα ως έναν εντελώς αρνητικό χαρακτήρα, ενώ τον Φιλοκτήτη ως έναν συνολικά καλό, στοιχείο που προσομοιάζει στο πνεύμα της μεσαιωνικής ηθικής. Ο *Φιλοκτήτης* είναι ένα έργο με άλλη βάση, δεδομένης της πολυπλοκότητας τόσο της ανθρώπινης φύσης όσο και της εξωτερικής πραγματικότητας. Η επιλογή είναι δύσκολη, επειδή το ερώτημα που αναζητά το έργο δεν έγκειται στο τι είναι σωστό θεωρητικά, αλλά αποτελεί τη σωστή πορεία δράσης υπό συνθήκες όπου το ηθικό και το πρακτικό είναι αντίθετα ή όπου διαφορετικές ηθικές αξίες συγκρούονται. Αυτή η περιπλοκότητα μεταφέρεται μέσα από τα ασαφή πορτρέτα του Οδυσσέα και του Φιλοκτήτη²²¹.

Στον Σοφοκλή, το άτομο και ο κανόνας ζωής ταυτίζονται, γιατί όλα τα πρόσωπα του ποιητή αναζητούν με πάθος να καθορίσουν και να υπερασπισθούν τους λόγους της ύπαρξής τους ανάμεσα στους οποίους η τιμή κατέχει την πρώτη θέση. Μπορούμε να πούμε ότι την παρατηρούμε να εξελίσσεται και να καταφάσκει: ξεκινώντας από την εντελώς εξωτερική τιμή του Αίαντα, την οποία συνιστούν ανδραγαθήματα μεταφραζόμενα σε δημόσια εκτίμηση, έως την τελείως εσωτερική τιμή του Νεοπτόλεμου που δεν απαιτεί παρά ηθικό σθένος και μεταφράζεται μόνο σε ήρεμη συνείδηση (αφού ο Νεοπτόλεμος περιφρονεί τη δόξα που θα μπορούσε να αποκτήσει

---

²²⁰ Schein (2013) 24

²²¹ Roisman (2005) 74

και κινδυνεύει να κατακριθεί από ολόκληρο τον στρατό), διατρέχουμε όλες τις βαθμίδες μιας μεταμόρφωσης που μας περνούν από τον κόσμο του Ομήρου στον κόσμο του Σωκράτη. Τα ποικίλα έργα αναπαράγουν την κίνηση αυτή της κατάκτησης αξιών πάντοτε πιο καθαρών και πιο υψηλών. Εντούτοις πέρα από αυτές τις αντιθέσεις, πέρα από αυτές τις προόδους, αυτό που απομένει ως καταστάλαγμα είναι το ότι τα σημαντικότερα πρόσωπα έχουν κοινό ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό: είναι πάντοτε έτοιμα να θυσιάσουν τα πάντα στην ιδέα που έχουν σχηματίσει γι' αυτή την τιμή και γι' αυτές τις αξίες: είναι πρόσωπα ηρωικά²²².

4.8.3. Οδυσσέας

Ο Οδυσσέας παρουσιάζεται ως ο λιγότερο αγαπητός ήρωας της τραγωδίας. Ήδη από τον πρόλογο εμφανίζεται σκληρός και καχύποπτος. Από τον πρώτο του λόγο σκοπεύει να κερδίζει τη συνεργασία του Νεοπτόλεμου στα πλαίσια του σχεδίου του να εξαπατήσει τον Φιλοκτήτη για τα τόξα του, ενώ ταυτοχρόνως προσπαθεί να δικαιολογηθεί με κάθε τρόπο. Έτσι, αιτιολογεί το γεγονός, ότι εγκατέλειψε τον τραυματισμένο Φιλοκτήτη στη Λήμνο με τον διπλό ισχυρισμό: αφενός μεν ότι έτσι διατάχθηκε από τους ανωτέρους του, αφετέρου δε ότι ο Φιλοκτήτης δεν σεβόταν τις ιερές τελετουργίες και επέσυρε την κακή τύχη. Η αποφυγή του να αναφέρει τους «ανωτέρους» του (ενώ το κοινό γνωρίζει πως είναι ο Αγαμέμνονας και ο Μενέλαος), δίνει την εντύπωση ότι προσπαθεί να αποκρύψει κάτι ενώ παράλληλα τους προστατεύει. Επιπλέον, η παρουσίαση των θρησκευτικών λόγων για την εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη υποδεικνύει πως ο ίδιος ενέκρινε αυτή την απόφαση ενώ ενοχλείται να αναλάβει την ευθύνη της. Ο ίδιος ο Φιλοκτήτης στους στίχους 1029-35 με οργή στρέφεται προς τον Οδυσσέα και αναφέρει ότι ο πραγματικός λόγος της εγκατάλειψής του δεν ήταν μόνο θρησκευτικός αλλά ήταν κυρίως το γεγονός, ότι μετά τον τραυματισμό του κατέστη «*χωλός, δυσώδης*» και άρα επομένως για μάχη. Βέβαια, κατείχε ακόμα τα αήττητα όπλα του Ηρακλή με τα οποία οι Αχαιοί θα κυρίευαν την Τροία, αλλά τη χρησιμότητά τους οι Έλληνες θα την αντιλαμβάνονταν μετά από δέκα χρόνια, με τον χρησμό του Έλενου²²³.

Τόσο κατά την «έκθεση» του Φιλοκτήτη στη Λήμνο όσο και κατά την προσπάθεια της μεταγωγής του από τη Λήμνο στην Τροία, η δράση του Οδυσσέα δεν

---

²²² Romilly (1988) 120

²²³ Νικήτας (2010) 844

έχει μόνο ηθική αλλά και πολιτική πλευρά. Ο Οδυσσέας και στις δύο αποστολές του ήταν ο εκτελεστής των εντολών των προϊσταμένων του (στ.6, 138 κ.ε, 915 κ.ε), των αρχηγών της εκστρατείας, των Ατρείδων. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτές οι ενέργειες είχαν υπαγορευτεί από τη θεία θέληση (στ. 8, 192, 196 κ.ε, 464 κ.ε, 601, 604 κ.ε). Αυτής της πολιτικής εντολής εκτελεστής, συνεργός και υπηρέτης του Οδυσσέα αναδεικνύεται και ο Νεοπτόλεμος. Η πολιτική και στρατιωτική συνείδηση του Οδυσσέα ίσως να συγκρούστηκε με την ηθική του συνείδηση αν και καμία απήχηση αυτής της σύγκρουσης δεν ενυπάρχει στο έργο. Το βέβαιο είναι ότι στο δράμα εισάγεται και παραμένει μέχρι τέλους (στ. 1298) ο Οδυσσέας ως αδίστακτος εκτελεστής της εντολής των Ατρείδων και σοφιστικός απολογητής της συμπεριφοράς του. Αποδείχτηκε δόλιος και απάνθρωπος απέναντι στον Φιλοκτήτη, όταν τον εγκατέλειψε στη Λήμνο, δόλιος και προδότης για δεύτερη φορά, όταν προσπαθούσε να επιτύχει τη μεταγωγή του βασανισμένου ερημίτη στην Τροία. Η απάνθρωπη συμπεριφορά όμως και ο δόλος δεν ήταν αυτά καθ' αυτά η πρόθεση του Οδυσσέα, αλλά τα μέσα για την επίτευξη του πολιτικοστρατιωτικού σκοπού και καθήκοντος και η πραγματοποίηση της θείας βούλησης όπως την αντιλαμβάνονταν ο ήρωας.²²⁴ Αυτή η περιγραφή προσιδιάζει σε μια κοινωνία όπου η υπακοή βασίζεται στη συμφωνημένη ηθική του νόμου και όπου οι πολίτες, μεμονωμένα ή συλλογικά, είναι υπεύθυνοι για αποφάσεις σχετικά με την πολιτική του κράτους. Στο ίδιο πνεύμα εντάσσεται και ο όρκος των Αθηναίων εφήβων κατά την τελετή ολοκλήρωσης της στρατιωτικής τους εκπαίδευσης, σύμφωνα με τον οποίο οι νέοι στρατιώτες (έφηβοι), ορκίζονταν να υπακούουν στους ανωτέρους τους και στους άρχοντες της πόλης, εφόσον οι εντολές ήταν «σωστές»²²⁵.

Ο ίδιος ο Οδυσσέας επιχειρώντας στο όνομα του Δία, να πείσει τον Φιλοκτήτη, ώστε να τον οδηγήσει στη Τροία, του προτείνει ουσιαστικά να είναι ένας *ὄμοιος τοῖς ἀρίστοισιν* (στ.997), ένας από τους επίλεκτους πολεμιστές που θα κυριεύσουν την Τροία. Είναι αληθές βέβαια, πως ο Οδυσσέας δεν διατυπώνει την πρότασή του με ιδιαίτερη ευκολία γιατί, όπως δείχνει ξεκάθαρα ο ρόλος του, έχει διαλέξει την *τέχνην* και όχι την *ἀρετήν*. Και παρά το γεγονός ότι ο χρησμός, που έδωσε ο Έλενος, προφήτεψε πως η εθελούσια παρουσία του Φιλοκτήτη, και όχι μονάχα το τόξο του, ήταν αναγκαία για την άλωση της Τροίας, ακόμη και τότε ο Οδυσσέας ενδιαφέρεται μόνο για το τόξο, ή σκέφτεται να προσαγάγει βιαίως τον Φιλοκτήτη στην Τροία. Έτσι

²²⁴ Βουρβέρης (1963) 32-3

²²⁵ Roisman (2005) 74

ο ήρωας ενεργεί και μιλά με τέτοιο τρόπο, ώστε να φαίνεται ότι θα μπορούσε το τόξο να διαχωριστεί από τον άνθρωπο. Μάλιστα, δεδομένου ότι υπάρχουν και άλλοι τοξότες εκτός από τον Φιλοκτήτη, και το τόξο του μπορεί να δοθεί στον Τεύκρο (στ. 1055-62). Αν εξετάσει κανείς τις τρεις σκηνές όπου παρευρίσκεται ο Οδυσσέας, διαπιστώνει ότι το στρατιωτικό λεξιλόγιο συνταυτίζεται με το λεξιλόγιο που χαρακτηρίζει συνήθως τους σοφιστές (στ. 14, 77, 80). Είναι λοιπόν ο Οδυσσέας ένας καθαρά πολιτικός; Είναι, θα λέγαμε, με την ίδια έννοια που και ο Κλέων του Θουκυδίδη ή οι Αθηναίοι του διαλόγου με τους Μηλίους αναγνωρίζονται ως καθαρά πολιτικοί. Ο Σοφοκλής μάλιστα τον έκανε, εκούσια, Αθηναίο πολιτικό²²⁶.

Στο έργο ο Οδυσσέας παρουσιάζεται σαν ένας αδύναμος πολιτικός που διακατέχεται από σοφιστικές και ρητορικές αξίες. Στις «*Νεφέλες*» ο αρχηγός του Χορού υπόσχεται στον φιλόδοξο Στρεψιάδη, ότι θα είναι πραγματικά ευλογημένος εάν:

«όπως αρμόζει σε έναν έξυπνο άνδρα, εσύ σκεφτείς αυτό: να νικάς ενεργώντας και σχεδιάζοντας και πολεμώντας με όργανο τη γλώσσα» (στ.418-419),

ενώ ο Στρεψιάδης προσβλέπει στο να «διαστρέφεις το νόμο προς το δικό σου συμφέρον» (στ.434), όταν αποκτά τις ικανότητες των σοφιστών. Η περιώνυμη αξία της ευφυΐας και του λεξιλογίου της νίκης και του συμφέροντος που διέπουν τους σοφιστές, χαρακτηρίζουν τη στάση του Οδυσσέα απέναντι τόσο στον Νεοπτόλεμο όσο και στον Φιλοκτήτη. Ο Οδυσσέας διαβεβαιώνει τον Νεοπτόλεμο, πως θα θεωρηθεί «έξυπνος» αν εξαπατήσει τον Φιλοκτήτη (στ.119) και τον προσβάλλει λέγοντάς του πως ουδόλως διακρίνεται για την οξύνοιά του, εφόσον θέλει να επιστρέψει τα τόξα του Φιλοκτήτη. Συμβουλεύει τον Νεοπτόλεμο ότι: «είναι λάθος να διστάζεις όταν κάνεις κάτι για το συμφέρον σου» (στ.111), τον παροτρύνει να «πάρει ό,τι είναι χρήσιμο» από την ψεύτικη ιστορία που ο έμπορος θα πει (στ.131) και θεωρεί πως «είναι υπέροχο να απολαμβάνεις τα πλούτη της νίκης» (στ.81) και ότι «είναι στη φύση μου πάντα να επιθυμώ τη νίκη» (στ.1052).

Όπως και οι σοφιστές, ο Οδυσσέας είναι ένας αυτοαποκαλούμενος άντρας του λόγου (στ.96-99), που διαπλέκει τη λογική με τη γλώσσα προς όφελός του. Αυτό ήταν προφανές ήδη από τις δικαιολογίες του για την εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη στη Λήμνο. Το ίδιο συναντάμε ξανά στην ηθική και γλωσσική σύγκυση που τον χαρακτηρίζει στους στίχους 81-85, όταν διαβεβαιώνει το Νεοπτόλεμο για τη

---

²²⁶ Vernant (1988) 200

«δικαιότητα» των πράξεών τους, η οποία θα δειχθεί όταν εξαπατήσουν τον Φιλοκτήτη και του αποσπάσουν τα τόξα του. Ακολούθως, του υπόσχεται ότι αν ο Νεοπτόλεμος τον ακολουθήσει «χωρίς ντροπή» για μια ώρα, θα χαρακτηριστεί ως αντάλλαγμα ως «ο πιο ευσεβής θνητός». Η πρώτη δήλωση παρουσιάζει την εξαπάτηση ως μια ηθική πράξη, ενώ η δεύτερη συγγέει τη δικαιοσύνη με τη φήμη για αυτή και υποδεικνύει πως η συγκεκριμένη φήμη αποκτάται καλύτερα με αξιόμιμπτες συμπεριφορές. Μια παρόμοια ηθική και λεκτική σύγχυση είναι πρόδηλη στην περιγραφή από τον Οδυσσέα του εαυτού του ως του τελειότερου άνδρα, που δρα όπως απαιτεί η εκάστοτε σκοπιμότητα. Οσάκις υπάρχει ανάγκη για κάποιον που είναι χειριστικός και ανειλικρινής ο Οδυσσέας πρακτικά καυχιέται. (στ.1049-1051): *«είμαι τέτοιος άνδρας, και όποτε υπάρχει μια δοκιμασία μεταξύ του δίκαιων και των καλών αντρών, δε θα βρεις κανέναν πιο ευσεβή από μένα»*. Το γεγονός πως ταυτίζει την ευσέβεια με την απάτη είναι το ίδιο παράλογο, από πλευράς γλώσσας και ηθικής, με τη σύγχυση της αναισχυντίας με τη δικαιοσύνη.

Η Εκάβη στο ομώνυμο έργο του Ευριπίδη επιπλήττει τον Οδυσσέα ως αντιπρόσωπο όλης της γενιάς των δημαγωγών που είναι επιτήδειοι στις ρητορείες (στ.249 κεξ.). Είναι όμως γεγονός ότι στον *Φιλοκτήτη*, η επιμονή στο λεξιλόγιο γίνεται και πάλι εντυπωσιακή. Η λέξη *σοφός* σήμαινε κάθε μορφή ικανότητας και όχι μόνο την ικανότητα των «σοφιστών». Αυτό αποτελεί γεγονός αδιαμφισβήτητο, όπως επίσης και το ότι η γλώσσα ή ο λόγος ενυπήρχε ήδη στο έπος, ως η μεγάλη καταφυγή του «πανούργου» Οδυσσέα²²⁷. Αλλά και ο Γοργίας γνώριζε καλά ότι η τέχνη του λόγου είναι η τέχνη της εξαπάτησης. Και με τον λόγο συμπορεύονται το ψέμα και η πονηριά. Όλοι συμφωνούν πράγματι ότι ο Φιλοκτήτης και το τόξο του επιβάλλεται, για το κοινό καλό, να μεταφερθούν στην Τροία. Είναι όμως απαράδεκτο να επιτευχθεί αυτό το αποτέλεσμα με πανουργία η οποία αποτελεί χαρακτηριστικό του Οδυσσέα. Γι' αυτό εκείνος επικαλείται τη βοήθεια του πονηρού Ερμή (στ. 133) και όλη η παρουσίαση του σχεδίου του γίνεται με λέξεις που σημαίνουν απάτη, ψεύδος, κλοπή (στ. 101,102, 107, 129 κ.τ.λ). Η πονηριά αυτή έρχεται σε αντίθεση είτε με την έντιμη δύναμη που εκθειάζει καταρχήν ο Νεοπτόλεμος είτε με την έντιμη πειθώ, την οποία δοκιμάζει αρκετά προς το τέλος. Ο εύστροφος λόγος, ο λόγος των σοφών, αμφισβητείται και καταδικάζεται καθαρά.

---

²²⁷ Romilly (1996) 123

Το έργο, επίσης, παρουσιάζει τον Οδυσσέα ως έναν αντηρωικό χαρακτήρα. Συμπεριλαμβάνει τον Νεοπτόλεμο στο σχέδιό του, γιατί φοβάται μήπως του επιτεθεί ο Φιλοκτήτης (στ.70-76). Επιμένει στο να μεταβεί ο Φιλοκτήτης στην Τροία με δόλο και όχι με τη βία ή με πειθώ, επειδή «τίποτα δεν ξεφεύγει από τα βέλη του Φιλοκτήτη» (στ.105). Ο ήρωας προσπαθεί να αποτρέψει τον Νεοπτόλεμο από το να επιστρέψει τα βέλη του Φιλοκτήτη και επιπλέον υποτίθεται πως τον απειλεί με το ξίφος του (στ.1254-1255) αλλά όταν ο Νεοπτόλεμος φαίνεται ακλόνητος τότε υποχωρεί και τον εκβιάζει με τον στρατό των Αχαιών (στ.1255-1256,1257-1258, και 1243)²²⁸.

---

²²⁸ Roisman (2005) 74

Κεφάλαιο 5 : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στηριζόμενοι στα προαναφερθέντα στοιχεία θα επιχειρήσουμε μία σύγκριση ανάμεσα στους τρεις τραγικούς ποιητές. Κοινό πρόσωπο και στις τρεις τραγωδίες είναι ο Οδυσσέας, ο οποίος μεταβαίνει στη Λήμνο, στον τόπο όπου κάποτε είχε εγκαταλείψει τον Φιλοκτήτη, με απώτερο σκοπό να οδηγήσει τον ήρωα στην Τροία με κάθε τρόπο. Το πρόσωπο του Οδυσσέα δεν επιλέγεται τυχαία, γιατί είναι ο πλέον μισητός στον Φιλοκτήτη καθώς θεωρείται υπεύθυνος από τον ήρωα για τη δυσμενή θέση του. Έτσι, επιτείνεται η δραματικότητα και οξύνονται οι αντιθέσεις. Ο Οδυσσέας στον Ευριπίδη εμφανίζεται μεταμορφωμένος από τη θεά Αθηνά, ώστε να μην αναγνωριστεί από τον Φιλοκτήτη. Στον Αισχύλο δεν μεταμορφώνεται αλλά δεν γίνεται αντιληπτός από τον ήρωα καθώς οι κακουχίες και το διάστημα τόσων ετών είχαν εξασθενήσει τη μνήμη του ήρωα, σύμφωνα με τον ποιητή. Τέλος στον Σοφοκλή εισάγεται το πρόσωπο του Νεοπτόλεμου και ο Οδυσσέας αρχικά κρύβεται για να μην γίνει αντιληπτός από τον ερημίτη της Λήμνου.

Ο Ευριπίδης παρουσιάζει τον *Φιλοκτήτη* το 431 π.Χ, δηλαδή πριν από τις συμφορές του πολέμου. Αυτό όμως το έργο – όσο μπορούμε να γνωρίζουμε – αντιμετωπίζει με μεγαλύτερη επιείκεια τον Οδυσσέα από όσο τα μεταγενέστερα έργα. Οι ήρωες που έρχονται από το μακρινό παρελθόν, αλλάζουν πρόσωπο όταν δέχονται την αντανάκλαση της πολιτικής και της πνευματικής επικαιρότητας. Και ο *Φιλοκτήτης* του Σοφοκλή δεν αποτελεί εξαίρεση του κανόνα. Οι λέξεις, οι σκηνές, τα πρόσωπα, φέρνουν τη σφραγίδα των προβλημάτων που είχε παρουσιάσει σε όλη τους τη σπουδαιότητα η καινούργια διδασκαλία των σοφιστών²²⁹.

Ο χρησμός του Έλενου αποτελεί άλλο ένα κοινό σημείο ανάμεσα στους τραγικούς ποιητές. Οι θεοί αποφασίζουν να επαναφέρουν στο προσκήνιο τον Φιλοκτήτη και να τον καταστήσουν απαραίτητο για την κατάκτηση της Τροίας. Ο τρόπος βέβαια που προβάλλεται η μαντεία και στα τρία έργα διαφέρει.

Άλλο ένα κοινό σημείο αποτελεί η σκηνή της κρίσης του Φιλοκτήτη και της αρπαγής του περίφημου ηράκλειου τόξου. Η διαφορά ανάμεσα στους τραγικούς έγκειται στον δράστη. Στον Αισχύλο ήταν ο Οδυσσέας αυτός που αφαίρεσε το τόξο

---

²²⁹ Romilly (1996) 127

από τον Φιλοκτήτη, στον Σοφοκλή ήταν ο Νεοπτόλεμος, ενώ στον Ευριπίδη τον ρόλο αυτό τον είχε αναλάβει ο Διομήδης.

Τόσο στον Ευριπίδη όσο και στον Σοφοκλή ο Φιλοκτήτης δεν επιθυμεί να βοηθήσει τους Αχαιούς. Τρέφει για τους πρώην συντρόφους του αβυσσαλέο μίσος και αδιαφορεί για την έκβαση του Τρωικού πολέμου.

Ο ρόλος του Χορού διαφέρει στους τρεις τραγικούς. Στον Αισχύλο και στον Ευριπίδη ο Χορός αποτελείται από άντρες Λημνίους. Μόνο ο Ευριπίδης όμως αισθάνεται την ανάγκη να θέσει τους άντρες της Λήμνου απολογούμενους για την αδιαφορία, με την οποία περιέβαλαν τον βασανισμένο ήρωα. Ο Σοφοκλής ξεπερνά αυτό το εμπόδιο εμφανίζοντας τον Χορό να αποτελείται από άντρες του πλοίου του Φιλοκτήτη. Η απόλυτη μοναξιά του δυσχεραίνει την ήδη δραματική κατάσταση του ήρωα.

Κι όμως, αυτή η πλήρης απομόνωση δεν οδήγησε τον Φιλοκτήτη του Σοφοκλή σε αντικοινωνική συμπεριφορά και μισανθρωπία. Στο πρώτο επεισόδιο ο ήρωας υποδέχεται με τρυφερά αισθήματα τους ξένους και όταν ακούει ελληνική φωνή η νοσταλγία τον κυριεύει. Όλα αυτά τα χρόνια, όντας εγκαταλελειμμένος από τους πάντες και κυρίως από τους συντρόφους του, διάβηκαν χωρίς να απολέσει τα ευγενικά του αισθήματα. Αντίθετα, ο Φιλοκτήτης του Ευριπίδη γίνεται επιθετικός και βίαιος, όταν αντιλαμβάνεται ότι έχει μπροστά του Έλληνες αδυνατώντας να συγχωρήσει την ανάλγητη συμπεριφορά τους. Ο χρόνος δεν καταλάγιασε το μίσος και την οργή του ήρωα και δεν επούλωσε τις βαθιές πληγές του. Αντίθετα, ο ήρωάς μας στον Σοφοκλή πονά όταν σκέπτεται την αδικία και την αναλγησία των συντρόφων του, αλλά ο πόνος αυτός δεν κραυγάζει. Ο ήρωας καταπονημένος και εξαντλημένος από τις τόσες κακουχίες, έχει γίνει πια σοφός. Γνωρίζει πως:

«οὐ γάρ με τάλγος τῶν παρελθόντων δάκνει, /ἀλλ' οἷα χρὴ παθεῖν με πρὸς τούτων ἔτι/δοκῶ προλεύσσειν· οἷς γὰρ ἡ γνώμη κακῶν/ μήτηρ γένηται, τᾶλλα παιδεύει κακούς».
(στ. 1358-61)

Ο Ευριπίδης δημιουργεί μια πραγματικά εξαιρετική δραματική κατάσταση, καθώς εντάσσει στη δράση και την τρωική αποστολή. Με αυτό τον τρόπο, δίνεται η ευκαιρία στον ποιητή να παρουσιάσει «αγώνα λόγων», κάτι που συνήθιζε στις τραγωδίες του και ήταν απόλυτα εναρμονισμένο με το σοφιστικό κίνημα και τη ρητορική της εποχής του. Η αντίθεση που δημιουργείται, παρέχει δραματική ένταση

καθώς ο ήρωας καλείται να επιλέξει στρατόπεδο και δοκιμάζονται τα εθνικά του αισθήματα. Οι σύντροφοί του τον χρειάζονται και ο ήρωας βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα μεγάλο δίλημμα: θα φανεί τόσο μικρόψυχος και θα ακολουθήσει τους εχθρούς των Ελλήνων στην Τροία χαρίζοντάς τους τη νίκη με τα αλάθητα τόξα του Ηρακλή, ή πιστός στον όρκο του θα πολεμήσει στο πλευρό των Ελλήνων συγχωρώντας τους συντρόφους του για την απαράδεκτη συμπεριφορά τους;

Για τον Ευριπίδη ο κύριος στόχος είναι η επιτυχής έκβαση της τρωικής εκστρατείας. Ο ποιητής εστιάζει στη νίκη των Ελλήνων στην Τροία και όλα στο δράμα κινούνται γύρω από αυτή την προοπτική. Η άρνηση του Φιλοκτήτη να ακολουθήσει τους Αχαιούς στην πόλη του Πριάμου θα είχε οδυνηρές συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο. Ο Σοφοκλής, όμως, επικεντρώνεται περισσότερο στον βασανισμένο ήρωα Φιλοκτήτη. Οι Αχαιοί τον είχαν αδικήσει και είχαν αδιαφορήσει για την τύχη του. Οι δυσκολίες και τα βάσανα του ήρωα στο έρημο νησί τονίζονται ιδιαίτερα από τον ποιητή σε όλη τη διάρκεια της τραγωδίας. Οι ψυχολογικές του αντιδράσεις και τα συναισθήματα του αναφέρονται επίμονα εδώ. Η χαρά, η αγωνία, ο πόνος, η θλίψη, η επιμονή, η απόρριψη σκιαγραφούν την προσωπικότητα του Φιλοκτήτη στην οποία επικεντρώνεται ο τραγωδός.

Μια χαρακτηριστική διαφορά ανάμεσα στον Σοφοκλή και άλλους δύο δραματουργούς είναι το δίλημμα μεταξύ δόλου και πειθούς. Ο Οδυσσεύς, εκπρόσωπος του σοφιστικού κινήματος αναδεικνύεται υπέρμαχος του δόλου και στις τρεις τραγωδίες. Όμως μόνο στον Σοφοκλή η χρησιμοποίηση κάθε μέσου για την επίτευξη συγκεκριμένου σκοπού υποστηρίζεται με τόσο ζήλο από τον πανούργο γιο του Λαέρτη. Ο Ευριπίδης στηρίζεται περισσότερο στην περίτεχνη ρητορεία για να θέσει τους προβληματισμούς και τα επιχειρήματα.

Στην τραγωδία του Σοφοκλή, ο Φιλοκτήτης πείθεται – έστω και με τη θεία παρέμβαση- και ακολουθεί την ελληνική αποστολή στην Τροία κρατώντας ο ίδιος το τόξο και τα βέλη του Ηρακλή. Στην τραγωδία του Αισχύλου, ο ήρωας αναγκάζεται να ακολουθήσει τον Οδυσσέα ο οποίος του είχε αποσπάσει τα όπλα, ενώ στο ομώνυμο έργο του Ευριπίδη ο Φιλοκτήτης επιστρέφει στην Τροία μόνο, επειδή εξαναγκάζεται και τονίζεται το γεγονός ότι η ζωή του θα ήταν αδύνατη χωρίς τα όπλα του.

Ούτε ο *Φιλοκτήτης* του Αισχύλου ούτε του Ευριπίδη φαίνεται ότι θα μπορούσαν να παραλληλισθούν με τη δραματική σύνθεση του Σοφοκλή. Επί πλέον, οι προειρημένες καινοτομίες είναι αρκετές ώστε, να μας πείσουν για την υπεροχή του έργου του. Συγκεκριμένα, η εισαγωγή του πανούργου Οδυσσέα μαζί με τον

Νεοπτόλεμο -- τον νέο με την ευγενική φύση και τα αγνά αισθήματα -- και ειδικότερα η τόσο συγκλονιστική μεταστροφή του γιου του Αχιλλέα, προσδίδουν στην πλοκή του έργου ανυποψίαστες τραγικές διαστάσεις και δημιουργούν απaráβλητη δραματική ένταση.

Η αδυσώπητη εγκατάλειψη και τραγική θέση του Φιλοκτήτη, του ευρισκόμενου σε πλήρη αδυναμία μέσα σε ένα έρημο και ακατοίκητο νησί, δικαιολογούν πλήρως το ανένδοτο του ήρωα, το αβυθομέτρητο πάθος του και την αντίσταση που προβάλλει στις πιέσεις εχθρών αλλά και στις συμβουλές φίλων, χωρίς ωστόσο να μειώνουν την μεγαλοπρέπεια και ιδιαίτερα την αταλάντευτη πεποίθηση στην αξία του εαυτού του. Τέλος, η «από μηχανής» εμφάνιση του Ηρακλή επιτρέπει μια πρόσφορη και φυσιολογική λύση, αποδεκτή από τους θεατές για την τελική έκβαση. Επομένως, επιβεβαιώνεται ο κοινός τόπος ότι οι νεωτερισμοί του Σοφοκλή στον *Φιλοκτήτη* αφορούν πρόσωπα, εικόνες, θέσεις, θέματα, σκηνές και αντιλήψεις.

Εν κατακλείδι, ο Σοφοκλής αποφεύγοντας το «*αὔθαδες καὶ ἀπλοῦν τό τοῦ Αἰσχύλου*», αλλά και «*τό δριμύ καὶ πολιτικόν*» του Ευριπίδη, μας κληροδότησε – σύμφωνα με τον Δίωνα – μια δραματική δημιουργία, «*σεμνήν δέ τινα καὶ μεγαλοπρεπή ποίησιν τραγικότεα καὶ εὐεπέστατα ἔχουσαν, ὥστε πλείστων εἶναι ἡδονήν μετὰ ὕψους καὶ σεμνότητος ἐνδείκνυσθαι*»²³⁰.

---

²³⁰ Μαρκαντωνάτος (1990) 24

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΚΛΟΣΕΙΣ – ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

Erbse, H., (1969): (επιμ.), *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera)*. (1). Berlin: De Gruyter.

Jebb, R. C., (1898): *Sophocles : The Plays and Fragments. Part IV: The Philoctetes* (ανατυπ.: 2004: London), Cambridge.

Jouan F., Van Looy H., (2002): *Euripide tragédies. Fragments (8: Sthénébée-Chrysippos)*, Paris.

Kamerbeek, J. C. (1980): *The Plays of Sophocles. Commentaries. Part VI: The Philoctetes*, Leiden: E.J. Brill

Kannicht, R. (2004): *Tragicorum Graecorum Fragmenta (TrGF)*, (5.2: Euripides). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

Radt, S. L. (1985): *Tragicorum Graecorum Fragmenta (TrGF)*. (3: Aeschylus). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Radt, S. L. (1977): *Tragicorum Graecorum Fragmenta (TrGF)*. (4: Sophocles). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Severyns, A. (1963): *Recherches sur la Chrestomathie de Proclus*. (4). Paris: Les Belles Lettres

Snell B. (1986): *Tragicorum Graecorum Fragmenta (TrGF)*. (1: Didascaliae Tragicae, Catalogi Tragicorum et Tragoediarum Testimonia et Fragmenta, Tragicorum Minorum. Editio Correctior et Addendis Aucta Curavit Richard Kannicht). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

Sommerstein, A. J. (2008): *Aeschylus Fragments*. (Loeb Classical Library, 505). Cambridge -Massachusetts: Harvard University Press.

II) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Adkins, A. W. H., (1972): *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece: From Homer to the End of the Fifth Century*, London

Avery, H. C., (1965): "Heracles, Philoctetes, Neoptolemus". Στο *Hermes*, 93, 279-297.

Bergk, Th., (1884): *Griechische Literaturgeschichte* III, Berlin

Byzantine Studies , 12 (2), 153-174.

Calder, W. III. (1971): "Sophoclean Apologia: Philoctetes". Στο *Greek, Roman and*

Calder, W. III. (1979): "A Reconstruction of Euripides's *Philoctetes*". Στο *Greek Numismatics and Archeology. Essays in Honor of Margaret Thomson*, 53-62, Belgique

Calder, W. III., (1970): "Aeschylus' *Philoctetes*". *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 171-179

Carter, L.B., (1986): *The Quiet Athenian*, Oxford

Colland, C., (2006): "Müller', Euripides' *Philoctetes*". Στο *Gnomon*, 106-113.

Dooglas, Ol.,(1991): " Politics and the Euripidean *Philoctetes*". Στο *Hesperia*, 269-83

Easterling, P.E. – Knox, B.M.W.(2005): *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής λογοτεχνίας*, μετάφρ. Ν. Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομή, Αθήνα.

Grimal, P., (1991): *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*, Θεσσαλονίκη

Hermann, G., (1828): *Opuscula* III ,Leipzig

Hinds, A. E. (1967): "The Prophecy of Helenus in Sophocles' *Philoctetes*". Στο *The Classical Quarterly* , *New Series* 17, 169-180

Jameson, M. H., (1956): "Politics and the *Philoctetes*". Στο *Classical Philology*, 51, 217-227.

Jouan, F., (2002): *Euripides tragendies*, Paris

Kirkwood, G. M. (1994): "Persuasion and allusion in Sophocles *Philoctetes*". Στο *Hermes*, 122 (4), 425-436.

- Kitto, H.D. F., (1993):** *Η Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μεταφρ. Λ. Ζενάκος, Αθήνα
- Knox, B. M., (1964):** *The Heroic Temper, Studies in Sophoclean Tragedy*. Berkeley
- Kyriakou, P., (2012):** “Philoctetes” (ed. by Andreas Markantonatos). Στο *Brill’s Companion to Sophocles*, 149- 166.
- Lada-Richards, I., (1997):** “Neoptolemus and the Bow: Ritual thea and Theatrical Vision in Sophocles' Philoctetes”. Στο *The Journal of Hellenic Studies* , 117, 179-183.
- Leo, Fr., (1913):** *Geschichte der romischen Literatur I*, Berlin
- Lesky, A., (1997):** *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων*, τόμος Α΄, μετ. Νίκος Χ. Χουρμουζιάδης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
- Lesky, A. (1988):** *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Α.Γ. Τσοπανάκης, Θεσσαλονίκη.
- Mette, H. J., (1955):** “Literaturbericht über Aischylos für die Jahre 1950 bis 1954”. Στο *Gymnasium*, 393-407.
- Muller, C. W., (1997):** *Philoctet*, Stuttgart und Leipzig
- Murray, G., (1989):** *Αισχύλος, ο δημιουργός της τραγωδίας*, μετ. Β. Μανδηλαράς, Αθήνα
- Papageorgius, P.N., (1888):** *Scolia in Sophoclis Tragoedias Vetera* , Leipzig
- Pearson, A.C. (1917):** *The fragments of Sophocles II*, Cambridge
- Roberts, D. H., (1989):**“Different Stories: Sophoclean Narrative(s) in the Philoctetes”. Στο *Transactions of the American Philological Association (1974-)* , 119,161-176.
- Robinson,, D. B., (1969):** “Topics in Sophocles' Philoctetes”. Στο *The Classical Quarterly ,New Series*, 19, 34-56.
- Roisman,H.M., (2005):** *Sophocles: Philoctetes*, London
- Romilly, J. De., (1988):** *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, μετάφρ. Θ. Χριστοπούλου – Μικρογιαννάκη, Αθήνα
- Romilly, J. De., (1997):** *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μετάφρ. Μίνα Καρδαμίτσα - Ψυχογιού, Αθήνα
- Schein, S.L., (2013):** *Sophocles Philoctetes*, Cambridge
- Stephens, J. C., (1995):** “The Wound of Philoctetes”. Στο *Mnemosyne* , ser.4:48:2, 153-168.

Taplin, O., (1971): “Significant Actions in Sophocles' Philoctetes”. Στο *Greek, Roman and Byzantine Studies* , 25-44

Taplin, O., (2003): *Greek Tragedy in Action*. Oxon: Routledge

Vernant, J.P. – Naquet, P.N., (1988): *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, μεταφρ. Στέλλα Γεωργούλη, Αθήνα

Webster, T. B. L., (1967): *The Tragedies of Euripides*, London

Webster, T. B. L., (1985): *Σοφοκλέους Φιλοκλήτης*, μετ. Νικ. Π. Μπεζαντάκος, Αθήνα

Welcker, F. G., (1861): *Kleine Schriften zur griechischen Litteratur III* , Bonn

Winnington-Ingram, R. P., (1980): *Sophocles: An Interpretation*. Cambridge

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελόπουλος, Γ.,(2014): «Η επίδραση των σοφιστών στις τραγωδίες του Ευριπίδη».

Βουρβέρης, Κ., (1963): *Σοφοκλέους Φιλοκλήτης*, Αθήνα

Γκρέϊβς, Ρ., (1998): *Οι Ελληνικοί Μύθοι*, μετ. Μανουέλα Μπέρκη – Μειμάρη, Αθήνα

Δρομάζος, Στ., (1984): *Αρχαίο Δράμα*, Αθήνα

Κακριδής, Ι.Θ., (1980): *Ο ποιητής και η μυθική παράδοση*, Αθήνα

Καλογεροπούλου. Ε., (2009): *Ο μύθος του Φιλοκλήτη και οι τραγικοί ποιητές του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ.*, Πάτρα

Μανωλέα, Χριστίνα –Παναγιώτα., (1996): “ Η επιληψία στους Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη”. Στο *Φιλολογική*, 18 -20, Αθήνα

Μαρκαντωνάτος, Γ., (1990): *Σοφοκλέους Φιλοκλήτης*, Αθήνα

Μπακονικόλα –Γεωργοπούλου, Χ., (1994): *Στιγμές της ελληνικής τραγωδίας*, Αθήνα

Νικήτας, Α. Α., (2010): “Ερμηνευτικά Παρατηρήσεις εις Σοφοκλέους Φιλοκλήτην”. Στο *Φιλολογικά Μελετήματα*, 842 -865, Αθήνα

Ξανθάκη-Καραμάνου, Γ., (2004) : «Εκλεκτική πραγμάτευσι τῆς τραγωδίας στην ποιητική: μίμησις - μῦθος - κάθαρσις», στο *Dramatica: Μελέτες για την δραματική ποίηση της κλασσικής και μετακλασσικής περιόδου* , 273-282, Αθήνα.

Ρηγόπουλος, Δημ.Γ., (1950): «Σοφοκλέους Τραγωδία». Στο *Βιβλιοθήκη Παπύρου Τα Άπαντα των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων*, Αθήνα

Ρούσος, Τ., (1991): *Φιλοκτήτης Σοφοκλή*, Κάκτος, Αθήνα

Σακρ, Μ.,(1968): *Το Παιδευτικόν Πρόβλημα εις τον Φιλοκτήτη του Σοφοκλέους*, Αθήνα. Στο *Ευριπίδης , ο Τραγικότατος των ποιητών και ο «από σκηνης φιλόσοφος» , παράδοση και νεωτερικότητα*, Αθήνα

Συκουτρής, Ι.(1999): *Άριστοτέλους Περί Ποιητικής* (Ελληνική Βιβλιοθήκη 2), Αθήνα.

Χουρμουζιάδης, Ν.Χ., (1984): *Όροι και Μετασχηματισμοί στην Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, Αθήνα

